

REDAKTIONEN

- 3** Introduktion
Köld

KIRSTEN THISTED

- 13** Arktis i sorg og smerte
"Kodestikning" som en affektiv metodologi i klimadebat og dekolonisering

GRY LIND MERRILD HANSEN

- 37** Kulde, kultur & kolonialitet
I sporene på Jessie Kleemans "Slæden på vej"

EVA LA COUR

- 63** Kan vi tale om et koldt Arktis uden billeder af isbjerger?
Det geo-æstetiske Arktis og Jette Bangs film (1938–1939)

CECILIA ROSENGREN

- 91** "Wädret wildt från Norden ryter"
Tankar om vintervädret i svensk 1700-talspress

MATILDA MARSHALL & ERIKA LUNDELL

- 119** Ovinter – en ny årstid i ett varmare klimat?

ANNA ALBREKTSON

- 143** Den rena kölden
Gustaf Fredrik Gyllenborgs "Vinter-Qvåde"

CECILIA SJÖHOLM

- 175** Snöflingor
Tidigmodern ekomimesis mellan vetenskap och konst

ELISABETH MANSÉN

- 197** Kontroversiella kallbad

FORSIDEN

Bigert & Bergström, *Sensing the Arctic* (detail, OTCs with measuring tools), land art work, Abisko, 2023.

Photo: Jean-Baptiste Béranger

INTRODUKTION

Köld

En särskild myttyp, kategoriserad som nummer 1889F i Aarne-Thompson-Uthers index (ATU Index) för folksagor och sägner, handlar om det frusna ordet. Det tidigaste skriftliga belägget finns hos Plutarchos på 100-talet e.Kr., vilket berättar om en stad som var så kall att de talade orden omedelbart frös, för att sedan tina upp och bli hörbara igen när sommaren kom. I en tid när den globala uppvärmningen förändrar planetens temperaturbalans verkar det paradoxalt nog relevant att utforska kylans kulturhistoria. De samlade bidragen i detta nummer vittnar om hur tidigare otillgängliga eller "frusna" berättelser nu hörs och hittar nya vägar – precis som Plutarchos upptäckade ord som äntligen kunde höras.

Den globala uppvärmningen har lett till brist på kyla. På norra halvklotet är denna utveckling extra påtaglig. Kylan, som under historiens lopp har förknippats med naturen och livet i Norden, har blivit alltmer oberäknelig vilket klimatscenerierna på de meteorologiska institutens webbsidor tydligt visar i grafer och visualiseringar (som till exempel klimatsceneriotjänsten på SMHI och klimatatlas på DMI).¹ För naturen inne-

1 För olika grafer som illustrerar väderförändringar över tid, se SMHI <https://www.smhi.se/> [besökt 2025-02-28] och DMI, <https://www.dmi.dk/klimaatlas> [besökt 2025-02-28].

bär den stadiga temperaturökningen att förutsättningarna för det liv som djur och växter har anpassat sig till dramatiskt förändras. På ett mänskligt plan är förändringen därtill existentiell och estetisk. Köld är inte bara ett väderfenomen, utan något som har en djup kulturell innebörd. Vinterkylan, med dess karaktäristiska förvandling av landskapet genom snö och is, förkroppsligar också nordisk identitet — eller kanske snarare olika former av nordisk identitet. I detta temanummer vill *Kultur & Klasse* uppmärksamma köldens kulturella innebörd. Artiklarna sätter kylan i förbindelse med erfarenheter, berättelser och föreställningar. Men pekar också på att kylan i norr är laddad med politiska och ideologiska innebörder, såväl historiskt som i samtiden.

Artiklarna i detta nummer gör nedslag i olika sätt att förhålla sig till kölden i norr. Sammantaget får vi en bild av det komplexa förhållandet mellan å ena sidan den kroppsliga upplevelsen av kyla och å andra sidan de kulturella, litterära och vetenskapliga konstruktionerna av kalla landskap. Men vi ser också att kölden kan iscensättas som en exotiserande estetik, som tjänar till att dölja att länder och landskap i norr har varit och fortfarande är föremål för koloniala projekt av extraktivism och strategiska besättanden.

Köldens kulturella historia är lång. I Bibeln är kyla en del av naturens kretslopp, men även en symbol för Guds allmakt. I Psaltaren 147:16–18 står det: "Han låter snö falla som ull, rimfrost strör han ut som aska. Han kastar sitt hagel som smulor – vem kan bestå för hans frost? Åter sänder han sitt ord, då smälter det frusna". I den västerländska traditionen har kylan i allmänhet pekats på en position längst bort från Guds kärlek och ljus. I Dantes *Gudomliga komedi* från tidigt 1300-tal motsvarar denna helvetets nionde krets – en frusen ödemark där syndare fångas i is för evig fördömmelse. Ett av de tidigaste verken som behandlar kölden som ett distinkt klimatfenomen med positiva förtecken är den svenske biskopen Olaus Magnus fascinerande magnum opus *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (1555) [*Historia om de nordiska folken*]. För Olaus Magnus samtid visade boken på en omfattande kartläggning och systematisering av den då befintliga kunskapen om Norden, ett vidsträckt geografiskt område som omfattade de nordiska länderna och Grönland. Den producerades och publicerades dock långt från dessa nordliga trakter, i Rom där den katolske Olaus Magnus vistades i exil undan

det protestantiska Sverige. En av förhoppningarna var att påven med bokens hjälp skulle inse att Norden inte borde lämnas därhän.

Olaus Magnus erbjuder en anmärkningsvärd omtolkning av de kalla ländernas natur och befolkningens karaktär. Medan tidigare medeltida källor ofta hade framställt kölden som djävulsk, gudlös eller olämplig för mänskligt liv, så vänds här denna uppfattning upp och ner. Olaus Magnus hävdar att just de fenomen som sydeuropéerna fruktade mest – den bitande kylan, de oändliga snöfälten och den massiva isen – i själva verket var Guds speciella gåva till Norden. Han vill övertyga om att den stränga vintern paradoxalt nog skapar förutsättningar för liv och välbstånd: snötäcket skyddar utsädet från frost; isen möjliggör effektiva transporter över frusna sjöar och floder; den stränga kylan hårdar befolkningen både fysiskt och psykiskt, och så vidare. Många av beskrivningarna av livet i norr har en etnografisk exakthet (in på 1700-talet användes *Historia om de nordiska folken* flitigt som tillförlitlig guide till de nordiska länderna), men Olaus Magnus låter samtidigt mysteriet med det kalla Norden bestå och fascinera läsaren. Myterna om köldens invånare och deras fantastiska uppfinningar som möjliggör ett gott liv under kalla och kärva omständigheter, gör hans beskrivning till ett exotiskt kulturmaterial. Men här finns dessutom en estetisk dimension som låter vinterns kyla skapa glittrande vita landskap, förunderligt ljus, skimrande färger, underbara former och förtrollande ljud. Olaus Magnus har med rätta kallats för köldens poet.

Hans verk fungerar därför inte bara som en källa till geografisk och historisk kunskap, utan också som ett tidigt exempel på hur kylan kan tolkas och ges kulturell betydelse i ett större ideologiskt och politiskt sammanhang. Olaus Magnus formulerar en form av nordisk exceptionalism, där förståelsen av köldens uttryck och bemästrandet av överlevnadstekniker är nordbornas speciella domän [fig. 1].

Under 1600-talet blir kylan ett filosofiskt problem, tätt knutet till nya naturvetenskapliga, meteorologiska och kosmologiska spekulationer. Kölden som fenomen genomsyrar och sammanlänkar en rad olika vetenskapliga discipliner, allt sedan den tidiga upplysningen fram till idag. Den har en komplex meteorologisk dimension som studerar dess fysiska manifestationer och mönster. Inom natur- och kulturgeografin undersöks hur kölden

Fig. 1. Illustration till bok 1 kapitel 19 "Om köldens stränghet" i Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* (1555).

formar landskap och mänskliga bosättningsmönster. Filosofiskt väcker den frågor om materialitet, perception och existentiella villkor, medan den idéhistoriskt kan spåras genom olika epokers förståelse och representation av det kalla. Sociologiskt sett påverkar kölden sociala relationer, levnads-
mönster och samhällsstrukturer. Detta har särskilt uppmärksammats inom det framväxande forskningsfältet Ice Humanities, där forskare som Klaus Dodds och Sverker Sörlin undersöker hur kyla, snö och is är djupt politiserade fenomen som tolkas och förstås genom kulturspecifika linser. Teoretiska begrepp har utvecklats för att fånga dessa komplexa dimensioner. Den kanadensiske geografen Louis-Edmond Hamelin introducerade redan på 1960-talet begreppet "nordicity" för att beskriva de särskilda förhållanden som präglar nordliga regioner. I en vidareutveckling av detta teoretiska ramverk har hans landsman Daniel Chartier formulerat begreppet "winterity", som belyser hur vinterliga förhållanden skapar specifika kulturella och språkliga uttryck – en nordlig grammatik som är avgörande för förståelsen av köldens kulturella betydelser. Dessa perspektiv visar hur kölden inte bara är ett fysiskt fenomen utan också en kulturell konstruktion som genomsyrar samhälleliga, estetiska och existentiella aspekter av mänskligt liv i nordliga regioner. Köldens materialitet och agens samverkar med dess sociala och kulturella tolkningar i en komplex väv av betydelser.

Kylan är sannerligen en del av en omfattande kultur- och materialhistorisk tradition, där inte minst det ogenomträngliga Arktis har varit föremål för västvärldens fascination. Föreställningar om mytiska folk och varelser i de nordligaste trakterna, och till och med på Nordpolen, har gett näring åt en septentrionalism – en nordlig motsvarighet till orientalismen – där inuiter och samer framställts som sagofolk. Vid sidan av kylans exotiska och mystiska drag har isen utgjort ett konkret hinder för västvärldens expansion. Detta exemplifieras av århundraden av förgäves sökande efter Nordostpassagen genom Arktis. Denna sjöfartsled, som skulle ge Europa lättare tillgång till de asiatiska marknaderna, förblev länge ett ouppnåeligt projekt, en helig graal för upptäcktsresande, men håller på att bli verklighet på 2000-talet på grund av klimatförändringarna. Kylans historia har alltså också en stark merkantil aspekt. När den engelske valfångaren och upptäcktsresanden William Scoresby Jr. år 1817 observerade en ovanlig avsmältning av isbergen i Arktis väckte det uppståndelse i pressen och bland den tidens poeter. De såg stora ekonomiska möjligheter i de tidigare otillgängliga polarvattnen. Även om det bara var en tillfällig klimatavvikelse och havet frös till under de följande åren, visar samtida reaktioner hur kylan – eller dess frånvaro – inte är en neutral eller entydig enhet, utan tolkas på olika sätt beroende på betraktarens position och intressen. Snöns och isens praktiska betydelse för olika näringar i kan inte underskattas. Infrastrukturen av pålitliga snövägar vintertid var till exempel under lång tid avgörande för Sveriges järn- och skogsindustri. Före kylskåpet uppfanns var Norge en stor leverantör av naturlig is till olika delar av världen.

Kölden har tagit sig olika uttryck inom litteratur, konst, film och musik genom seklerna – från det holländska måleriets storslagna stadsvyer under 1600-talets vintrar till den sublima isiga natur som romantikerna upptäckte och fascinerades av (som i Caspar David Friedrichs ikoniska *Ishavet, Das Eismeer*, från 1823/24). Men redan tidigare har vi de många beskrivningarna och målningarna av de majestätiska glaciärerna i Alperna på 1700-talet och från början av 1800-talet även av fantastiska isberg i Arktis. För människor som levt med snö och is, som de nordiska ursprungsbefolkningarna, har olika estetiska uttryck för kylan alltid varit närvarande. Idag har domedagsscenarierna i samtida konst och litteratur blivit vanligare.

Här finns, bara för att nämna några exempel, konstnärerna Olafur Eliasson och Minik Rosens *Ice Watch* (Tate Modern 2018), Sarah Moss apokalyptiska roman *Cold Earth* (2021) och tv-serien *True Detective* med den fjärde säsongen "Night Country", som skapar ett gotiskt universum i det kalla Alaska. Men även mode har sina uttryck, där högteknologiska funktionsplagg, som Peak Performances Frost-jacka eller Fjällrävens Nuuk-parka, blir modemedvetna livsstilsmarkörer för dem som vet hur man klär sig för kyla.

Kylan som stabil parameter har dock rubbats, och Olaus Magnus värld finns inte längre. Isen smälter med omstörtande konsekvenser: geopolitiska, ekonomiska, men också existentiella. Det senare har också börjat undersökas under senare år. Den melankoli och ångest som uppstår när en välbekant vardagsmiljö förändrar sin atmosfär, biologi och temperatur har filosofen Glenn Albrecht kallat för *solastalg*; det landskap som utgjort ett hem finns inte längre. Jag blir ledsen i mitt vinterhjärta, kommenterar en nordisk skidåkare den all kortare skidsäsongen. "Utan snö berövas livet en grundläggande trygghet" skriver journalisten Björn Wiman i *Dagens Nyheter*, apropå de allt snöfattigare vintrarna. I norra Skandinavien, och längre norrut i Arktis, sker den globala uppvärmningen med avsevärd hastighet. För renskötande samer och Grönlands befolkning är förlusten också ekonomisk: den nya oförutsägbara vintern utgör ett hot mot traditionella näringar och hotar ett sätt att leva. Samtidigt har kyla, snö och is blivit eftertraktade konsumtionsvaror: vi köper skidresor, flyger till Svalbard och i filmens värld har is och snö blivit exotiserande bakgrunder. På så sätt anknyter köldens estetik till samtidens debatter om antropocen, klimataktivism och fossilkritik.

Bidragen i detta nummer vittnar om den stora bredd som vecklar ut sig under *Ice Humanities* paraply. Här samlas filosofi, idéhistoria, litteraturvetenskap, studier i konst och visuell kultur, etnologi men också konstnärlig forskning. Flera av bidragen i numret anknyter på ett eller annat sätt till klimatförändringarna, samtidigt som det finns en vilja att gå tillbaka till historien för att förstå kylan som ett eget fenomen. Vi har valt att inleda numret med artiklar som också knyter till den samtida kritiska diskussionen: relationen mellan klimat, estetik och geopolitik.

Flera konstnärer från Kalaallit Nunaat (Grönland,) som numera är en arktisk knutpunkt för både storpolitik och klimatdebatt, har gjort avtryck

på den internationella scenen, liksom cinematiska skildringar, historiskt och i samtiden. Tre artiklar i det här numret anknyter till visuell kultur från Kalaallit Nunaat.

Kirsten Thisted's "Arktis i sorg og smerte – 'kødestikning' som en affektiv metodologi i klimadebat og dekolonisering" visar på hur samtidskonsten från Kalaallit Nunaat arbetar inte bara med frågor om identitet och självrepresentation, utan också bredare med frågor som rör hemmahögrighet i ett landskap drabbat av klimatförändringar, men som också blivit objekt för koloniala och extraktivistiska projekt under lång tid. Thisted fokuserar på den grönländska poeten, konstnären och filmaren Jessie Kleemans *Arkhticós Dolorôs* från 2019, och pekar genom begreppet "code stitching" på hur Kleeman väver in en mångfald av språk, kulturella markörer och världsbilder. På så sätt pekar Thisted på hur den grönländska samtiden skapar motbilder till den fetischiserade bild av inuiten som annars präglar mycket av narrativet kring Kalaallit Nunaat. Thisted's tolkning erbjuder inte bara en dekolonial metod i förhållande till grönländsk kultur, utan ställer sig i en samtida diskussion av dekolonisering över huvud taget.

Gry Lind Merrild Hansens "Kulde, kultur & kolonialitet: I sporene fra Kleemanns 'Slæden på Vej'", analyserar också ett konstverk av Jessie Kleemann, vilket utforskar grönländsk identitet, traditionell inuitkultur och samtida materiell verklighet märkt av klimatförändringarna, där slädens medar ersätts av hjul. Hansen lyfter fram hur Kleemanns konstnärskap rymmer ett avståndstagande från nostalgiska representationer av grönländsk kultur. Istället erbjuder hon en kritisk dekonstruktion av föreställningen om ett tidlöst, oförstört Grönland. Kleemann positionerar sig mellan den traditionella kulturen, där kylan är ett grundläggande livsvillkor, och den moderna globala verkligheten, där kylan håller på att försvinna och övervinnas.

Kylan på Kalaallit Nunaat är också ämnet för Eva la Cours artikel "Kulde som metafor for et geo-æstetisk Arktis: Jette Bangs filmoptagelser (1938–1939) som billedreservoir for forestillinger om Kalaallit Nunaat". la Cour ger oss berättelsen om en bortglömd filmupptagning som upphittades i samband med digitaliseringen av bildarkivet vid Köpenhamns Nationalmuseum. Hon sätter in den i en kontext där det budskap som filmen är satt visa, en fram-

gångshistoria om den danska koloniala relationen till Grönland, istället blir mångbottnad och ifrågasättande. Kalallit Nunaat är – liksom stora delar av nordiska landskap över huvud taget – föremål för extraktion och utvinning, vilket döljs genom idealiserade bilder av snö och is. I sin analys diskuterar la Cour Bangs film som ett mångbottnat arkiv, och sätter det också i relation till sin egen praktik som konstnär och filmare.

Efter de inledande tre artiklarna från samtiden vänder vi oss till meteorologiska diskussioner om vintern i Norden. I artikeln "Wädret wilddt från Norden ryter" visar Cecilia Rosengren hur vädret, och då framför allt vintervädret, diskuterades i svensk press under sent 1700-tal. Svenskarna var givetvis väl bekanta med vintern, den årstid som utmärkte landets väder mest från övriga Europas länder och som förkroppsligade ett slags nordiskt imaginärt. En intressant iakttagelse är dock att vintervädret trots sin vanlighet, nu uppfattades som något som behövde förklaras på ett nytt sätt. Man menade att missuppfattningar var i omlopp, som att den svenska vintern varade i nio månader. Erfarenheten av vintern med dess kalla temperaturer, snö och is, och kunskapen om årstiden gick inte riktigt i fas. Artikel diskuterar hur tidens vetenskapsmän trädde fram med moderna teorier om svenskt väder och klimat som var möjliga först med nyuppfunna mätinstrument som termometrar och barometrar. I några av Stockholms dagstidningar var man tidiga med att publicera dessa moderna meteorologiska observationer. Väderrapporteringen i 1700-talets svenska press visar på en brytningstid, där just vädret kom att spela rollen av ett slags övergångsobjekt i det offentliga samtalet från en äldre natursyn till en mer modern.

I artikeln "Ovinter – en ny årstid i ett varmare klimat?" tar sig etnologerna Erika Lundell och Matilda Marshall sig an klimatförändringar ur ett samtida, meteorologiskt perspektiv. Samtida studier av meteorologiska förändringar pekar på ett slut för årstidsväxlingarna som vi tidigare känt den. Vinterns frånvaro har blivit ett nytt fenomen – till och med en ny årstid. Vinter har blivit ovinter. Det är såväl ett begrepp som ett kulturellt fenomen. Ur ett rikt tidningsmaterial undersöker Lundell och Marshall hur årstider konstrueras, genom observationer, mätningar och språkliga konstruktioner. Samtidigt pekar de också på det vi tidigare nämnt i intro-

duktionen ovan: årstider och klimat hänger också samman med känslor. Frånvaron av vinter är inte bara en fråga om mätningar av plusgrader och tunn is, utan också förbundet med en upplevelse av förlust och sorg – "vintersorg" eller "snösorg", men också med nya förhållningssätt till och praktiker kring ovintern.

Efter dessa meteorologiska utblickar följer en serie artiklar som undersöker kyla och snö i ett äldre estetiskt material. I sin artikel "Den rena kölden", skriver Anna Albrektssom om Gustaf Fredrik Gyllenborgs "Vinter-Qvåde" från 1759. Albrektsson läser dikten ur ett transkulturellt och kulturekologiskt perspektiv. Det handlar delvis om att, som Olaus Magnus gjort långt tidigare, hylla vintern ur ett regionalpatriotiskt perspektiv – att alltså uppvärdera den kyla och det landskap som annars fått stå tillbaka för mer idealiserade landskap. Men dikten blir mer komplex än så: Albrektsson visar hur faktiska och imaginära naturliga former integreras i dikten, till en hybridnatur som också för in element från andra tider och kulturer. På så sätt växer bilden fram av hur ett patriotiskt vinterlandskap är något som skapas i ett transkulturellt fält, mellan olika former av klimat och landskap.

Cecilia Sjöholm tar i "Snöflingor: tidigmodern ekomimesis mellan vetenskap och konst" sig an snöflingans ikonografiska historia ur ett tidigmodernt perspektiv. Hon använder snöflingan som ett fokus i vetenskapliga förklaringar av kyla och estetiska reflektioner kring snö och is, samt i undersökningar av hur snö också får alldeles särskilda effekter i relation till den mänskliga kroppen. Artikeln beskriver hur snöflingan blir betydelsebärande i tidigmodern kultur ur ett flertal perspektiv: estetiskt, filosofiskt, naturvetenskapligt och etnologiskt. Men vi kan också länka dess gestaltning till ett samtida kritiskt perspektiv genom begrepen ekonomen-sis och sympoeisis ersätt. Dessa begrepp beskriver på olika sätt gestaltningen av naturen som relationell. I artikeln om snöflingan beskrivs också hur dess gestaltning inte kan säras från de praktiker och den form av liv som den också förknippas med. Snöflingan står inte bara för sig själv, som en abstrakt geometrisk form. Då den gestaltas är den också är genomlyst av idéer som tydliggör dess förankring på en kulturell och geografisk plats, i skärningspunkten mellan konsten och vetenskaperna. Snöflingan utgör en knypunkt genom vilken vi kan se att vi står i förbindelse med naturen.

Att kyla, is och snö är fenomen som fascinerat för sin påverkan såväl på den mänskliga kroppen, som inom den, behandlas också i numrets avslutande artikel. Kylans påstådda läkande egenskaper exemplifieras med det i våra tider så populära kallbadet, där personliga övertygelser ofta betonas framför vetenskapliga bevis. Elisabeth Manséns genomgång av "Kontroversiella kalla bad" reflekterar över den ökade populariteten i att vinterbada och ta ett dopp i en isvak. Att förhoppningarna om det kalla vattnets välgörande effekter är hämtade från 1800-talets kallbadsterapier är säkert okänt för många. Mansén ger en fascinerande inblick i kallbadens långa historia, märkliga praktiker och mångfacetterade kultur, och av hur såväl fysiska som psykiska problem har ansetts få lindring i det chockerande kalla vattnet. Inte bara kallbaden själva, utan också frågan om kallbadens nytta har en lång historia. Vi känner igen mycket av det som föregått kallbadens samtida kultur — men ser också i Manséns text att den civilisationskritik och hälsokult som kallbaden bär med sig ibland också kan vetta mot det absurda.

Sammantaget hoppas vi att detta nummer erbjuder en läsning som må vara oroande och kanske ledsam i ljuset av de stora omvälvningar som vi möter idag, i frånvaron av kyla. Samtidigt hoppas vi att numret, ändå, är lärorikt och inspirerande.

BIBLIOGRAFI

- Albrecht, Glenn. "Solastalgia: A New Concept in Health and Identity". *PAN: Philosophy, Activism, Nature*, vol. 3, no. 41, 2005, s. 44–59.
- Chartier, Daniel. "Towards a Grammar of the Idea of North: Nordicity, Winterity". *Nordlit*, vol. 11, no. 2, 2007, s. 35–47.
- Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, red. John Granlund och Michaelisgillet. Gidlunds Förlag, 2010.
- Dodds, Klaus och Sverker Sörlin. *Ice Humanities: Living, Working, and Thinking in a Melting World*. Manchester University Press, 2022.
- Hamelin, Louis-Edmond. *Nordicité canadienne*, revidera upplagan. Hurtubise HMH, 1980.
- Wiman, Björn. "Tack Sverige för vår sämsta vinter-OS någonsin". *Dagens Nyheter*, 19 februari 2022, <https://www.dn.se/kultur/bjorn-wiman-tack-sverige-for-vart-samsta-vinter-os-nagonsin/>. Besökt 12 februari 2025.

ARKTIS I SORG OG SMERTE

"Kodestikning" som en affektiv metodologi i klimadebat og dekolonisering

Filmen åbner med erfarne hænder, der snitter ansigter i et stykke drivtræ, mens en rolig kvindestemme taler på kalaallisut, vestgrønlandsk: "Meerannuaq, piffissaq ingerlaarfigalugu ingiaqatiginnga." Der er undertekster på engelsk:

Dear child, follow me on a journey through time. Did you know that our ancestors have lived here for thousands of years? Like the first snow on the mountain tops, the changes of the seasons, and what will come to pass, so does everything that you will see here carry meaning. This is nature's way of communicating with us.

Vi ser ikke den talende, men forstår, at det er *fortælleren*: en skikkelse kendt for at inkarnere kollektiv, urgammel visdom. Dette understøttes af brugen af kalaallisut, som i konteksten får en næsten magisk aura. Kort efter overtager en yngre mand på engelsk. Ham følger vi gennem en dal til kanten af en bræ. Til underskønne billeder af det arktiske landskab fortæller denne moderne stemme om, hvordan menneskeheden er på en rejse, der ikke blot truer inuits livsform, men alt liv på kloden. "How would you want that journey to end?" spørger fortælleren retorisk, før filmen vender tilbage til

kvindestemmen og åbningsscenariet: "Meerannguaq, uanga meeraaninni utoqqaat ilinniartippaannga pinngortitaaq qanoq kusanartigisumik akisus-saaqataanissannik..."

Dear child. Growing up the elders told me how to live in harmony with our great mother nature. People are not masters of our great mother, and it is our responsibility to treat her with care. In doing so we become masters of our own destiny.

Filmen er Inuk Jørgensens *Entropy* fra 2023. Et leksikonopslag i åbningsbilledet informerer om titlens udtale og betydning: "a gradual descent into disorder". Den havde premiere på CPH:DOX 2024 og er siden udtaget til visning ved et tocifret antal internationale filmfestivaler, ligesom den har vundet en række af priser.

Jeg starter artiklen med denne film, fordi den så tilsyneladende gnidningsfrit taler ind i den etablerede forståelse af oprindelige folk som en slags levende korrektiv til den moderne verden, inden menneske og natur kom på kollisionskurs. Ideen har rødder tilbage i forestillingen om "den ædle vilde" (se f.eks. Ellingson), men fandt sin nuværende form under den første bølge af økologisk tænkning i 1970'erne og 80'erne.¹ Den har sat sit præg på FN's rapporter og erklæringer, hvor oprindelige folk associeres med tradition, bæredygtighed og naturbevarelse.² Efter en periode med neoliberalisme og økonomisk vækst som samfundets erklærede mål har den globale opvarmning bragt den økologiske tænkning tilbage på dagsordenen, nu som etableret akademisk disciplin under betegnelser som "økokritik" (*ecocriticism*) og "miljøhumaniora" (*environmental humanities*).

-
- 1 I en dansk sammenhæng promoveredes tanken blandt andre af Vagn Lundbye med bøger som *Den indianske tanke* (1974) og *Anholt-trilogien* (1978-1982), og Peter Elsass: *Indianerliv* (1977), *Jorden er vores mor* (film 1989) og *Rejsen tilbage* (film, 1993). På Københavns Universitet holdt litteraten Niels Houkjer i begyndelsen af 1980'erne kurser om "økologisk humanisme".
 - 2 Som det kom til udtryk i rapporten *Our Common Future* ("Brundtland Rapporten", UN 1987, se Thisted 2018). Rapporten dannede grundlag for *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, hvori det blandt andet hedder: "respect for indigenous knowledge, cultures and traditional practices contributes to sustainable and equitable development and proper management of the environment" (UN 2007, 4).

Ice humanities er en gren, der fokuserer på kryosfæren: de dele af jordens overflade, hvor vandet er i fast form (Dodds og Sörlin).

Artiklen undersøger, hvordan grønlandske kunstnere navigerer i dette felt, hvor de i kraft af deres status som oprindeligt folk fremstår med en særlig autoritet, når de taler på vegne af naturen. Umiddelbart kan en film som *Entropy* synes som en tilbagevenden til den etnificering af inuit, som den anerkendte grønlandsk-danske kunstner Pia Arke (1968-2007) gjorde op med i sit ofte citerede skrift *Etnoæstetik* fra 1995. Skiftet mellem fortællerpositioner gør imidlertid, som vi senere skal se, filmen mindre entydig. Jeg vil i det følgende bringe *Entropy* i dialog med Jessie Kleemanns *Arkhticós Dolorôs*-projekt, der omfatter en videoperformance (2019) og et digtværk (2021). Ligesom hos Jørgensen udgør isen hos Kleemann et ikke-menneskeligt subjekt, med hvilket menneskeheden er intimt forbundet. Begge skriver sig således ind i en ny retning i kunst og populærkultur, som med skabelsen af en positiv emotionel forbindelse mellem mennesker og is forsøger at bane vejen for en "kryokritisk bevidsthed" (Hemkendreis & Jürgens 10, Bloom). Men hvor Jørgensen efterlader sit publikum trøstet og med tro på, at nogen kender svarene og vejen, er Kleemanns tilgang flertydig, efterladende publikum i forvirring. Med begrebet "kdestikning" (*code-stitching*, som når man stikker en søm, Ramazani) som central metafor afdækker analysen, hvordan Kleemann indkredser nye måder at tilgå en modsætningsfuld virkelighed, som også for oprindelige folk – eller måske i særlig grad for oprindelige folk – spænder over sprog, kulturer og verdensforståelser. Mit argument er, at Kleemanns performative undersøgelser af moderne kalaallit inuit identitet kan ses som en politisk intervention, hvor det feticherende billede af de tragiske inuit, frosset i fortiden og deres egen essens som naturfolk/oprindelige folk, erstattes med erindringen om det historiske forløb, som har anbragt dem i en hybridiseret verden. Med indsigterne fra Kleemann vender vi tilbage til Jørgensens film, som også kan læses som en følelsesmæssig intervention i en højspændt grønlandsk debat om resurseudnyttelse.

Fig. 1. Still fra *Arkhticós Dolorôs*, bragt med tilladelse fra kunstneren.

PERFORMANCE VED MORÆNEN

I Kleemanns videoperformance *Arkhticós Dolorôs* befinder vi os indledningsvis i en helikopter på vej ind over indlandsisen. Her er ingen stemningsfuld underlægningsmusik, kun lyden af helikopterens rotor. Vi er i yderkanten af iskappen, dér hvor isen er riflet og fyldt med dybe sprækker, og hvor *nunatakker*, små bjerge, hist og her stikker op. En blå smeltevandssø kommer til syne. Klip til nærbillede af det strømmende vand. Vi er landet. En skikkelse, kunstneren, klædt i sort, kæmper med sit lange sorte hår og noget sort plastik i den stærke vind – lyden af vinden er enerverende. Den forbliver det primære lydtæppe i resten af den knap 30 minutter lange video. Kunstneren snører sine vandrestøvler op. En anden skikkelse står i baggrunden og ser ud til at være ved at tjekke sin telefon. Det ligner forbedelserne til en performance – og det er netop, hvad det er.

Overgangen til selve performancen er umærkelig, pludselig er den i gang. På bare fødder kæmper kunstneren med at indtage forskellige positioner op mod vinden med den sorte plastik som en forlængelse af den sorte

kjole. Efter få minutter bryder en mand ind. Han tørrer kunstnerens fødder og sørger for, at støvlerne kommer på igen. Flere personer står omkring og ser til. Scenariet fungerer som en slags "dobbel scene" (Lönnroth), hvor vi som tilskuere til videoen forener os med tilskuerne på isen og på den måde trækkes ind i det arktiske landskab. Et hvidt reb udtages fra en taske. En ny episode udspiller sig, hvor kunstneren snører rebet om øjne og mund og blindet og forkrøblet famler sig frem på isen, som hun kærligt stryger med hænderne. Kameraføringen er mildt sagt håndholdt, det hele hopper og danser i vinden, den røde helikopter kommer til syne i baggrunden, som en skarp kontrast til den hvide is, den blå sø og den sorte performer. Så pakkes reb og plastik sammen til en bylt, som kunstneren bærer foran sig på maven, ømt, som en graviditet. Stadig filmes og optages der rundt omkring hende. Så er bylten "født" og pakkes ind i et stykke klar plastik, som kunstneren hæver og bærer på sit hoved. Hun er henne ved helikopteren nu. Hun giver en kort instruktion, helikopterens bagageluge åbnes, bylten smides ind, kunstneren tager plads i helikopteren, tydeligt udmattet og forfrossen. Performancen er slut lige så abrupt, som den begyndte.

Arkticós Dolorôs er filmet i forbindelse med en workshop afholdt af et internationalt forskningsprojekt, *At the Moraine – Envisioning the Concerns of Ice*, i Ilulissat i juli 2019. Med henvisning til Kleemanns tidligere arbejder hedder det på projektets hjemmeside: "Her performances give a visceral sense of Arctic landscapes as they are embodied through myth, voice, sound and movement." Dette har altså været Kleemanns opgave, denne gang med fokus på at give en sanselig oplevelse af den smeltende gletsjer Sermeq Kujalleq, som sender sine isfjelde ud i Ilulissat Isfjord. Hjemmesiden oplyser, at værkets titel henviser til Barry Lopez' bestseller *Arctic Dreams* (1986). I denne bog, som kan ses som udtryk for, hvad jeg ovenfor introducerede som første bølge af økokritik, anvendes begrebet "Arkticós" som et forsøg på at indkredse en særlig "arktikalitet": de specielle egenskaber, som er forbundet med den arktiske natur. For Lopez er "Arkticós" blevet vejen til at genfinde respekten og ærefrygten for naturen. Lopez anvender således Arktis som katalysator for genkomsten af en præmoderne ontologi, analogt med den tankegang, som finder udtryk i Jørgensens *Entropy*. Lopez beskriver også, hvordan Arktis og ikke mindst den oprindelige befolkning

lider under følgerne af påvirkningen fra den udefrakommende modernitet. Altså som hos Kleemann en beskrivelse af et lidende Arktis.

Alligevel er der noget i Kleemanns fremstilling, som skurrer i forhold til Lopez. Ligesom polarhelten Knud Rasmussen under Femte Thuleekspedition (1921-24) sørgede over at finde europæiske varer på selv den mest afsidesliggende boplads i det canadiske Arktis, fortørnes Lopez over objekter som patronhylstre, aluminiumsdåser og brugte batterier, som ligger spredt i landskabet og postulerer at høre til, selv om de ikke "derive in any clear way from the land" (XXIII). Lopez betragter et Arktis, der er under forandring, men som han samtidig vil fastholde som uforanderligt, ligesom inuit i hans optik indgår som en del af dette mytiske "Arkticós". Kleemann indskriver derimod sig selv i den moderne verden. Kleemanns "Arkticós" er inspireret af, men langt fra lig med Lopez' "Arkticós".

Det er således bemærkelsesværdigt, hvordan rammen omkring Kleemanns performance er gjort til en del af videoværket. Vi præsenteres for genstande, der ikke hører til performance, men snarere til kunstnerens private liv, som f.eks. en sort taske. Selv den sorte plastik, "modernitetens kvintessens af en kolonivare" (Norman 21), kan ikke fraskrives sin centrale rolle som medskabende i kunstværket. Det samme gælder den røde helikopter. Selv om performance med Kleemanns nærmest tranceagtige udstråling kan give associationer til noget rituelt eller shamanistisk, er der ikke gjort noget forsøg på at skjule, at det hele foregår i en meget moderne kontekst, hvor publikum kunne få den kætterske tanke, at projektet, med sit forbrug af kulsort energi på en ret beset unødvendig helikopterflyvning, måske snarere er en del af problemet, end af dets løsning. Performance leverer en anderledes oplevelse af isen, end man vil få på en vanlig turisttur – men den giver ingen løfter om en hurtig løsning på klimakrisen.

I interviews beskriver Kleemann, hvordan poesi og performance er intimt forbundne størrelser i hendes kunstneriske praksis (se f.eks. Frank 39). Begge handler om at få fat i insisterende spørgsmål fra det underbevidste: alt det, som opleves og huskes af krop og sind, men som er undertrykt af vedtagne regler for, hvad der kan og må formuleres. Hun kalder selv sine digte for "performative tekster". For en dybere forståelse af Kleemanns videoperformance kan det derfor betale sig at se nærmere på digtværket.

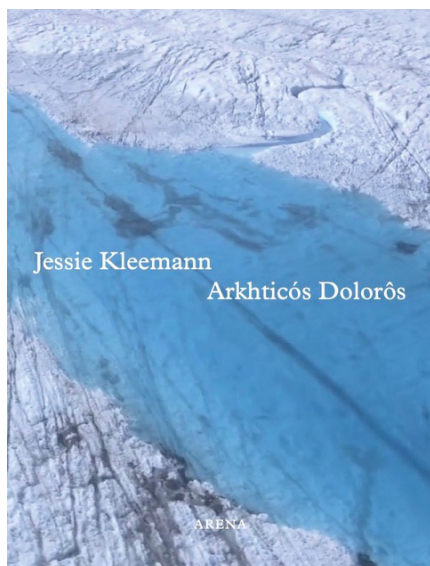

Fig. 2. Forside af Jessie Kleemann: *Arkhticós Dolorôs*.

KODESTIKNING OG AFFEKTIV METODE

Ikke blot bærer Kleemanns digtværk samme titel som videoværket, coveret er også dækket af et stillbillede af indlandsisen med den blå smeltevandssø. På bagsiden er sat et kort digt, som giver en ide både om værkets tema og æstetiske virkemidler:

en ny lyd a new sound
dronen er her
en blå lyd min røde kind
kina oqarpa disglossary

Digtet overskrider grænser mellem forskellige former for sprog. Farver er normalt noget, vi afkoder med synssansen, lyde med høresansen, men her blandes sanserne, ligesom digtet glider mellem, hvad vi er vant til at opfatte som adskilte sprog: primært dansk, engelsk og kalaallisut (vestgrønlandsk). Endelig er der ordet *disglossary*, som måske kan minde om *diglossia* (når to sprog eller dialekter bruges i samme sprogfællesskab), men her får en

anden drejning. Disglossary kan ikke slås op i noget leksikon, men er en neologisme, opfundet af Kleemann selv. Når vi bryder det op, kan vi sagtens forstå betydningen. Forstavelsen *dis-* negerer eller betegner en mangel eller et fravær af det efterfølgende. Den har negative konnotationer, i slægt med forstavelsen *dys-*. *Glossary* betyder vokabular, ordliste. Så altså noget med ord, der ikke rigtig hører sammen: ordforvirring. På den måde kommenterer digtet selv det grænseoverskridende som et fundament for projektet. Mens det engelske i den første linje står som en oversættelse af det danske, er der ingen oversættelse af de to ord på kalaallisut, som betyder: "hvem siger". For at få det fulde udbytte af selv dette det enkleste lille digt, skal man altså principielt kunne afkode tre forskellige sprog, samt fange legen med det ord, digteren selv har skabt. Noget tilsvarende gør sig gældende i titlen. *Arkhticós Dolorôs* lyder som græsk eller latin eller spansk, men er vistnok en kombination af associationer stammende fra ord på disse sprog.

På den ene side er vi således udleveret til den totale sprogforvirring. På den anden side giver det udmærket mening som en sproglig konkretisering af de betingelser, hvorunder menneskers liv udfolder sig i det sen- eller postmoderne/koloniale Arktis. I Kalaallit Nunaat³ er hovedsproget kalaallisut, men især i hovedstaden Nuuk, hvor en tredjedel af landets befolkning bor,⁴ foregår den almindelige samtale ofte som en blanding af kalaallisut, dansk og engelsk plus en række andre sprog, herunder sprogene, som tales i den allernordligste og østlige del af landet.⁵ En lang række kulturmøder har således aflejret sig i dagligsproget, som Kleemann humoristisk/provokatorisk kalder "ny-kalaallisut":

3 På kalaallisut, vestgrønlandsk, hedder landet således: Kalaallit Nunaat, kalaallit's land. Også internationalt bruges i stigende grad dette navn. For at markere, at man forstår sig både som inuit og som kalaallit anvendes dobbeltbetegnelsen kalaallit inuit (eller inuit kalaallit).

4 Samt i Danmark, hvor mange grønlændere opholder sig permanent eller for en tid.

5 I dagens Grønland høres også en række asiatiske sprog, idet landet tiltrækker et større og større antal arbejdsmigranter. Disse sprog indgår endnu ikke i kultur- og sprogdebat.

Immaqa

ny-kalaallisut tassaqa

you never know (74)

Kleemanns poesi fremstår som en radikal version af det, der i litteraturteorien går under betegnelsen multilingual eller flersproget litteratur. I nyere tid har en sådan sproglig strategi især været anvendt af oprindelige folk og migrantforfattere, men også andre har taget dagens sprogblandende virkelighed til sig.⁶ Hovedreglen er imidlertid, at der som udgangspunkt skrives på ét sprog, og at man godt kan få mening i teksten, selv om der iblandes ord og begreber fra et andet sprog. Sådan er det ikke hos Kleemann – selv om forlaget i sin omtale lover, at de grønlandssprogede tekster "for det meste" svarer til de dansksprogede, så "den en- eller tosprogede læser ikke ekskluderes, men tværtimod får adgang til det grønlandske sprogs lyde og strukturer" (Forlaget Arena). Det er en sandhed med modifikation. De fleste tekster har dansk som udgangspunkt, men langt fra alle, og der er langt fra altid nogen dansk eller engelsk tekst, som svarer til den grønlandske. Med i det ene sprog klinger der lidt af det eller de andre, som farver det hele på en ny måde. Man kan heller ikke altid tro en oversættelse, for selv om ordene siger det samme, kan de give helt forskellig mening, og pointen opstår i rummet mellem de to. Ofte er det i øvrigt svært at afgøre, hvor den ene tekst ender og den næste begynder, eller om man skal læse en side ad gangen eller på tværs af siderne. Ny mening opstår alt efter de valg, man tager. Læsere vil således få forskelligt udbytte af teksten alt efter sproglige kompetencer og øvelse i at navigere i sådanne krævende tekster. Dette udelukker faktisk nogle læsere fra noget af den information, der findes i teksten – hvilket afspejler virkeligheden i det dansk-grønlandsk-globaliserede samfund.

Kodeskift (*code-switching*: når man inden for samme kommunikative begivenhed skifter mellem forskellige sprog, herunder også dialekter, sociolekter, etnolekter eller sproglige registre) har haft et dårligt rygte, ikke

6 Se f.eks. Schmidt om multilingvistiske strategier hos forfatterne Cia Rinne og Christina Hagen.

mindst i uddannelsessektoren, hvor man stadig kan støde på en forestilling om "dobbelthalsprogethed". Sociolingvister påpeger derimod, at vi alle trækker på de sproglige koder, vi har til rådighed, således at vi er "sprogere" snarere end talere af bestemte sprog (Jørgensen, Karrebæk, Madsen og Møller, 23). Selv om vi i dag associerer flersprogethed og kodeskift med postkolonialisme og globalisering, er etsprogsnormen historisk set undtagelsen snarere end reglen, udsprunget af nationalstaterne, der reificerede sprog gennem ordbøger og grammatik og i denne ensretning skabte en illusion om, at der på nationens territorium ideelt set bor ét folk, som taler ét fælles sprog, repræsenterende én fælles kultur (Yildiz 2). Begrebet kodeskift har været udskiftet med andre begreber, f.eks. "kodemix" (*codemixing*) i forsøget på at anerkende, at man ikke blot skifter rundt mellem fast etablerede strukturer, men skaber nye mønstre imellem sproglige systemer, der aldrig i sig selv fremstår "rene", men allerede altid er blandet sammen af alt muligt andet. Heller ikke dette begreb formår imidlertid at afkoble forestillingen om forskellige sprog som, i udgangspunktet, afgrænsede enheder. Det er menneskers erfaring, at forskellige sprog bærer forskellige verdensbilleder, og at det, at sprog blandes, ikke nødvendigvis ophæver forskel – en erfaring, som ikke mindst bliver synlig for minoriteter og i postkoloniale relationer.

Som et nyt begreb, møntet på den digteriske praksis, der bevidst arbejder med brugen af flere sprog som en kunstnerisk metode til at undergrave de etablerede normer for monokulturel orden, anvender litteraten Jahan Ramazani (2020) begrebet "kdestikning", på engelsk: *code-stitching*. Begrebet formidler et visuelt billede af en håndværksmæssig proces, hvor man med sting forbinder to stykker stof og deraf skaber en ny helhed. Udtrykket bærer også en undertekst af noget midlertidigt eller fleksibelt – sting kan sprættes op og sys på nye måder. Samtidig fastholder begrebet *forskel*: de to enheder, som sømmes sammen, kan stadig slå sig på hinanden. Kdestikning etablerer en form for kaos, ikke mindst hvad angår de emotionelle eller affektive bindinger. Hvor den monolinguale norm således postulerer det ene, privilegerede sprogs forrang for alle andre, også hvad angår den emotionelle tilknytning, åbner bruddet med denne norm for flere og muligvis modsatrettede tilknytninger og loyaliteter. Set som en form for affektiv metodologi (Åhäll), hvor etablerede forbindelser mellem normer og følelser

dekonstrueres og dermed åbner for andre måder at være i verden, er kodestikning således i nær familie med feministiske tilgange til affekt som en metode til at indfange de politiske effekter af følelsesmæssige praksisser, jf. Sara Ahmeds indflydelsesrige værk *The Cultural Politics of Emotion*.

"Kodestikning" må, både som æstetisk form og metode, siges at ramme plet i forhold til Kleemanns digteriske praksis, hvor kalaallisut ikke tildeles nogen position som privilegeret eller "rent" sprog, men til gengæld får lov at manifestere sig som et sprællevende nutidigt sprog, der kan gøre sig gældende på lige fod med engelsk, tysk, fransk og dansk. I Kleemanns kodestikning provinsialiseres majoritetssprogene, idet de sidestilles med og i passager direkte underordnes kalaallisut, og den dansksprogede læser må finde sig i at være i den underskudsposition, som ellers reserveres de såkaldte minoritetssprog. En oplevelse, som naturligvis er ubehagelig, og som ikke inspirerer til bogkøb, hvorfor forlaget da også, som sagt, forsøger at bortforklare, at det er sådan, det forholder sig. Lad os nu se på, hvordan kodestikning forbinder sprog og ontologi i Kleemanns univers.

KULDEVÆSENETS MYTOLOGI

Lige fra sine tidligste arbejder har Kleemann været fascineret af Sassuma Arnaa, "Kvinden Dernede", normalt oversat "Havets Moder". Der er mange versioner af beretningen om, hvordan kvinden endte på havets bund, men fælles er, at en pige bortføres af en mand, som, hun opdager, ikke er noget rigtigt menneske, men i mange versioner en mallemuk i menneskeskikkelse. Pigens familie kommer og henter hende, mens manden er ude på fangst, men han kommer efter dem og rejser en vældig storm. Folkene i konebåden frygter for deres liv, og hendes far kaster hende overbord. Fortvivlet klamrer hun sig til rælingen, men faren hugger de yderste led på hendes fingre af. De falder i vandet og bliver til sæler. Hun bliver ved at klamre sig til båden, så nu ryger de næste led, og til sidst hænderne, som bliver til hvaler og hvalrosser. Pigen synker ned på havets bund, hvor hun i passende mængder slipper dyrene ud under sin lampe og op til menneskene – så længe de overholder reglerne. Inuit-samfundet var struktureret af regler, som kunne være besværlige at overholde. Det kunne for eksempel være, hvad man måtte spise,

og hvilke handlinger det var tilladt at udføre i forbindelse med menstruation og aborter. Kvinder kunne finde på at holde sådanne omstændigheder skjult – hvorpå de forvandlede sig til uhumske *anngiat*, "hemmeligheder", som sank ned til havkvinden og klistrede sig ind i hendes hår. Eftersom hun ingen hænder havde, kunne hun ikke gøre noget ved det. Frustreret og vred holdt hun fangstdyrene tilbage, og menneskene måtte sulte, indtil en *angakkoq*, shaman, under store farer rejste ned og rensede hende.

Da forurening blev et tema i 1970'erne, skulle der ikke meget til for at gøre Sassuma Arnaa til et adækvat symbol i en ny tid. På den internationale scene smeltede hun sammen med Mother Earth, som udspringer af agerbrugskulturer og siden er videreudviklet i kontaktzonen med oprindelige folk.⁷ Rent faktisk er der ikke nogen "mor" i betegnelsen Sassuma Arnaa, der som sagt betyder "kvinden dernede" – det er først i oversættelsen, hun får denne betydning. Tilsvarende er der heller ikke noget om "*our great mother nature*" i den grønlandske tekst, som afrunder Jørgensens *Entropy*. På kalaallisut bruges ordet *pinngortitaq*, "det skabte", som også anvendes i en kristen sammenhæng. Dén Sassuma Arnaa-skikkelse, som har fascineret Jessie Kleemann, er da også en urkraft, som snarere må erkendes og frygtes for sin vrede, end elskes for sine gode gaver. Mens det er ligetil at erstatte *anngiat* i havkvindens hår med plastik og andet affald fra den industrialiserede verden, egner figuren sig knap så godt i forbindelse med global opvarmning. I det alt for hurtigt strømmende og stigende vand, er der ikke oplagt noget, som semantisk lader sig knytte til Sassuma Arnaa. Kleemann har derfor skabt en ny mytisk figur, denne "*Arkhticós*", i digtsamlingen også kaldet "kuldevæsen", som på én gang er en geografi og et subjekt, der både lider og drømmer, og som Kleemann inkarnerer i sin *Arkhticós Dolorôs*-performance. Man kan se hende som et nyt aspekt af Sassuma Arnaa, som også er massivt til stede i digtsamlingen. I lange pas-

7 Hvilket langt fra altid har været nogen fredelig affære. I Nordamerika er Moder Jord-figuren således paradoksalt nok blevet brugt til at fratage oprindelige folk retten til jord, se Gill. Figuren er i dag overtaget af oprindelige folk, ofte i forskellige former for synergi med oprindelige skikkelser, som f.eks. den latinamerikanske Pachamama.

sager glider associationerne frit mellem de to skikkelser, der er fælles om smerten og sorgen (f.eks. s. 56-59). Både gennem navnet og brugen af den sorte farve, som i kristen kultur er tegn på sorg, rækker *Arkhticós Dolorôs* også ud til den katolske *Nuestra Señora de los Dolores* (eller *La Virgen María de los Dolores*), Jesus' mor, som gerne oversættes "Our Lady of Sorrows" på engelsk. Kleemanns figur er ikke den kristne figur, men låner af de træk, som har gjort *Nuestra Señora de los Dolores* til en nærmest indfødt figur i Latinamerika, idet de oprindelige folk ser hende som en inkarnation af Pachamama (Yetter). I den dansksprogede del af digtværket omtales skikkelsen således også som "moder arktis" (52).

Ligesom den sproglige kodesyning ikke kun er forvirring og destruktion af sammenhæng, men også muligheden for at skabe et nyt sprog på brokkerne af de gamle, således åbner der sig også på det ontologiske plan nye symboler og med dem nye billeder og forestillinger om verden. Først og fremmest dekonstruerer Kleemanns lidende kuldevæsen den forestilling om naturen som et resurse-objekt, hvorpå såvel gammeldags imperialismen som nymodens neoliberalistisk vækstøkonomi hviler. Der er tale om en afkobling af det gamle billede af Arktis som en vanskeligt overvindelig isjomfru – den kolde modsætning til de gavmilde og frugtbare troper – som var dominerende i imperialismens, opdagelsernes og erobringernes tidsalder, hvor den heroiske diskurs udfoldedes i en menneske-mod-natur-fortælling med et maskulint ideal baseret på stolthed, ære, kamp og selvovervindelse (Hansson). Og hvor den oprindelige befolkning sås som ét med den arktiske natur, der skulle overvindes og forvandles til en resurse (Buege). Det lidende Arktis inkarnerer det ulykkelige resultat af denne tilgang. Den stærke emotionelle tilknytning til is er således et udtryk for en markant omfortolkning i forhold til tidligere tider, hvor indlandsisen i et europæisk perspektiv blev anset som et onde, der opslugte og umuliggjorde brugbar udnyttelse af land, og i inuits opfattelse mest af alt var forbundet med frygt.⁸ Med sin ved kodeskikning nyskabte mytiske figur og

8 Inuit kom af og til ind til nunatakkerne, fordi rensdyrene søgte tilflugt for varme og insekter her, men de tog aldrig længere ind, og også rejserne til nunatakkerne var forbundet med historier om det uhyggelige. På indlandsisen regerede monstre.

det sammensyede sprog, hvormed Kleemann beskriver hende, afsøger Kleemann således nye måder at erfare og relatere til et arktisk landskab under afsmeltning og forandring. Med forankringen i det mytiske bliver *Archticós Dolorôs* imidlertid selv en myte og dermed lige så åbent for fortolkninger og projektioner, som de myter, figuren trækker på.

I sin analyse af *Archticós Dolorôs* fremhæver kunsthistorikeren David W. Norman dekolonisering og miljøaktivisme som forbundne imperativer i Kleemanns univers, på linje med indfødte feministiske akademikere som Zoe Todd, der formulerer nødvendigheden af "an anticolonial environmental ethic" (Todd, gengivet i Norman 39). En sådan læsning af Kleemanns performance og digtværk er da også noget, hun selv peger på, som når hun i en tekst med formuleringen "svampens langsomme egenskaber" sender en hilsen til teoretikeren Anna Tsing og hendes berømte bog *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*:

arkhticós
(hvor doloro og dolorôs er)

svampens langsomme egenskaber
i det forvildede eksotiske druknede nipisaap immua stenbiderens mælk

tidens utvivlsomme gnaven i forrådneth jord og langsomt voksende rødder
oven på den sovende skov (49)

Holdningen til det nuværende Arktis' forsvinden er således ambivalent, fordi isen i forvejen er i en smerte, som kommer i ve-agtige bølger med naturens bestandige omskiftelighed. Iskappens og gletsjernes død vil gøre nogle former for liv umuligt, mens naturen selv genfødes og forvandles:

væggene er ikke det eneste der nedsmeltes
ramler sammen
er der noget der flytter sig
fordi noget nyt kommer
det derunder kommer bestandigt frem

isens lidelse rundt om det hele
rødderne er ikke forstenede
de små organismer sover endnu (55)

Og et andet sted:

det skal gøre ondt under denne genfødsel
mine knogler skal knække
og vandet skal bløde

mine blomster se her er de (59)

Ovenstående er led i en kæde af tekster, der i en glidning mellem forskellige ord for land og jord og deres associationer på forskellige sprog beskriver kroppen som en del af både det abstrakte land eller landområde (nuna) og den konkrete muld (issoq) og derved også gør op med billedet af Arktis som et tomt isøde (se fx s. 49 og 63).⁹ Der er både muld og svampe i Arktis, og i de nederste lag i indlandsisen findes resterne af en fortidig, frodig skov – men desværre også en hel masse metan, som giftigt slipper fri, når permafrosten tør (95) og gør Grønland grønt (82). Som en drivende kraft i universet er smerten således produktiv, mens der til det sørgende Arktis også knytter sig andre former for personlig og kollektiv smerte, affødt af kolonialisme og den kulturelle omvæltning, hvorunder inuit er indskrevet i moderniteten. Vi skal i det følgende dykke dybere ned i denne samfundsskabte smerte.

PERLEHÆNDERS KÆRLIGHED

Sorg og smerte er tæt forbundne følelser, idet sorg udløses af tab. Sorg er i den forstand smerte, og denne smerte forplanter sig, så andre mennesker føler medlidenhed med den som lider. Smerte er således centralt i vores sociale relationer, og både individuelt og kollektivt afsætter ubehagelige møder med andre sig spor i form af sår, som i politisk sammenhæng kan anvendes til at fremkalde medfølelse, men også kan føre til en fetichering af såret (jf. Brown, refereret i Ahmed 32). Det sidste er især oplagt i forbindelse

9 Issoq betyder jord, men giver associationer til tung muldjord, tørvemuld, det man byggede tørvemurshuse af, men også den jord, som præsten kaster på kisten med ordene *issumit pivutit*. Jeg undlader i øvrigt så vidt muligt at inddrage passagerne på kalaallisut, da det forudsætter oversættelse, hvilket er mod digterens hensigt.

med undertrykte eller marginaliserede grupper, hvor subjektet kan blive så investeret i såret og den påførte lidelse, at såret bliver ét med identiteten. Oprindelige folk er i særdeleshed blevet genstand for en sådan fetichering, hvilket i 2009 fik Eve Tuck til at udsende et opråb om at revidere rammerne for forskning omhandlende oprindelige folk, fordi de langsigtede konsekvenser af, at disse mennesker og samfund bestandig konfronteres med billedet af sig selv som ødelagte (*broken*), ikke nødvendigvis opvejer behovet for at dokumentere virkningerne af undertrykkelse. Omvendt er det ikke nogen løsning at glemme eller fortrænge smerten, det gentager blot den oprindelige vold. Ifølge Ahmed er det derfor selve feticheringen, der må sættes ind overfor, fordi det afskærer såret fra historien, så smerten bliver til noget, som bare "er", og som betegner denne specifikke identitet, frem for noget, der fandt sted i tid og rum (Ahmed 33). Jeg mener, at Kleemanns kunstneriske praksis tilstræber en sådan affetichering af kalaallit inuit identitet, hvor erindringen om det historiske forløb fastholdes som baggrunden for det på en gang kreative og smertefulde, af kulturarv overdeterminerede, rum, hvori de moderne kalaallit inuit befinder sig. Med enkle remedier gør Kleemann historien nærværende, som i *Arkhticós Dolorôs*-videoen, hvor brugen af rebet vækker associationer til slavegørelse og kolonialisme. Den del af historien kan bemægtiges og forvandles til noget, man aktivt bærer med sig, som rebet i bylten båret på performerens hoved. Sværere er det at fastholde forbindelsen til den førkoloniale arv, som både af omgivelserne og af inuit selv anses for konstituerende for identiteten.

Tilsyneladende har *Arkhticós Dolorôs*-værkets kosmopolitiske digterjeg frit valg på alle hylder i den globale slikbutik, sprogligt såvel som kulturelt. At holde sammen på det hele tager sig dog ud som noget af en kamp, ikke mindst hvad angår forbindelsen bagud, som er ladet med kærlighed, samhørighed – og længsel. Dette udtrykkes blandt andet gennem det grønlandske perlearbejde, der har en central funktion i digtværket, og som også afrunder det på en positiv node:

perlehænder hvad har de lært mig
perlehænders kærlighed
perler perler skifter hænder (96)

"At arbejde med perler er hos næsten alle urbefolkninger et tegn på at man har en god mental balance," skriver Kleemann i en note (100). Den form for perler, vi kender i dag, blev indført som en handelsvare under kolonitiden. Imidlertid hævdes de at gemme på en skjult forbindelse til før-kolonial spiritualitet og verdensopfattelse:

beading beads spiritual
beading hands stitching sewing
spirited signs unthreaded ghosts (48)

Tegn fulde af ånd, utrådede genfærd (løsrevne relikter, som ikke længere er syet ind i en helhed). Udtrykket henviser til en formodet sammenhæng mellem perlesyning og traditionen med at tatovere kvindekroppen, som blev tabu og skambelagt efter koloniseringen (note 48 s. 100). I fortiden "syede" man tatoveringerne ind under huden med en senetråd, som først var trukket gennem lampesod, med det formål at beskytte kroppen mod onde kræfter og forbinde den med gode kræfter i universet. For eksempel kan de vandrette linjer, som mange kvinder får trukket hen over fingre og hænder, læses som en spirituel forbindelse til Sassuma Arnaa. Den genoptagne tradition demonstrerer således på meget synlig vis generobringen af den identitet, som blev overskrevet af europæisk kultur. Som formuleringen "unthreaded ghosts" indikerer, er en sådan proces imidlertid ikke ligetil:

Jeg rejser mig
Jeg rejser
Jeg siger
Words are bonds
It reads: name yourself a new definition
Min stolthed hænger i en tynd tråd
Senetråden der er stærkere end tandtråden
Eller tandtråden der er stærkere end senetråden
Jeg kører med tråden ind under huden ved hjælp af min nye søster
Som skriver tiden for mig (47)

"Min stolthed hænger i en tynd tråd" – forbindelsen er spinkel, og digter-
jeget er usikker på, hvad der egentlig er stærkest, fortidens senetråd eller
nutidens tandtråd, som bruges til at sy i skind, fordi det er ret besværligt at

lave tråd ud af sener. Alene heri er forbindelsen til fortiden "tynd", konfronteret med en ny tids vilkår og krav. Samtidig åbner den nye tid muligheder. Digterjeget kan både rejse sig og rejse, og selv om ordene binder, kan de også bruges til at danne nye identifikationer, som jeget selv definerer. Den "nye søster", formentlig en tatovør, ved hvis hjælp digterjeget indskrives i det (for)ny(ede) fællesskab, skaber således på én gang en fold i tiden, hvor de nutidige kvinder møder formødrene ansigt til ansigt, og en tidslinje i form af den tid, der er gået, og som skaber afstand mellem det, der var, og det, der er. Et smukt og sanseligt billede på kodestikning.

Selv ikke perlearbejdet er imidlertid entydigt i Kleemanns univers. Omsat til en ensrettet national ideologi forvandler perlerne sig til "the national drag" (53), en diskret henvisning til den fodlange perlekrave, Kleemann første gang udstillede i Kunsthall Aarhus i 2012, hvor nationaldragten er blevet til et snærende hylster (Hansen). Den ulighed og smerte, som piner kalaallit inuit i dag, kommer således ikke kun udefra, men repeteres af koloniale mekanismer dybt indlejret i de (tidligere) koloniserede. Ligeledes med udgangspunkt i Ahmed har sprogforskeren Camilla Kleemann Andersen analyseret, hvordan nedarvede koloniale sår med mellemrum springer op i den følelsesladede grønlandske sprogdebat, hvor det at tage kalaallit tilbage og udelukke dansk går hårdt ud over de dansksprogede kalaallit. Fordi kolonitiden i dén grad er indskrevet i de sproglige magtforhold, er Kleemanns flersproglige metode da også stærkt kontroversiel i en grønlandsk kontekst, hvor etsprogetsnormen er arvet fra Danmark sammen med ideen om det etnisk baserede nationale fællesskab (Thisted 2013, 212). Også drømmen om dekolonisering kan således føje nye sår til gamle. Dette gælder ikke mindst i spørgsmålet om forholdet til naturen, hvor dekolonisering og miljøaktivisme ikke nødvendigvis går hånd i hånd. Det ser vi på i næste og afsluttende afsnit.

URAN

"Polerne smelter / komastøv / yellowcake" (71). Referencer til uranudvin-
ding er et genkommende motiv i *Arkhticós Dolorôs*, som f.eks. i teksterne
om det amerikanske Camp Century og Grønlandsministeriets *The Greenland*

Report (s. 80). Industrialisering, minedrift og global opvarmning er tæt forbundne størrelser, som også knytter sig til den koloniale historie, både i form af danske og amerikanske initiativer (s. 81). Nu om dage lurder en lang række af sultne nationer på rigdommene i Kalaallit Nunaats undergrund. Det er de imidlertid ikke alene om, hverken i virkeligheden eller i Kleemanns digte, eftersom også det grønlandske selvstændighedsprojekt er knyttet til storskalaprojekter og minedrift (Thisted 2020). Kalaallit Nunaat har i henhold til selvstyreloven fuld råderet over landets råstoffer, og eftersom økonomisk selvstændighed anses som en forudsætning for politisk selvstændighed, er udnyttelsen af disse ikke-fornybare resurser en nærliggende mulighed. Klimaforandringerne er ikke kun negative for arktisk økonomi. Ikke mindst ved råstofudvinding er varmere klima en fordel.

Som sådan er kalaallit ikke imod minedrift (Sejersen, Bjørst), men især ét projekt har splittet befolkningen. I 1950'erne og 60'erne, da Danmark regnede med at skulle være med til at udvikle atomkraft som energikilde, udforskede man Kuannersuit (Kvanefjeldet) bag Narsaq i Sydgrønland. I 1985 kom moratoriet for atomkraft i Danmark, og projektet blev opgivet. I 2007 fik et australsk selskab imidlertid licens til at søge efter sjældne jordarter på stedet. Snart blev det klart, at det også ville involvere udvinding af uran som et "biprodukt", og det var kun med det snævrere mulige flertal, at en tilladelse blev stemt igennem i Inatsisartut (parlamentet) i 2013. En ny lov imod uranudvinding vedtaget i 2021 har foreløbig stoppet projektet. Der er imidlertid stadig vilje til at få det op at køre, og i den forbindelse tematiserer nogle af teksterne på kalaallisut i *Atkhticós Dolorôs* retten til land (f.eks. s. 81). Principielt kan ingen eje land i Kalaallit Nunaat, for den kollektive ret til landet er en grundsten i oprindelige folks moralske coda. Multinationale selskabers indtog problematiserer dette forhold.

"finally the B-inuit / turned really into A-inuit // suna tamarmi kusanassagami", lyder det ironisk i en af Kleemanns tekster (83). Efter indlemmelsen i Danmark opdeltes skolen i de såkaldte A-klasser, hvor undervisningen foregik på kalaallisut, og B-klasser, hvor undervisningssproget var dansk. Hvis man ville have sine børn frem i verden, måtte de i en B-klasse. A står imidlertid også for atomkraft, og en mulig læsning vil således være, at det i dag er de privilegerede, veluddannede dansksprogede, der udgør

"A-holdet", som promoverer uranudvinding og dén forvandling af både samfund, mennesker og natur, som et topindustrialiseret "Brand New Greenland" vil medføre (Thisted 2022 45ff.). "Så er alt jo i den skønneste orden", lyder den svirpende sætning til slut i citatet ovenfor. Ikke desto mindre gør Kleemann samtidig opmærksom på, at oprindelige folk, ligesom alle andre, er storforbrugere af sjældne jordarter (44-45). De materialer skal jo komme et eller andet sted fra. Spørgsmålet om oprindelige folks position i forhold til naturen og udnyttelsen af dens resurser kan derfor ikke reduceres til den simplificerede fortælling om oprindelige folk som et modbillede til moderniteten.

Med den erkendelse er det tid til at vende tilbage til Inuk Jørgensens *Entropy*. Intet af det her fremanalyserede vil være nyt for filmens instruktør. Ser man filmen som en henvendelse til et internationalt publikum, kan der derfor være tale om "strategisk essentialisme": en genanvendelse af kolonialismens essenstækning i aktivistisk øjemed, her med det formål at fremme naturens sag.¹⁰ Anderledes forholder det sig, når filmen ansues i forhold til et internt, grønlandsk publikum. Dette vil fange modsætningerne mellem den anonyme fortæller og den engelsktalende, moderne fortæller, der ligesom Kleemann taler om kolonialisme og et Arktis under forandring: "The delicate link between Inuit, people, and land is disappearing". *Entropy* er optaget inde i gletsjerlandet ved Narsarsuaq, bag Narsaq med Kuannersuit-fjeldet, og ingen i Kalaallit Nunaat vil være i tvivl om filmens hensigt som en stærk emotionel intervention i den lokale og nationale debat om mulighederne for at udnytte uranen og de sjældne jordarter og den dermed forbundne risiko for at forvandle hele området til en miljømæssig offerzone. I *Entropy* får traditionen således form af et opråb fra fortiden, med påmindelse til de nuværende kalaallit inuit om at huske kulturarven og respektere den identitet, hvorfra de henter deres status som oprindeligt folk.

10 Begrebet "strategisk essentialisme" tillægges gerne G.C. Spivak og betegner især brugen af essentialiserende identitetskategorier "mod bedre vidende", idet den eller de pågældende selv indtager et anti-essentialistisk standpunkt og er opmærksom på de farer, som er forbundet med essentialisme, men alligevel gør brug af sådanne kategorier, fordi de er letforståelige og slagkraftige, Bell.

Også Inuk Jørgensen betjener sig således af kodelikning og dobbelttydighed, idet han positionerer sig som på en gang inden for og uden for den tradition, der giver oprindelige folk autoritet til at tale på vegne af naturen, i dette tilfælde i form af kulde og is. Selv om Kleemanns og Jørgensens værker har så forskellige udtryk, taler de ud fra beslægtede positioner, hvor begrebet "oprindelige folk" måske nok aktiveres i henhold til et forforstået betydningsindhold, men samtidig fremstår relativt flydende, hvad angår mulighederne for nutidig identifikation og anvendelse. Det afgørende er, at definitionsmagten, som tidligere overvejende har ligget hos majoriteten/ kolonimagten, nu befinder sig hos de berørte selv.

Tak til alle deltagere ved Komparative Kulturstudier/Minoritetsstudiers Forskerseminar, KU, i særdeleshed de to primære respondenter, Janus Møller og Tobias Skiveren, samt til to anonyme fagfællebedømmere for virkelig god og konstruktiv kritik af det første udkast til denne artikel.

KIRSTEN THISTED er lektor ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet, og adjungeret professor ved Institut for Kultur, Sprog og Historie, Ilisimatusarfik/Grønlands Universitet. Hun har udgivet en lang række af publikationer om kalaallit inuits mundtlige traditioner og skrevne litteratur, om relationerne mellem den tidligere kolonimagt og den tidligere koloni, samt om "dansk grønlandslitteratur" (danske forfatters repræsentationer af Kalaallit Nunaat og kalaallit inuit).

ARCTIC IN MOURNING AND PAIN

'Code-Stitching' as an Affective Methodology in Climate Debate and Decolonization

The article examines how Kalaallit Inuit (Greenlandic) artists navigate a cultural and political context in which, by virtue of their status as Indigenous people, they are granted a particular authority to speak on behalf of the ice and nature. The article explores two very different artistic approaches to this question. It opens with Inuk Jørgensen's short film *Entropy* (2024), which initially presents itself as a call from the Inuit to the surrounding society to change course before it is too late. The main part of the article focuses on Jessie Kleemann's *Arkhticós Dolorôs* project, consisting of a video performance (2019) and a work of poetry (2021). Drawing on the concept of "code-stitching" (Ramazani 2015), the analysis examines how

Kleemann delineates new ways of approaching a contradictory reality – one that, for Indigenous peoples, or perhaps especially for Indigenous peoples, spans languages, cultures, and worldviews. My argument is that Kleemann’s performative explorations of modern Kalaallit Inuit identity can be seen as a political intervention, replacing the fetishized image of the tragic Inuit – frozen in the past and their essence as indigenous – with a remembrance of the historical trajectory. With the insights gained from Kleemann’s work, the article returns to Jørgensen’s film, which can also be read as an emotional intervention in an internal Greenlandic debate on resource exploitation. The analysis demonstrates that decolonization – even when it concerns indigenous peoples – is not automatically synonymous with environmental activism.

KEYWORDS

- EN: Environmental humanities; cryocritical awareness; Kalaallit Nunaat; performance art; Kalaallit Inuit poetry; Jessie Kleemann; code-switching/"code-stitching"; affect and emotions
- DA: Miljøhumaniora; kryokritisk bevidsthed; Kalaallit Nunaat; performance; Kalaallit Inuit poesi; Jessie Kleemann; kodeskift/"kodestikning"; affekt

LITTERATUR

- Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press, 2004.
- Andersen, Camilla Kleemann. "Den evigt nærværende koloniale fortid". *Sprogs Status i Rigsfællesskabet*, redigeret af Tore Kristiansen og Anne Holmen, Københavnerstudier i tosprogethed bind 13. Københavns Universitet, 2021, s. 28-40.
- Arke, Pia. *Ethno-Aesthetics/Etnoæstetik*. Kunsttidsskriftet ARK, Pia Arke Selskabet & Kuratorisk Aktion, 2010 (oprindeligt udgivet 1995).
- At the Moraine. Envisioning the Concerns of Ice. [https://atthemoraine.com/sidst besøgt 24.01.2025](https://atthemoraine.com/sidst-besøgt-24.01.2025).
- Bell, Avril. "Strategic Essentialism". *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, edited by George Ritzer and Chris Rojek, John Wiley & Sons, Ltd., 2021 DOI: 10.1002/9781405165518.wbeoss268.pub2
- Bloom, Lisa E. *Climate Change and the New Polar Aesthetics*. Duke University Press, 2022.
- Bjørst Lill Rastad. "Stories, emotions, partnerships and the quest for stable relationships in the Greenlandic mining sector". *Polar Record*. 56:e23, 2020. doi:10.1017/S0032247420000261

- Brown, Wendy. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton University Press, 1995.
- Buege, Douglas J. "Frozen in Place: European American Ideologies and the Inuit". *Explorations in Ethnic Studies*, vol. 17, No. 2, 1994, s. 143-154.
- Dodds, Klaus og Swerker Sörlin (red.). *Ice Humanities. Living, Thinking and Working in a melting World*. Manchester University Press, 2022.
- Ellingson, Ter. *The myth of the noble savage*. University of California Press, 2001.
- Forlaget Arena. <https://forlagetarena.dk/produkt/jessie-kleemann-arkhticos-doloros/> Sidst besøgt 01.09.2024.
- Frank, Ivalo. "An Everyday Conversation with Jessie Kleemann". *Jessie Kleemann, Qivittoq*, redigeret af Iben Mondrup, Hurricane 2012, s. 38-54.
- Gill, Sam D. *Mother Earth. An American Story*. The University of Chicago Press, 1987.
- Hansen, Stine Lundberg. "Perlekraven der blev ved – og ved". Interview med Jessie Kleemann. KUNST.GL 7. marts 2021 <https://kunst.gl/perlekraven-der-blev-ved-og-ved/>
- Hansson, Heidi. "The Arctic in Literature and the Popular Imagination". *Routledge Handbook of The Polar Regions*, 2018, s. 45-56.
- Hemkendreis, Anne og Anna-Sophie Jürgens, redaktører. *Communicating Ice through Popular Art and Aesthetics*. Palgrave Macmillan, 2024.
- Jørgensen, Jens Normann, Martha Sif Karrebæk, Lian Malai Madsen, Janus Spindler Møller (2011). "Polylinguaging in Superdiversity". *Diversities* 13 (2), s. 23-37.
- Lopez, Barry. *Arctic Dreams*. Charles Scribner's Sons, 1986.
- Lönnroth, Lars. *Den dubbla scenen: muntlig diktning från Eddan till Abba*. Carlsson Bokförlag, 2008.
- Norman, David W. "Jessie Kleemann's Art of Survival". *Peripeti*, nr. 19(37), 2022, s. 30-43. <https://doi.org/10.7146/peri.v19i37.135189>
- Ramazani, Jahan. "Code-Switching, Code-Stitching: A Macaronic Poetics?". Jahan Ramazani. *Poetry in a Global Age*. University of Chicago Press, 2020, s. 219-238. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226730288.001.0001>
- Schmidt, Michael Kallesø. "(U)muligheder. Multilingvistiske strategier hos Cia Rinne og Christina Hagen". *Edda* 1, 2019, s. 24-38. DOI: 10.18261/issn.1500-1989-2019-01-03
- Sejersén, Frank. *Rethinking Greenland and the Arctic in the Era of Climate Change*. Routledge, 2015.
- Thisted, Kirsten. Discourses of Indigeneity: Branding Greenland in the Age of Self-Government and Climate Change." *Science, Geopolitics and Culture in the Polar region*, redigeret af Sverker Sörlin. Ashgate 2013, s. 227-258.
- Thisted, Kirsten. "Blubber Poetics. Emotional Economies and Post-Postcolonial Identities in Contemporary Greenlandic Art and Literature." *Sámi Art and Aesthetics. Contemporary Perspectives*, redigeret af A. Svein, E. Haugdal og U.A. Jørgensen, Aarhus Universitetsforlag, 2017, s. 267-297. <https://doi.org/10.2307/j.ctv62hh7>
- Thisted, Kirsten. "How we use our nature'. Sustainability and indigeneity in Greenlandic discourse". *The Politics of Sustainability in the Arctic: Reconfiguring Identity, Space, and Time*, redigeret af U. P. Gad og J. Strandsbjerg, Routledge, 2018, s. 176-194.

- Thisted, Kirsten. "Emotions, finances and independence. Uranium as a 'happy object' in the Greenlandic debate on secession from Denmark". *Polar Record* 56, e 1, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0032247419000433>
- Thisted, Kirsten. "Affect". *Unravelling the North – Critical Studies of the Arctic*, redigeret af M. Lindroth, H. Sinevaara-Niskanen og M. Tennberg. Palgrave Macmillan, 2022, s. 37-58. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-11120-4>
- Todd, Zoe. "Indigenizing the Anthropocene". I *Art in the Anthropocene: Encounters among Aesthetics, Environments and Epistemologies*, redigeret af H. Davis and E. Turpin, Open Humanities Press, 2015, pp. 241-54. DOI 10.26530/OAPEN_560010
- Tsing, Anna L. *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press, 2015.
- Tuck, Eve. "Suspending Damage: A Letter to Communities." *Harvard Educational Review* 79(3), 2008, s. 409-27. <https://doi.org/10.17763/haer.79.3.n0016675661t3n15>
- United Nations. *Our Common Future*. Oxford University Press, 1987.
- United Nations. *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, 2007.
- Yildiz, Yasemin. *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. Fordham University Press, 2012. <https://doi.org/10.2307/j.ctt13x0cqr>
- Yetter, Lynette. "Virgin Mary/Pachamama Syncretism: The Divine Feminine in Early-Colonial Copacabana". *Western Tributaries*, vol. 4, 2017.
- Åhäll, Linda. "Affect as Methodology: Feminism and the Politics of Emotion". *International Political Sociology*, 2018, vol. 12 (1), 36-52. <https://doi.org/10.1093/ips/olx024>

KULDE, KULTUR & KOLONIALITET

I sporene fra Jessie Kleemanns *Slæden på vej*

Man kan jo ikke køre hundeslæde uden is! Så sæt da hjul på!

— Jessie Kleemann

I efteråret 2023 strakte der sig en 22 meter lang, glitrende hundeslæde-limousine på Statens Museum for Kunst i København. Fuldt udrustet med fire store terrængående dæk på hver side, ædeltræsplanker fastgjort med farverige silkesnore og en laaang slæde, rummer Jessie Kleemanns (1959-) monumentale skulptur "Slæden på vej" en myriade af sameksisterende historiske, nutidige og fremtidige problemstillinger. For den vestlige, moderne, kapitalistiske og koloniale levevis har sat sit aftryk. Isen smelter i Kalaallit Nunaat, klimaet forandrer sig og vilkårene for kulturen ændres.

"Slæden på vej" var en del af Kleemanns soloudstilling "Tiden løber løber Tiden" på Statens Museum for Kunst (SMK) i perioden 24. august - 26. november 2023.¹ Udstillingen rummede værker fra tre årtier og repræsenterede Kleemanns mangefacetterede kunstneriske virke, solidt rodfæstet

1 For billedokumentation af værket, besøg f.eks. Jessie Kleemanns hjemmeside: [https://www.jessiekleemann.com/art \[Tilgået 2025-03-10\]](https://www.jessiekleemann.com/art/[Tilgået 2025-03-10]).

i mange års erfaringer og samarbejder. Med afsæt i både sin uddannelse ved Tuuqaq-teatret i Fjaltring, Danmark i 1978-79 og de efterfølgende år på kunstsolen Grafisk Værksted – nu Grafisk Skole – i Nuuk, Kalaallit Nunaat, samt sine mange læringsrejser og -ophold blandt forskellige kunstnerkollektiver og kreative aktører i Norden og internationalt (Lundberg Hansen og Kleemann 37-39), har Kleemann hentet inspiration og erfaringer fra mange forskellige udtryksformer. Udover installationskunsten, som "slæden" udgør et glimrende eksempel på, er performancekunst, videokunst, malerkunst, grafik og lyrik ligeledes en del af Kleemanns faste kunstneriske repertoire (Norman; Kaalund; Kleemann; Lundberg Hansen og Kleemann). Kleemann på en gang springer mellem og sammensmelter medier og udtryk og bearbejder herigennem tematikker spændende fra det personlige, individuelle plan til spørgsmål af global og/eller planetær art, rodfæstet i Kleemanns personlige position som kalaaleq kunstner, bosat i Danmark. I udstillingen på SMK fik man som besøgende således mulighed for at stifte bekendtskab med både Kleemann som person, men også med relationen mellem Kalaallit Nunaat og Danmark samt med globale geopolitiske problemstillinger.

Udstillingen taler ind i en række af udstillinger på den danske kunstscene, med samtidskunstnere fra Kalaallit Nunaat. Udover Kleemanns udstilling på Statens Museum for Kunst, har Bolatta Silis-Høegh udstillet i gruppeudstillingen "FEEL ME" på Trapholt Kunstmuseum, Martin Brandt Hansen i gruppeudstillingen "GROUP THERAPY – NY SAMTIDSKUNST" på ARKEN kunstmuseum, Ivínguaq Stork Høegh i udstillingen "DU SER MIG AN – SOM JEG SER DIG" på Nordatlantens Brygge og Inuuteq Storch med soloudstillingen "The Rise of The Sunken Sun" på Den Danske Pavillon på den prestigefyldte Venedig Biennale (Wolthers; Lundberg Hansen).

Fra et dansk perspektiv har der historisk eksisteret flere forestillinger om, hvordan kunst fra og om Kalaallit Nunaat bør se ud. Forestillinger som har bidraget til en dansk opfattelse af, at kunst fra Kalaallit Nunaat har nogle overordnede fælles kendetegn i motiver og æstetiske udtryk, og som siden er blevet fremhævet som unuancerede (og unuancerende) (Witcombe; Arke). Når jeg i denne artikel grupperer disse udstillende kunstnere på baggrund af deres etniske/nationale tilknytning til Kalaallit Nunaat, er det derfor vigtigt at påpege, at det altså ikke bunder i fællestræk i kunstnernes

æstetiske udtryk eller motiver. I stedet er formålet med grupperingen her at forsøge at bruge kunsten som en indgangsvinkel til at udforske den kulturelle horisont, som Kalaallit Nunaat og Danmark deler – en horisont, der i høj grad er præget af dansk-kalaallit (koloni-)historie og relationer, og som er allestedsnærværende i hverdagen i Kalaallit Nunaat. I Danmark har danskere derimod længe haft nemt ved at lukke øjnene for denne fælles horisont i hverdagen, men i lyset af den mediestorm, der har været i starten af 2025 (efter den nyligt indsatte præsident af USA, Donald Trump, har udtrykt sin interesse for Kalaallit Nunaat), er danskernes øjne nu stift rettet mod netop denne del af deres kulturelle og historiske horisont. Med flere kalaallit samtidskunstnere repræsenteret på den danske kunstscene finder jeg det derfor interessant at undersøge, hvordan kunst fra Kalaallit Nunaat kan bidrage til danskeres forståelse af den fælles kulturelle – og koloniale – horisont, som danskere deler med kalaallit inuit. For netop fortællingerne om dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat og den kolonialitet, der endnu er viklet ind i relationer mellem Kalaallit Nunaat og Danmark og mellem kalaallit inuit og danskere, er aktuelt ved at gennemgå signifikante ændringer. Et begreb der af flere kunstnere og kulturaktører fra Kalaallit Nunaat bliver brugt i denne forbindelse – både som forklaring på og som opfordring til disse ændringer – er begrebet ”dekolonisering”. Kleemann er en af de kunstnere, der aktivt benytter begrebet. Hun understreger sine politiske og aktivistiske agendaer ved bl.a. at fremtræde (eller optræde) under sine artist talks iført en sort t-shirt med ordet ”DECOLONIZE” skrevet i rødt hen over brystet og gennem sine opslag på sociale medier.²

Dette fokus på kunsten som medium til at adressere og udfordre kolonialitet taler ind i et transnationalt fænomen, der kan beskrives som ’den dekoloniale vending’ (*the decolonial turn*) i kunsten. Den puertoricanske professor i filosofi, Nelson Maldonado-Torres definerer den dekoloniale vending som udsprunget og stadig består i en række samtaler og ’møder’ (*encounters*) mellem tænkere, kunstnere, forfattere, aktivister, kulturelle aktører osv., der deler et synspunkt om:

2 Se f.eks. videoen VLT Versterbro Lokal TV, ”Tiden løber: Udstilling af Jessie Kleemann på SMK”, <https://www.youtube.com/watch?v=02w5dsiAKBo> [Tilgået 2025-03-10].

[...] coloniality as a fundamental problem in the modern (as well as postmodern and information) age, and of decolonization or decoloniality as a necessary task that remains unfinished" (Maldonado-Torres 4).

Den dekoloniale vending i kunsten kan også ses udtrykt i relation til en dansk kolonihistorisk kontekst, og især Danmarks fortid som kolonimagt på de tidligere Dansk Vestindiske Øer er i de sidste ti år blevet belyst og konfronteret i kunsten og fremhævet i akademiske publikationer (Jørgensen; Mathias; Danbolt). Kunstnere såsom Jeanette Ehlers, La Vaughn Belle og Michelle Eistrup er eksempler på kunstnere, der aktivt arbejder med dekolonisering specifikt knyttet til en dansk (koloni)historisk kontekst. Sammenholdes denne dekoloniale vending med de mange udstillinger med samtidskunstnere fra Kalaallit Nunaat, der har været på den danske kunsts scene i 2023 og 2024, åbnes der op for en række ufærdige historier om dansk kolonialisme/kolonialitet at reflektere videre over. Denne gang relateret til den specifikke koloniale forståelsesramme, som er knyttet til dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat.

I denne artikel ønsker jeg at bidrage til undersøgelsen af kunstens potentiale som katalysator for afsøgning og bearbejdelse af dansk kolonihistorie. Inspireret af Mathias Danbolt vil jeg forsøge at tænke med værket, "to examine its engagement with what we could call the unfinished histories of colonial aesthetic injustice" (Danbolt 279), her ud fra den specifikke koloniale forståelsesramme defineret af dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat. Gennem en dekolonial analyse af "Slæden på vej"s tegn og de kontekster, som tegnene adresserer, udgør artiklen således et forsøg på at afdække sammenfiltrede koloniale forhold inspireret og guidet af kunstværkets formsprog og materialer.

I SPORENE FRA "SLÆDEN PÅ VEJ"

"Slæden på vej" er en monumental skulpturinstallation, der er produceret specifikt til udstillingen "Tiden løber løber tiden" på SMK. Værket er en konstrueret kalaallit hundeslæde med iøjnefaldende ændringer i forhold til det, som de fleste nok forbinder med en traditionel kalaallit hundeslæde. Hvis vi lader værkets titel: "Slæden på vej" guide vores forståelse, adresserer værket

det faktum, at den kalaallit hundeslæde er på vej et nyt sted hen. Det er nærliggende at stille spørgsmålene: Hvorfra? Hvorhen? Og ikke mindst: Hvorfor? Analysen tager derfor sit afsæt i de modificeringer, som Kleemann har lavet på sin version af den kalaallit hundeslæde, som den fremgår af "Slæden på vej" sammenlignet med en oprindelig, traditionel Kalaallit hundeslæde.

Kleemann er født og opvokset i Upernavik i Vest Kalaallit Nunaat, og har i artist talks udtalt, at "Slæden på vej" er inspireret af hundeslæder, hun så under et besøg hos sin bror, der stadig bor i byen. Til sammenligningsgrundlag for "Slæden på vej" tages der derfor her udgangspunkt i den type hundeslæde, som blev brugt i Upernavik-området i 1930'erne. Netop denne type hundeslæde er veldokumenteret i kraft af, at der er blevet bevaret et eksemplar, som endnu eksisterer, i dag som en del af samlingen på Grønlands Nationalmuseum i Nuuk. Der findes meget få arkæologiske fund af hundeslæder fra før 1900-tallet, men med afsæt i Emma Vitales forskning i Upernavik-hundeslæden fra 1930'erne, kan konstruktionen af Upernavik-hundeslæden give god indsigt i, hvordan man traditionelt har bygget hundeslæder i Vest Kalaallit Nunaat (Vitale).

Den oprindelige Upernavik-hundeslæde var bygget af drivtømmer, bundet sammen af snor lavet af sælskind og styrket af slæde-sko lavet af hvalknogler (Vitale). Drivtømmer var et sparsomt materiale, der kun var tilgængeligt, når det tilfældigvis blev båret med strømmen fra de sibiriske floder til kysten langs Kalaallit Nunaat, mens sælskind og hvalknogler var materialer, der kunne produceres ud fra inuits jagtbytte. Hundeslæden i "Slæden på vej" er derimod bygget af ædeltræsplanker bundet sammen af farverige silkesnore. Eksklusive materialer der først er blevet tilgængelige i Kalaallit Nunaat, siden landet er blevet en del af det globale handelsmarked. Modifikationen drager således associationer til, hvordan Kalaallit kultur gennem tiden er blevet påvirket og formet af internationale materiale-udvekslinger.³

3 Et konkret eksempel er den traditionelle Kalaallit glasperle brugt i Kalaallisuit (kalaallit nationaldragt) som bruges i Vest Kalaallit Nunaat. Perlen kom til landet i forbindelse med handelsudveksling med hollandske hvalfangere, der byttede perlerne for sælskind og spæk i 1600-tallet. Perlen er siden blevet en integreret del af den materielle kalaallit kulturarv.

En af de mest iøjnefaldende ændringer i "Slæden på vej" taler ligeledes ind i dette fokus på udvekslinger af materialer og løbende muligheder for import af nye, moderne og teknologiske produkter i Kalaallit Nunaat. Her henviser jeg til de otte massive ATV-dæk, der er påsat de to slædemeder på "Slæden på vej" i stedet for de traditionelle slædesko. Dækkene drager i en Kalaallit kontekst associationer til snescootere, som er blevet en integreret transportform i vintermånedernes snedækkede landskaber. Snescooteren bliver af inuit i høj grad brugt til transport, men bliver af nogle jægere i Kalaallit Nunaat endnu opfattet som mindre pålidelig end hundeslæden (Vitale 4; Robert-Lamblin 99). Bryder en snescooter sammen, er man afhængig af at kunne skaffe reservedele og af at kunne udføre det nødvendige mekanikerarbejde, og risikoen for at løbe tør for brændstof er større end ved brug af hundekræfter. Hundeslæden bliver opfattet som værende lettere selv at reparere på og som værende billigere i drift. Men som følge af, at klimaet i Kalaallit Nunaat ændrer sig, og at sne og is ikke dækker landskabet i lige så mange måneder af året som tidligere, er hundeslædens brug blevet begrænset til kortere perioder end før. Som Kleemann i det indledende citat i denne artikel minder os om, kan man ikke køre hundeslæde uden is, medmindre man sætter hjul på. Hundeslædens funktion som transportmiddel under jagt er bogstaveligt talt ved at miste sit grundlag. Med sine otte ATV-dæk foreslår "Slæden på vej" hjul som mulig løsning på begrænsningen af hundeslædens brug. I Alaska har man allerede versioner af hundeslæder, som har hjul på for at kunne køre om sommeren, hvor der ikke er sne og is. Disse hundeslæder bruges primært som fritidsinteresse og som oplevelse for turister og udgør ligeledes et eksempel på modificerede versioner af en traditionel hundeslæde – her med afsæt i den alaskiske hundeslæde. I en kalaallit kontekst er turismelementet ligeledes relevant at inddrage. For også her er hundeslæden gået fra at have en eksistensnødvendig funktion i inuitisk levevis til i stadig højere grad at blive tilbudt som oplevelse for udenlandske turister.

Også formen på hundeslæden er markant ændret i "Slæden på vej". Den oprindelige Upernavik-hundeslæde var specifikt tilpasset klimaet omkring Upernavik. Med sin blot 2-3 meter lange slæde og buede slædemeder var formen tilpasset det kuperede indlandsterræn som hundeslæden i Upernavikområdet oftest skulle transportere sin(e) passager(er) over. Slæden i

"Slæden på vej" er derimod hele 22 meter lang. En længde der langt fra var mulig at opnå ud fra det tilgængelige drivtømmer, som udgjorde det eneste tilgængelige materiale, da den historiske Upernavik-slæde blev produceret. Derudover er værkets slædemeder og opstander malet med glitrende hvid maling, der står i stor kontrast til drivtømmerets rustikke og slidte overflade. Den hvide, glitrende farve og det lange sæde drager nærmere associationer til en limousine, som ellers repræsenterer en helt anden type transportmiddel. Hvor den traditionelle hundeslæde har været konstrueret specifikt til at agere praktisk transportmiddel i forbindelse med fangst og med inuits nomadiske livsstil, er limousinen som transportmiddel nærmere defineret ved sin mangel på praktikalitet. Hvad limousinen derimod tilbyder, er komfort og luksus; en oplevelse af det eksklusive. Limousinen som reference understøttes desuden af de eksklusive materialer som "Slæden på vej" er bygget af.

Ud fra denne sammenligning mellem elementer og materialer fra den historiske Upernavik-hundeslæde og "Slæden på vej" tilbydes således forskellige indgangsvinkler til at arbejde med hundeslædens transition. Med en antagelse om at den historiske Upernavik-hundeslæde kan repræsentere, der *hvor slæden kommer fra* og at "Slæden på vej" repræsenterer der, *hvor slæden er på vej hen*, står således tilbage at undersøge, *hvorfor slæden er på vej*. Med afsæt i to grupperinger af tegn, lokaliseret i sammenligningen mellem den traditionelle Upernavik-hundeslæde og "Slæden på vej", vil jeg gennem en dekolonial læsning undersøge dette spørgsmål. Grupperingerne kan overordnet opsummeres således:

- 1: De otte massive ATV-dæk: Som Kleemann i det indledende citat i denne artikel minder os om, kan man ikke køre hundeslæde uden is, medmindre man sætter hjul på. Hjulene udgør således et symbol på, at klimaet forandrer sig i Kalaallit Nunaat, og at kulde, sne og is er grundvilkår for hundeslædens traditionelle brug.
- 2: Glimmeret, de farverige silkesnore, ædeltræet og det lange sæde: elementer, der minder os om, at slæden i samtiden ikke blot er et redskab til fangst, men også en turistattraktion. Er oplevelsesøkonomien et nyt grundvilkår for brugen af hundeslæder i Kalaallit Nunaat?

Med disse tegn og deres symbolske betydninger, følger jeg to af slædens spor defineret af hver sin kontekst: et spor, der er defineret af *klimaforandringer*, og et spor, der er defineret af *turisme*. Artiklen vil derfor ligeledes bevæge sig i to spor: Først vil undersøgelsen følge sporet defineret af *klimaforandringer*. Dernæst sporet defineret af *turisme*.

Fælles for de to spor er, at det først klarlægges, hvordan de hver især er forbundet til hundeslædens kulturelle brug i Kalaallit Nunaat. Dernæst foretager jeg dekolonial læsning af, hvordan de to analysespor hver især er sammenfiltret med kolonialitet og sidst inddrager jeg relevante nedslag i dansk-kalaallit kolonihistorie for at argumentere for, at dekolonialismens kritikker og agendaer også er aktuelle inden for denne specifikke koloniale forståelsesramme. Jeg vil herved fremhæve, hvordan dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat har (haft) indflydelse på hundeslædens transition; en transition fra at være grundlæggende for inuitisk levevis i det kolde arktiske klima, til at blive underlagt den kapitalistiske markedsøkonomi gennem dansk kolonisering og til nu at agere autentisk, etnoæstetisk turistoplevelse for oplevelseskrævende vestlige/danske turister.

EN DEKOLONIAL LÆSNING

Dekolonisering/dekolonialisme/dekolonialitet som det i denne artikel forstås og anvendes, kan beskrives som begreber, der indikerer et ønske om opgør med kolonialitet på såvel samfundsniveau, relationelt niveau og på individuelt niveau, og kan overordnet præsenteres som en transnational og kontemporær strømning, der søger at gøre op med koloniale strukturer og samtidig understøtte/styrke (tidligere) koloniserede folkefærd (Mignolo og Walsh; Shepherd; Maldonado-Torres). Dekolonialismen har afsæt i samtaler blandt kunstnere, forfattere, forskere og tænkere i Syd- og Centralamerika i perioden omkring år 2000 og er indenfor academia nok især associeret med den peruvianske sociolog Anibal Quijanos banebrydende redegørelse for sammenhængen mellem kolonialitet og modernitet (Quijano; Shepherd). En sammenhæng der ligger til grund for mange efterfølgende dekoloniale tænkere, blandt andet for den velciterede argentinske semiotiker Walter Mignolo, der med sine engelsksprogede publikationer har

ydet stort bidrag til udbredelsen af dekolonial tænkning og praksis i den engelsktalende (og akademiske) verden. Vigtigst for denne artikel er at fremhæve Mignolos belysning af det, han kalder 'the colonial matrix of power' (CMP), som henviser til det, jeg tidligere har omtalt som en kolonial forståelsesramme. Den koloniale forståelsesramme (CMP) kan beskrives som en altomfavnende og bredt accepteret forestilling og verdensstruktur, der bygger på og understøtter koloniale strukturer og relationer, som blev etableret under den vestlige modernisering og kolonisering, og som endnu opretholdes. En fortælling der ifølge Mignolo understøtter en illusion om kolonialisme, som legitimerer vestens udnyttelse af landområder, råstoffer, menneskelig arbejdskraft, og som ikke tilbyder noget ståsted uden for forståelsesrammen, hvorfra den kan beskues og udfordres (Mignolo and Walsh 114).

I bogen *On Decoloniality, Concepts, Analytics, Praxis*, som Mignolo udgav i 2018 sammen med Catherine E. Walsh, beskriver forfatterne, at deres agenda på den ene side er at gøre læsere opmærksomme på, hvordan CMP opstod omkring 1600-tallet og efterfølgende – og endnu - opretholdes og udvikles. På den anden side er deres agenda at opfordre til og udforske mulighederne for, hvordan dekolonialitet/dekolonisering "[...] undoes, disobeys, and delinks" fra CMP og i stedet bidrager til: "[...] an otherwise of thinking, sensing, believing, doing, and living" (Mignolo og Walsh 4).

I en dansk-kalaallit-kolonial kontekst relaterer brugen af begrebet sig specifikt til dansk kolonialitet, der endnu er infiltreret i Danmark og Kalaallit Nunaat som samfund, i relationer mellem danskere og Kalaallit inuit samt i danskeres og kalaallit inuits individuelle sind og selvopfattelse. Der er altså her tale om en specifik CMP, defineret af dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat. For at videreføre det dekoloniale fokus på sammenhængen mellem kolonialitet og modernitet tager jeg udgangspunkt i nedslag i dansk kolonihistorie i Kalaallit Nunaat i perioden fra ca. år 1700-2000. Denne periode ligger forskudt fra den tidsperiode, der typisk bruges til at definere starten af den europæiske og vestlige modernitet, industrialisering og den samtidige europæiske kolonisering og imperialisme, som typisk beskrives begyndende i 1600-tallet. Men da Danmarks kolonisering i Kalaallit Nunaat først officielt påbegyndes i 1700-tallet, og da mange af de mest

omfattende koloniale indgreb først igangsættes i perioden omkring 1950-1960 (Hermann), er det i denne specifikke CMP mere retvisende at kigge på periodiske nedslag som udtryk for kolonialisme/modernisme. Nedslagene er således argumenter for, at dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat udgør "den mørkere side" af dansk modernitet/modernisering i samme periode. Denne modernisering bygger blandt andet på økonomiske og geopolitiske fordele, som Danmark har opnået i kraft af koloniseringen af Kalaallit Nunaat. Herved fremhæves, hvordan dansk kolonisering i Kalaallit Nunaat kan underkastes dekolonialismens kritik af moderniteten/kolonialismens retoriske og selvproducerende narrativer, der fortsat "remain unfinished". Denne artikel er således et udtryk for min egen personlige dekoloniale agenda. Fra min privilegerede position som dansk, hvid, cis-kønnet forsker ønsker jeg at bidrage til at afdække dele af dansk kolonihistorie, som relaterer sig til hundeslædens brug i Kalaallit Nunaat og derved også den kolonialitet, som endnu er infiltreret i relationen mellem Danmark og Kalaallit Nunaat, gennem en analyse af værket "Slæden på vej" og de kontekster værket adresserer: klimaforandringer og turisme.

Spor 1 – Klimaforandringer

KLIMAFORANDRINGER OG HUNDESLÆDENS BRUG

I en artist talk beskriver Kleemann, at hun under sit seneste besøg i sin fødeby Upernavik i det nordvestlige Kalaallit Nunaat i 2017 undrede sig over flere steder at se hundeslæder stablet ovenpå hinanden, som en form for 'kirkegårde' for hundeslæder. "*Så sæt da hjul på!*" var hendes forslag til sin bror, da han forklarede, at de jo ikke kunne bruge hundeslæderne, når der ikke var is. For isen smelter i Kalaallit Nunaat, klimaet forandrer sig og vilkårene for kulturen ændres.

Hundeslædens kulturelle funktion har altid været tæt knyttet til det arktiske landskab, kulde, sne og is, og den har i Kalaallit Nunaat oprindeligt været brugt som nødvendigt transportmiddel til jagt og for inuits nomadiske livsstil. At klimaforandringer er knyttet til forandring i hundeslædens brug, bunder derfor grundlæggende i, at hundeslæden specifikt er konstrueret til at kunne agere transportmiddel i det ellers somme tider

ufremkommelige arktiske klima. Når klimaet forandrer sig, forandres ligeledes hundeslædens vilkår og kulturelle funktion.

Hundeslæden kom til Kalaallit Nunaat med den bølge af inuit, der indvandrede landet i løbet af 1200-tallet, fra hvem størstedelen af nutidens kalaallit inuit stammer fra (Petersen 19). Denne gruppe af inuit bragte Thule-kulturen med sig, som havde mange muligheder for udnyttelse af naturens ressourcer. Med sig bragte de både kajakken til sælfangst, konebåde til hvalfangst og transport samt hundeslæden til transport over is og sne i vinterhalvåret. De forskellige klimatilpassede transportmidler dannede ramme om inuits jagttraditioner, der cyklisk fulgte årets sæsoner, og som udgjorde eksistensgrundlaget i landet. I det historiske oversigtsværk *Grønlandernes Historie – fra urtiden til 1925* fra 1991, skrevet af en redaktion af kalaallit forskere, forfattere og historikere, baseret på en kombination af såvel forskning som erindringer og vidnesbyrd fra kalaallit inuit beskrives og understreges relationen mellem inuits levevilkår og klima således:

Grønlands geografiske beliggenhed er afgørende for landets befolkning. Klimaet spiller en væsentlig rolle for livsbetingelserne i dette som i alle andre lande. Før den teknologiske tidsalder bestemte klimaet alene mulighederne for overlevelse. Grønland har desuden i tidens løb bestandigt været underlagt klimasvingninger – og derfor har eksistensgrundlaget for alt liv i landet ikke altid været det samme. [...] Snart blev det koldere, snart varmere eller måske fugtigere. Dyrenes reaktioner på disse svingninger medførte undertiden, at faunaens sammensætning af dyrearter ændredes. [...] Ikke een men flere gange har forskydninger i naturens økologiske balance afgjort, om landet kunne beboes eller ej (Petersen 13).

At klimaet forandrer sig, er altså ikke nyt. Det er heller ikke nyt, at klimaet i samtiden forandrer sig hastigere end før. Anno 2024 kan det virke overflødigt at forklare, at klimaforandringerne, der medfører isens forsvinden fra Arktis, er forårsaget af menneskets ekstraktive og forbrugerdrevne livsførelse. At klimaforandringer udgør en af forklaringerne på, *hvorfor* slæden er på vej et nyt sted hen er således fastslået. For at understrege den dekoloniale agenda i denne artikel, vil det næste afsnit behandle klimaforandrings tilknytning til kolonialitet.

KLIMAFORANDRINGER OG KOLONIALITET

Som flere forskere fremhæver, er det antropocæne narrativ i vores samtid allerede veletableret (Malm "The anthropocene Myth"). Forståelsen af vores tids geologiske epoke som menneskedomineret er alment accepteret. Men tilgår vi her "Slæden på vej" fra et dekolonialt perspektiv, og læser klima-konteksten ud fra et kolonikritisk blik, er det relevant at påpege, at der i det antropocæne narrativs grundantagelse eksisterer en blind vinkel. For den klimadestruktive, privilegerede, 'menneskelige' livsførelse er ikke delt af alle mennesker. Som Adelman skriver: "Most of the individuals historically responsible for carbon dioxide emissions – the super-agents of the Anthropocene – are from developed, industrialised, Western countries" (Adelman 26).

Et kontra-narrativ til 'det antropocæne' som her fremhæves, præsenteres af Andreas Malm. I sit værk *Fossil Capital: the Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming* fra 1977 præsenterer Malm begrebet 'det kapitalocæne', hvorved han fremhæver kapitalismens planetære påvirkning, som definerende for vores tids geologiske epoke. Herved knyttes ansvaret for klimaforandringer mere specifikt til mennesker, der indgår i den kapitalistiske, globale (og i høj grad vestlige) verden frem for det antagne generelle menneske.

At spore sammenhængene mellem klimaforandringer, kapitalisme og kolonialisme kræver inddragelse af fællesnævneren 'modernitet'. Som beskrevet i Peter Osbournes *The Politics of Time. Modernity and the Avantgarde* er moderniteten et fænomen, der oftest forstås ud fra to forskellige forestillinger: 1) moderniteten som en afgrænset historisk periode (typisk et sted mellem 1500 til 2000), hvor Europa konsoliderede sit koloniherrdømme og på samme tid konstituerede det kulturelle kompleks, der skulle blive kendt som europæisk modernitet og 2) et sæt af historisk tilbagevendende, selv-reproducerende fortællinger, bygget op om begreberne modernisering og udvikling (Osborne 1-2). To forestillinger, der også er relevante at forstå i en dekolonial kontekst (Mignolo og Walsh 110; Quijano 171).

Som beskrevet i artiklen "Decolonial Thinking and Practice" af Nick Shepherd, har dekoloniale tænkere arbejdet for at ændre det ellers veletablerede narrativ om, at moderniteten er udsprunget i Europa som følge

af: “[...] the secularization of knowledge, the rise of the individual, a new trust in the scientific process, and the idea of progress linked to technological developments” (Shepherd 3). I dette narrativ er kolonialismens rolle sekundær: et sammentræf med modernitetens (og vestens) søgen efter ny viden og hertil interesse i “den nye verden”. Dekoloniale tænkere, forklarer Shepherd, argumenterer derimod for, at moderniteten udsprang i *følgeskab* med kolonialismen – eller endda at kolonialisme udgjorde *grundlaget* for moderniteten: at den økonomiske gevinst fra slavehandel, minedrift og fra salg af varer eksporteret fra kolonier, udgjorde grundlaget for investeringer i vestens modernisering og industrialisering.

In this perspective, colonialism is present as an economic and political institution at the birth of modernity, and far from being an epiphenomenon becomes its inescapable other “face”, albeit a face that is generally disavowed in conventional narratives of modernity (Shepherd 4).

Med andre ord: “Coloniality names the (un)intended consequences of the narratives of modernity – Anthony Giddens’s missing chapters. It is the darker and hidden side of modernity” (Mignolo og Walsh 140). Heraf belyses desuden kolonialismens tætte forbindelse til kapitalismen, det at kolonialismen har genereret et økonomisk overskud, der har dannet grundlag for vestens udvikling, produktion, industrialisering og modernisering. Således har kolonialisme været en medvirkende katalysator for udbredelsen af vestlig, privilegeret livsførelse, der, jævnfør Malms teori, har forårsaget menneskets geologiske agens og hertil den påtrængende klimakrise.

De der ikke indbefattes i det antropocæne, koloniale narrativ, såsom flere (tidligere) koloniserede folk – hertil oprindelige folkefærd og mennesker fra det globale syd – bliver herved ofte de mennesker, der først og kraftigst rammes af de klimaændringer, som den kapitalocæne epoke fremtvinger. Et blik på de daglige nationale nyhedsoverskrifter i Kalaallit Nunaat giver et indblik i, hvordan klimaændringer i landet allerede er presserende.⁴

4 Se f.eks. Camilla Egeborg Møller, “Inlandsisen försvinner hastigt”, *Kalaallit Nunaat Radioa*, 2024-09-09, <https://knr.gl/da/nyheder/inlandsisen-svin->

HUNDESLÆDEN OG KLIMAFORANDRINGER

I EN DANSK-KALAALLIT CMP

Ser vi hernæst nærmere på forbindelsen mellem klimakrise, kolonialisme og kapitalisme inden for den dansk-kalaallit CMP, belyses mere komplekse og sammenviklede kontekster for hundeslædens kulturelle transit end blot at isen smelter. Følger vi her dekolonialismens fokus på sammenhængen mellem modernitet og kolonialitet, udgør dansk eksport af sæler og den medfølgende kapitalisering af hundeslædens brug i Kalaallit Nunaat et bidrag til vilkårene for modernisering i Danmark og Europa.

Ifølge Ebbe Volquardsen, forsker ved Ilisimatusarfik i Nuuk, eksisterer der et etableret narrativ om, at koloniseringen af Kalaallit Nunaat nærmest skete ved et tilfælde, at Hans Egedes rejse til Kalaallit Nunaat udelukkende med den hensigt at finde og missionere for de nordboere, der omkring år 1000 havde bosat sig i det geografiske område, der senere blev til Kalaallit Nunaat. Men følger vi Volquardsens argument, forholder det sig anderledes: Hans Egedes interesse og motivation var i hvert fald også inspireret af den kristne mission i det daværende Dansk Vest Indien, og hans rejse blev finansieret af den danske stat med henblik på at generere økonomi i den danske statskasse (Volquardsen). Grundet underskud under Hans Egedes mission overtog den danske stat kolonien i Kalaallit Nunaat i 1727, seks år efter koloniens etablering. I løbet af de følgende år blev der etableret handelsposter langs især Kalaallit Nunaat's vestkyst (Volquardsen 4). For at øge kongens indtjening på handel fra Kalaallit Nunaat overtog Den Kongelige Danske Handel monopollet i Kalaallit Nunaat i 1776, og ad et kongeligt dekret blev al fremmed besejling og handel med Kalaallit Nunaat forbudt. Handlen var især baseret på sælfangst, udført

der-hastigt-og-fangerne-er-de-foerste-til-maerke-konsekvenserne?fbclid=IwY2xjawFNH0tleHRuA2FlbQIxMQABHfgznPHgVPbAKWEMvXipgEIwGR-LA-idM-RQzuVeQW5llivJxnd8befjJnQ_aem_iEctd-X8hZ1F_oyJGT9Cw [Tilgået 2025-03-10] og Thomas Munk Veirum, "Fjeldskred udløste 200 meter høj mega-tsunami", *Sermitsiaq*, 2024-09-13, https://www.sermitsiaq.ag/samfund/fjeldskred-udloste-200-meter-hoj-mega-tsunami/2135616?fbclid=IwY2xjawFRCVdleHRuA2FlbQIxMAABHQfFeJGAywpPNJpmS81hwza4K7WGp0m3nBmFouDD2ZfaCY-uOCQGo5_QdYw_aem_FaRW2WIqAVomBBGJoVfckQ [Tilgået 2025-03-10].

af kalaallit fangere, da skind og spæk kunne omdannes til olie og bruges i produktionen af sæbe, læder, kosmetik og tranlamper, varer der var populære og efterspurgt i samtidens moderniserede og industrialiserede Europa (Hermann 67).

Fra omkring 1880 til 1920'erne begyndte flere danske handelsstationer at åbne langs kysten, især på vestsiden af Kalaallit Nunaat, og muligheden for at handle tømmer fra Danmark medførte en stigning i antallet af hundeslæder (Vitale 4). Flere hundeslæder til brug under sæljagt var nødvendigt for at følge med den stigende efterspørgsel på skind og spæk, hvilket understøttede en støt kapitalisering af inuits jagt. I løbet af 1800-tallet ændredes slædens kulturelle funktion sig således sammen med jagtens. Jagtens eksistensøkonomi blev underlagt markedslogikken i den globale koloniale kapitalisme, hvor fangststyr skulle eksporteres, på den ene side for at inuit kunne tjene penge til at brødføde deres familier, og på den anden side for at generere overskud i den danske statskasse (Hermann; Volquardsen).

Flere oprindelige forskere har fremhævet, at mange oprindelige folkefærd – folkefærd, der historisk har været koloniseret og undermineret – på grund af deres tætte kulturelle og eksistentielle forbindelse til klima og natur ikke blot har haft en ikke-klimabelastende livsførelse, men faktisk har praktiseret en klima-understøttende livsførelse før den koloniale indblanding (Todd; Graugaard). Kalaallit Nunaat er et eksempel herpå: før den danske kolonisering opretholdte Kalaallit inuit en bæredygtig livsstil, der var defineret af og understøttede den økologiske balance i landet. Men gennem dansk kolonialisme i Kalaallit Nunaat er landets ressourcer og indbyggernes arbejdskraft – i denne kontekst specifikt sæler og inuits jagtpraksis – blevet kapitaliseret. Udover at bringe fokus på klimaforandringerne direkte konsekvenser for hundeslædens brug i Kalaallit Nunaat, retter en dekolonial læsning af "Slæden på vej" ligeledes fokus på dansk kolonialismes indflydelse på hundeslædens transformation fra eksistensgrundlæggende for inuits overlevelse til at blive underlagt den kapitalistiske, globale markedsøkonomi.

Spor 2: Turisme

TURISME OG HUNDESLÆDENS BRUG

Fra "Slæden på vej" bevæger vi os nu ad det andet spor: turisme. Som fremhævet under sammenligningen af den traditionelle Upernavik-hundeslæde og "Slæden på vej" i artiklens indledende afsnit konnoterer værket gennem sine materialer og form elementer af komfort, luksus og ekstravagance – egenskaber der i højere grad associeres med et køretøj såsom en limousine end med et transportmiddel til jagt. Ændringen af materialer fra drivtømmer, skind og ben til ædeltræ, silkesnore og hjul samt det lange sæde på "Slæden på vej" afspejler herved, at selvom slæden endnu bliver brugt nogle steder i fangersamfundene i Kalaallit Nunaat, så bliver den i samtiden flere steder nu også stillet til rådighed for turister som rejseoplevelse. Turisme som kontekst præsenteres herved i "Slæden på vej" som en indgangsvinkel til at forstå, *hvorfor* den kalaallit hundeslæde er i transit.

Turisme i Kalaallit Nunaat er en indtægtskilde for landet – en måde at generere økonomi til modernisering og fortsat forbedring af levevilkårene. Og den er i rivende udvikling – det viser de seneste års rapporter fra Visit Greenland – det kalaallit turistråd. De skriver om turismen i Kalaallit Nunaat i 2023: "[...] 2023 skiller sig klart ud ved sin markante vækst – særligt på krydstogtområdet".⁵ Dertil viser rapporterne, at over halvdelen af de turister, der besøger Kalaallit Nunaat via flyforbindelse, udgøres af danskere: "Danmark har historisk udgjort ca. halvdelen af alle udenlandske flypassagerer, men i 2023 repræsenterer DK segmentet en andel på hele 56,8% af samtlige turismesegmenter", og at: "Markedet [for krydstogtturisme] er kraftigt domineret af markederne Nordamerika, Australien og Europa, mens historiske data viser en stigende – og ikke ubetydelig – efterspørgsel fra Kina". Det fremgår også af Visit Greenlands årsrapport, hvor meget turismen i Kalaallit Nunaat bidrager til en samfundsøkonomisk gevinst.

5 Rapport via: <https://tourismstat.gl/wp-content/uploads/2024/05/Turismestatistik-rapport-Gronland-2023.pdf> [Tilgået 2025-03-10].

Når "Slæden på vej" er fremstillet som modificeret til turisme, er det interessant at undersøge ikke blot de (økonomiske) fordele, som turismen i Kalaallit Nunaat bidrager med, men også hvad den stigende turismes interesse for Kalaallit Nunaat udspringer af. I det følgende afsnit vil det fremhæves, hvordan turisme er forbundet til kolonialitet, for at forstå kolonialismens indflydelse på hundeslædens transit i denne kontekst.

TURISME OG KOLONIALITET

Et relevant fænomen som indgangsvinkel til at afsøge turismens relation til kolonialitet defineres af forskere inden for turisme, der fremhæver turisternes søgen efter "holdepunkter for romantiserte forestillinger og fortællinger om steder og folk, enten de er sanne eller ikke [...]" (Mathisen 57). En såkaldt 'søgen efter autencitet', eller som det måske mere retvisende beskrives, "tourism imaginaries" (Salazar), hvilket henviser til, at de forestillinger, turister har om det besøgte land, kan være forvrænget af romantisering og eksotiserende forventninger.

Dyrkelsen af "den eksotiske anden" er et fænomen, der nok for mange henleder tankerne på Edward W. Said's klassiker *Orientalism* fra 1978. Heri minder Said os om at:

The Orient was almost a European invention, and had been since antiquity a place of romance, exotic beings, haunted memories and landscapes, remarkable experiences (Said 25).

Ved at opstille denne europæiske opfindelse af diskursen "Orienten" blev fænomenet et udtryk for det "ikke-europæiske", en måde at skabe distance mellem Europa/Vesten/Occidenten og ikke-Europa/ikke-vesten/Orienten. Der belyses herved to sider af orientalismen: På den ene side udgør den en romantisk – og romantisering – diskurs, der eftertragter de "signs of desires" som Orienten for Vesten repræsenterer. På den anden side udgør Orienten den modpol, som Vesten definerer sig selv ud fra. Inddrager vi her Sara Ahmeds refleksioner over Saida orientismebegreb i "The Orient and other others", understreges det:

The Orient is not only full of signs of desire in how it is represented and “known” within the West [...], it is also desired by “the West”, as having things that “the West” itself is assumed to be lacking. This fantasy of lack, of what is “not there” becomes visible on the horizon as “supplying” what is lacking. The Orient becomes what we could call a “supply point” (Ahmed 114).

Ahmed understreger desuden, hvordan dyrkelsen af den anden ligeledes indeholder en dimension af magt: “Most important, the making of “the Orient” is an exercise of power: the Orient is made Oriental as a submission to the authority of the Occident” (Ahmed 114). Denne betragtning stemmer overens med en dekolonial forståelse, hvor fremhævelsen af forskelle mellem ‘den anden’ og det vestlige narrativ – som indenfor CMP præsenteres som den universelle sandhed – udspringer af et ønske om at opretholde en distinktion mellem koloniserende og koloniserede. Ifølge Quijano er selve konceptet om hierarkiseringer inden for det sociale (såsom hierarkisering indenfor køn, race, etnicitet osv.) baseret på et narrativ, der legitimerer vestligt overherredømme over og udnyttelse af landområder og mennesker i det globale syd (Quijano). Disse hierarkiseringer bidrager således til både etableringen og til den videre opretholdelse af CMP på globalt plan (Mignolo og Walsh).

HUNDESLÆDEN OG TURISME I EN DANSK-KALAALLIT CMP

Inden for en dansk-kalaallit CMP kan eksotificerende og hierarkiserende koloniale pålagte diskurser ligeledes lokaliseres i hundeslædens transit.

I en kalaallit kontekst er det især aktuelt at italesætte de forventninger, som vestlige, og især danske, turister forventes at måtte komme med, idet det fortsat er disse grupper, der er størst repræsenterede som turister i Kalaallit Nunaat. En vigtig stemme, der har adresseret tematikker vedrørende vestens og danskernes interesse for Kalaallit Nunaat er kalaaleq kunstner Pia Arke. I sit banebrydende essay “etnoæstetik” fra 1995 udpeger og italesætter Arke etnoæstetik som fænomen; et “rodet begreb”, der dækker over vestens dyrkelse af det “etniske”, der som Arke pointerer, må forstås som det “ikke-vestlige” (Arke). Arkes brug af etnoæstetikken ligger i forlængelse af postkolonialismens kritik, og med udgangspunkt i

blandt andet det betydningsfulde opslagsværk "Grønlands Kunst" af den danske kunsthistoriker Bodil Kaalund forklarer Arke, hvordan Danmark (vesten) har fremelsket særligt "Grønlandske" motiver i kunsten fra og om Kalaallit Nunaat. I artiklen "Traveling Images: On Carl Rasmussen's 'Greenland Paintings'" eksemplificerer den kunsthistoriske forsker Anna Vestergaard Jørgensen dette fænomen fra et dansk kunsthistorisk perspektiv (Jørgensen). Med udgangspunkt i den danske maler Jens Erik Carl Rasmussen (1841-1893) fremhæver Jørgensen en tendens blandt danske, især mandlige, kunstnere, der fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet rejste til Kalaallit Nunaat og gengav en form for konstrueret ide/fantasi om landet i deres malerier. En gruppe malere, der siden er blevet kendt under betegnelsen "Grønlandsmalerne" (Lundberg Hansen "Grønlandsmaler"). Gennem deres romantiserede malerier af Kalaallit Nunaat, der især portrætterede motiver som smukke, fastfrosne fjeldlandskaber med inuitfigurer der kigger roligt ud over det vindstille hav eller som begiver sig ud på hundeslædeture med smukke og begejstrede slædehunde – har disse kunstnere bidraget til at udbrede en forestilling og forventning om 'noget særligt grønlandsk' – en form for arktisk orientalisme fra dansk side (Jørgensen 12–117). Værkerne fremstillede således Kalaallit Nunaat ud fra motiver, der ofte formildede såvel vejrlige, landskabsmæssige og kulturelle fænomener og samtidig præsenterede de smukke og eksotiske inuit og deres fremmedartede kultur.

Som følge af denne danske dyrkelse af inuit og Kalaallit Nunaat italesætter Pia Arke i "Etnoæstetik" en problematisk følgevirkning i den kalaallit kunstproduktion. Hun skriver:

Gennem de sidste århundreder, accelererende i dette århundrede, har danske, amerikanske, engelske og hollandske antropologer, handelsfolk og kunstnere støvsuget de grønlandske kunstnere for de sidste spor af oprindelig, og ved deres efterspørgsel fremmet produktionen af kunstige efterligninger af det oprindelige (Arke 72).

Dette fokus på reproduktion af motiver, fremelsket af vestlige/danske modtagere sammenlagt med de danske kunstneres portrætterede forestillinger og 'imaginaries' om Kalaallit Nunaat, understøtter et narrativ om Dan-

mark som en mild, altruistisk kolonimagt overfor en 'uskyldig, hjælpeløs og naiv' befolkningsgruppe. Et narrativ der ligger langt fra associationer om modernitet og civilisering, som Kalaallit Nunaat som nation samtidig bevægede sig imod op igennem 1900-tallet. Forestillingen om Danmark som en 'særligt god og omsorgsfuld' kolonimagt taler ind i et fænomen, der af Volquardsen og Lill-Ann Körber defineres som "Nordic Exceptionalism" (Koerber; Volquardsen). Fænomenet omfatter, at der i nordiske/skandinaviske lande, her specifikt med fokus på Danmark og Norge, eksisterer en selvopfattelse af at udgøre en "uniquely peaceful and benevolent region" (Koerber 2). Volquardsen og Körber argumenterer for, at begrebet er særligt brugbart i forbindelse med koloniale forskningssammenhænge, for at belyse hvordan historieskrivningen ofte favoriserer narrativer, der priser metropolen og underkender narrativer, der udfordrer dens exceptionisme. Ved en kolonikritisk læsning af hundeslædens historie tegner der sig ligeledes et andet perspektiv end det, der understøttes i den danske kunsthistorie.

Over årene fra koloniseringens etablering i år 1721 var inuit blevet introduceret for nyere og mere moderne våben end deres traditionelle jagtredskaber, og de vænnede sig til brug af skydevåben under jagt. Herved opstod en relation af gensidig afhængighed mellem de danske kolonialister og kalaallit inuit, hvor kalaallit inuit havde brug for danskernes medbragte våben, og danskerne havde brug for, at kalaallit inuit vedligeholdte deres kompetencer inden for sælfangst, for at Den Kongelige Danske Handel fortsat kunne opretholde eksport og salg af sæler til resten af Europa (Volquardsen 5). Danmark havde således en økonomisk interesse i at opretholde inuits fangstkundskaber og -metoder, der traditionelt blev overleveret fra fader til søn. Det var således i Danmarks interesse at bevare en kalaallit fangstkultur, der var så effektiv – og derfor så upåvirket – som muligt. Denne kulturbevarende/kulturfastholdende danske koloniale dagsorden indebar en omfattende skærmning af kalaallit inuit fra formodet skadelige vestlige(/moderne) påvirkninger – en skærmning der blev understøttet af den monopol-status, Danmark gennem Den Kongelige Danske Handel fortsat havde på indsejling og handel med Kalaallit Nunaat. Volquardsen argumenterer for, at denne danske insisteren på kulturbevarelse blandt inu-

it i denne periode understøttede en kolonial strategi: Ved at holde inuit på afstand af assimilation, der måtte forventes at medføre ønsker om forbedrede levestandarder og modernisering, opretholdtes samtidig et hierarki danskere og kalaallit inuit imellem, der legitimerede dansk position som kolonimagt over kalaallit inuit (Volquardsen 5-7).

Ved denne kolonikritiske analyse belyses Danmarks fremelskelse af det autentiske, eksotiske Kalaallit Nunaat således som en kolonial strategi, der understøtter og reproducerer koloniale sociale hierarkier, der medvirker til opretholdelsen af CMP.

Meget er sket indenfor den kalaallit kunstscene siden Arkes "Etnoæstetik" udkom i 1995, og med "Slæden på vej" bygger Kleemann videre på Arkes betragtninger. I stedet for at reproducere og efterligne forestillinger om det autentiske, viser "Slæden på vej", hvordan kulturen i Kalaallit Nunaat netop tilpasses den vestlige higen efter autenticitet og det såkaldt "særligt grønlandske". "Slæden på vej" bliver således et symbol på et dansk begær efter det, som mangler i Danmark: både sne og is men også en autentisk, oprindelig kultur. Værket bliver en art anti-autentisk mutation af den oprindelige hundeslæde. Frem for at tilbyde de begaer der efterspørges, er "Slæden på vej" konstrueret til en fremtid uden sne og is, og hvor kulturen indgår som en handelsvare. Værket adresserer således det paradoksale i, at vestens higen efter det autentiske samt vestens ekstraktive livsførelse kvæler netop den oprindelige kalaallit kultur, som efterspørges. "Slæden på vej" gør herved opmærksom på, at hundeslædens nye funktion som turistoplevelse i Kalaallit Nunaat er en kommodificering af kulturen. En kommodificering der i hvert fald delvist er til fordel for – og som følge af – det vestlige/danske/turistiske blik, og som har til formål at kunne generere økonomi til fortsat at indgå i den globale kapitalistiske markedsökonomi, som blev introduceret under dansk kolonialisme.

HJULSPOR I MANGLLENDE SNE

Artiklen er ved at nå sin ende. De to spor fra "Slæden på vej"s otte ATV-dæk er blevet fulgt som planlagt, med hensigt om at undersøge kunstens potentiale som katalysator for afsøgning og bearbejdelse af dansk kolonihistorie.

Ved at tage "Slæden på vej"s påstand seriøst, altså antage, at slæden faktisk *er på vej*, synliggør værkets form, materialer og indkodede tegn indgangsvinkler til at forstå, *hvorfor* denne transit foreligger. Vender vi os mod de konklusioner, der kan drages fra de to analysespor, fremgår det, at de to kontekster, *klimaforandringer* og *turisme* i Kalaallit Nunaat, indgår som i hvert fald en del af forklaringen herpå. Først og fremmest har såvel klimaforandringer som turisme direkte indflydelse på hundeslædens brug i Kalaallit Nunaat i vores samtid: klimaforandringerne, fordi isen, som hundeslæden kører på, smelter, og den øgede turisme, fordi den som økonomisk generator medvirker til kommodificering af hundeslædens brug. Men ved at analysere sporene ud fra et dekolonialt perspektiv, belyses det desuden, at både klimaforandringer og turisme i Kalaallit Nunaat kan forstås som udsprunget af og understøttende den allestedsnærværende 'colonial matrix of power', som den defineres af Mignolo. Klimaforandringerne som følge af erkendelsen om, at det etablerede narrativ om menneskets geologiske agens overser, at 'the super agents of the anthropocene' er knyttet til vestens kapitalistiske, moderniserende og koloniale diskurser. Diskurser, der ligeledes har været gældende i dansk-kalaaleq kolonihistorie, hvor hundeslæden i Kalaallit Nunaat, underlagt dansk kolonialt overherredømme, blev kapitaliseret med det formål at generere økonomi i den danske statskasse. Rettes opmærksomheden dernæst mod analysen af turisme i Kalaallit Nunaat er det især det af turismens grundvilkår, der omfatter en søgen efter det autentiske/eksotiske andet, som understøtter "the colonial matrix of power". Ved at inddrage Pia Arkes betragtninger om dansk/vestlig etnoestetisk dyrkelse af inuit, er analysen blevet belyst om et kolonialt koncept, der på én gang fremelsker og fastholder kalaallit inuit i en andethed fra et vestligt/dansk udgangspunkt, der i denne specifikke, danske "colonial matrix of power" forstås som det universelt gyldige narrativ. "Slæden på vej" konfronterer således fra sin placering på Statens Museum for Kunst sin (danske) beskuer med det faktum, at kalaallit hundeslæde, som i vesten romantiseres og bruges som en form for 'supply' i en higen efter autenticitet, faktisk netop på grund af vestlig kolonialisme, modernitet og kapitalisme er på vej et nyt sted hen – slæden i "Slæden på vej" er ikke længere et uberørt stykke kalaallit kulturarv – den er modifi-

ceret specifikt til de nye og forandrede vilkår, som klimaforandringer og vestlig etnoestetisk dyrkelse af oprindelighed efterspørger og derved både direkte og indirekte påtvinger. Der opstår således et paradoks, hvor vesten i sin higen efter ressourcer – i form af såvel sælspæk og råstoffer som i form af autenticitet og eksotiske oplevelser – faktisk bidrager til at kvæle den traditionelle hundeslædekultur. Både gennem 1) kolonialismens kapitalisering af hundeslæden for at generere økonomi i den danske statskasse, 2) gennem kapitalismens klimadestruktion og 3) gennem det vestlige blikks fremelskelse af det autentiske /eksotiske og den derved påtvungne kommodificering af hundeslædens brug. "Slæden på vej" udgør som kunstværk således en katalysator for dekolonisering i kraft af at gøre sin beskuer opmærksom på, hvordan de to kontekster er forbundne gennem deres (koloni) historiske relation til kalaallit hundeslæde. Uden at italesætte en konkret løsning på eller holdning til klimaforandringer eller på kalaallit kulturs mulige kommodificering som følge af stigende turisme leder "Slæden på vej" os mod en erkendelse af, at Kalaallit Nunaat som nation fortsat undergår en transition. Med andre ord adresserer "Slæden på vej" geopolitiske, klimamæssige og koloniale problemstillinger og paradokser, som Kalaallit Nunaat står overfor på vej mod fremtiden.

Med sin signifikante udstillingsplacering på Statens Museum for Kunst tildeles værkets adresserede kontekster en legitimitet blandt sine beskuere, der opfordres til at følge værkets præmisser. "Slæden på vej" udgør som kunstværk således en katalysator for dekolonisering i kraft af at åbne op for indgangsvinkler til at adressere og ikke mindst at forholde sig til dansk kolonihistorie i Kalaallit Nunaat. Som kunstværk taler "Slæden på vej" således ind i den dekoloniale vending inden for kunsten i en dansk kolonihistorisk kontekst. At der i Danmark vises mere kunst lavet af kunstnere fra Kalaallit Nunaat bidrager til at skabe flere indgangsvinkler til at italesætte og til at forholde sig til dansk kolonihistorie gennem dialog og refleksion. Med "Slæden på vej" som eksempel vil jeg afslutte denne artikel med at konkludere, at samtidskunst fra Kalaallit Nunaat har et stort potentiale for at udvide den danske forståelse af den kulturelle horisont som danskere deler med Kalaallit Inuit.

COLD, CULTURE & COLONIALITY

Tracing Jessie Kleemann's "The Sledge on the Way"

In this article, the author examines the contextual traces embedded in the artwork "Slæden på Vej" (The Sledge on the Way) made by Kalaaleq artist Jessie Kleemann from a decolonial perspective. Through an analysis of the artwork, the article argues that Danish coloniality in Kalaallit Nunaat – which includes the relationship between Kalaallit Inuit and Danes – constitutes a specific, local 'colonial matrix of power' within the all-encompassing 'colonial matrix of power', as it is defined by Walther Mignolo. The conclusion highlights the significant potential of contemporary art from Kalaallit Nunaat to expand Danish perceptions of the cultural horizon they share with the Kalaallit Inuit. The article thereby demonstrates how "Slæden på Vej" works as a catalyst of decolonial thinking and practices – offering a framework for raising Danish awareness of their own unfinished colonial history in Kalaallit Nunaat.

GRY LIND MERRILD HANSEN, ph.d.-stipendiat ved Kunsthistorie, Institut for Kommunikation og Kultur ved Aarhus Universitet. Den trykte artikel er skrevet med henblik på at indgå i hendes ph.d.-projekt, der omhandler samtidskunst fra Kalaallit Nunaat, der konfronterer et dansk publikum med sin koloniale historie.

KEYWORDS

- EN: Kalaallit Nunaat, decolonialism/decolonization, Danish colonialism, climate change, tourism, Arctic Orientalism
DA: Kalaallit Nunaat, dekolonialisme/dekolonisering, dansk kolonihistorie, klimaforandringer, turisme, arktisk orientalisme

LITTERATUR

- Adelman, Sam. "Modernity, Anthropocene, Capitalocene, and the Climate Crisis". *The Great Awakening: New Modes of Life amidst Capitalist Ruins*, red. Anna Grear og David Bollier, punctum books, 2020.
- Ahmed, Sara. "The Orient and Other Others." *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*, Duke University Press, 2020, s. 109-156.
- Arke, Pia. *Etnoæstetik*. 2. udgave. ed. Aarhus: [Ark], 1995.

- Danbolt, Mathias. "Striking Reverberations: Beating Back the Unfinished History of the Colonial Aesthetic with Jeannette Ehlers' Whip It Good". *Otherwise: Imagining Queer Feminist Art Histories*, redigeret af Amelia Jones og Erin Silver, Manchester University Press, 2016.
- Danbolt, Mathias. "Kunst Og Kolonialitet". *Kunst og Kultur*, 101:3, 2018, s. 126–132.
- Egeborg Møller, Camilla. "Inlandsisen forsvinner hastigt". *Kalaallit Nunaat Radioa*, 2024-09-09, https://knr.gl/da/nyheder/inlandsisen-svinder-hastigt-og-fangerne-er-de-foerste-til-maerke-konsekvenserne?fbclid=IwY2xjawFNHotleHRuA2FlbQIxMQABHfgznPHgVPbAKWEMvXipgEIwgRLA-idM-RQzuVeQW5llivJxnd8befJnQ_aem_iEctd--X8hZ1F_oyJGT9Cw [Tilgået 2025-03-10]
- Graugaard, Naja Dyrendom. *Tracing Seal - Unsettling Narratives of Kalaallit Seal Relations*, Aalborg Universitetsforlag, 2020.
- Hermann, Anne Kirstine. *Imperiets Børn: Da Danmark Vildledte Fn Og Grønland for at Beholde Sin Sidste Koloni*. Lindhardt og Ringhof, 2021.
- Jorgensen, Anna Vestergaard. "Traveling Images: On Carl Rasmussen's "Greenland Paintings". *Konsthistorisk tidsskrift* 92.2, 2023, s. 106-24.
- Jørgensen, Anna Vestergaard. "Rose Dækker Bord: Rose Dækker Bord". *Periskop* 2021.25, 2021, s. 20-27.
- Kaalund, Bodil. *Grønlands Kunst: Skulptur, Brugskunst, Maleri, Samtidskunst*. 3. reviderede og udvidede udgave, Gyldendal, 2011.
- Kleemann, Jessie. *Arkhticós Dolorôs*. Arena, 2021.
- Koerber, Lill-Ann og Ebbe Volquarsen. "Nordic Exceptionalism". *Ilisimatusarfik Grønlands Universitet*, 2023. <https://da.uni.gl/media/etufpwd/koerber-volquarsen-2023-nordic-exceptionalism.pdf> [Tilgået 2025-03-10]
- Lundberg Hansen, Stine. "Grønlandsmaler". *KUNST.GL*, 2020-03-20, <https://kunst.gl/groenlandsmaler/> [Tilgået 025-03-10].
- Lundberg Hansen, Stine, og Jessie Kleemann. *Samtaler Med Jessie Kleemann*. Antipyrine, 2023.
- Maldonado-Torres, Nelson. "Thinking through the Decolonial Turn: Post-Continental Interventions in Theory, Philosophy, and Critique—an Introduction". *TRANSMODERNITY: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World* 1.2, 2011.
- Malm, Andreas. *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. Verso, 2016.
- Malm, Andreas. "The Anthropocene Myth". *The Jacobin*, 30. marts 2015, <https://jacobin.com/2015/03/anthropocene-capitalism-climate-change> [Tilgået 2025-03-10].
- Mignolo, Walter D. og Catherine E. Walsh. *On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis*. Duke University Press, 2018.
- Munk Veirum, Thomas. "Fjeldskred udløste 200 meter høj mega-tsunami". *Sermitsiaq*, 2024-09-13, https://www.sermitsiaq.ag/samfund/fjeldskred-udloste-200-meter-hoj-mega-tsunami/2135616?fbclid=IwY2xjawFRCVdleHRuA2FlbQIxMAAB-HQfFeJGaywpPNJpmS81hwza4K7WGpom3nBmFouDD2ZfaCYuOCQGo5_QdYw_aem_FarW2WIqAVomBBGJoVfckQ [Tilgået 2025-03-10].

- Norman, David Winfield. "Jessie Kleemann between Orsoq and Turpentine". *A Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries since 1975*. Brill, 2022, s. 304-321.
- Osborne, Peter. *The Politics of Time: Modernity and Avantgarde*. Verso, 2011 [1995].
- Petersen, H. C. *Grønlandernes Historie Før 1925*. Namminersornerullutik Opartussat/ Atuakkiorfik, 1991.
- Quijano, Anibal. "Coloniality and Modernity/Rationality". *Cultural Studies* 21.2-3, 2007, s. 168-178.
- Robert-Lamblin, Joëlle. "Ammassalik, East Greenland – End or Persistence of an Isolate? Anthropological and Demographical Study on Change". *Meddelelser om Grønland. Man & Society* 10, 1986.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Knopf Doubleday Publishing Group, 2014 [1978].
- Salazar, Noel B. "Tourism Imaginaries: A Conceptual Approach". *Annals of Tourism Research* 39.2, 2012, s. 863-882.
- Shepherd, Nick. "Decolonial Thinking & Practice". *ECHOES: European Colonial Heritage Modalities in Entangled Cities*, 2018. <http://keywordsechoes.com/> [Tilgået 2025-03-10].
- Skiveren, Tobias. "New Materialism and the Eco-Marxist Challenge: Ontological Shadow-boxing in the Environmental Humanities". *Environmental humanities* 15.2, 2023, s. 181-94.
- Stine Lundberg Hansen og Laila Lund Altinbas. "Christine Deichmann Og De G(L)Emte Grønlandsrejser". *Perspective*, 2024. <https://www.perspectivejournal.dk/christine-deichmann-og-de-glemte-groenlandsrejser/> [Tilgået 2025-03-10].
- Vitale, Emma. "Approaching the Past through Practice: Reconstruction of a Historical Greenlandic Dog Sled". *American Antiquity*, 2025, s. 1-14.
- Volquardsen, Ebbe. "Greenland: History and Society". Ilisimatusarfik Grønlands Universitet, 2023. <https://da.uni.gl/media/tkonv5pm/volquardsen-2023-greenland-history-and-society.pdf> [Tilgået 2025-03-10]
- Witcombe, Nicola i samtale med Nivi Christensen. "Greenland: Uncovering Art History with Nivi Christensen". *The Nordics Uncovered: Critical Voices from Greenland*. Nordics Info, Aarhus University, 2022-01-22. <https://nordics.info/show/artikel/greenland-uncovering-art-history-with-nivi-christensen> [Tilgået 2025-03-10]
- VLT Vesterbro Lokal TV. "Tiden løber: Udstilling af Jessie Klemann på SMK". <https://www.youtube.com/watch?v=o2w5dsiAKBo> [Tilgået 2025-03-10]
- Wolthers, Louise. *INUTEEQ STORCH, RISE OF THE SUNKEN SUN*. Strandbjerg Publishing, 2024.

KAN VI TALE OM ET KOLDT ARKTIS UDEN BILLEDER AF ISBJERGE?

Det geo-æstetiske Arktis og Jette
Bangs film (1938–1939)

I modsætning til en kolonihistorisk opfattelse af kulde som farlig, fjendtlig og livstruende, er det kolde Arktis i klimakrisens århundrede blevet et udbredt symbol på kampen for menneskehedens overlevelse (Borm og Chartier). Men spørgsmålet er, hvilke geo-æstetiske implikationer og affektioner det fordrer i mødet med koloniale billedarkiver. Kan vi tale om et koldt Arktis uden billeder af isbjerge?

I forbindelse med digitaliseringen af Nationalmuseets billedarkiv i København i 2011 blev der fundet en håndfuld glemte 16mm-film med optagelser fra Kalaallit Nunaat (Grønland).¹ Filmrullerne viste sig at være filmet i 1938-1939 af den kvindelige danske fotograf Jette Bang (1914-1964), kommissioneret af den danske stat. I anledning af en international polarudstilling i Bergen ønskede Grønlands Styrelse i Danmark dengang at få produceret en 'Grønlandsfilm', der kunne portrættere det i samtiden

1 Jeg har i denne artikel valgt at veksle mellem de to navne, Kalaallit Nunaat og Grønland, for at signalere skiftende paradigmer i relation til sprog og landets kolonihistoriske forhold til Danmark – og den kontemporære positionering med hensyn til landets selvstændighed, der ligger i at bruge navnet Kalaallit Nunaat.

ny-moderniserede Grønland og promovere statens koloni (Jørgensen 298).²

I Nationalmuseets arkiv blev der med andre ord fundet et filmarkiv, der vidner om, hvordan man fra dansk side har ønsket at fremstille koloniseringen af Grønland i mellemkrigstiden, og samtidig giver indblik i den tidlige moderniserings hastigt foranderlige livsbetingelser på den grønlandske vestkyst (Jørgensen). Som på en gang koloniale dokumenter og etnografisk arkiv, er de glemte film eksempel par excellence på et historisk forhold mellem kolonialitet, modernitet og teknologi (Mignolo; Hui). Men filmarkivet kan også tilgås som et æstetisk arkiv og, argumenterer jeg, tjene en geo-æstetisk kritik af det dominerende rammeværk for arktisk billedproduktion i nutiden. I en nutidig kontekst, hvor økonomiske, geopolitiske og neokoloniale interesser accentueres som effekt af Arktis' aftagende kulde (og nye muligheder for ekstraktion af sjældne jordarter, sejlruiter via Nordøstpassagen og militærstrategisk territorialkrav), promoveres sceniske vildmarker og øde isbjerge som visuelle repræsentationer, der appellerer til vores begær efter sublim stilhed, renhed og storhed, i kulturelle produktioner af og spekulative forestillinger om regionens fremtid(er). Her overlapper aktivistiske kræfter, der søger at skabe opmærksomhed og bevidsthed om den accelererende globale klimakrise, således gerne med kommercielle kræfter, der søger at lokke turister til. Ikke mindst i Kalaallit Nunaat, hvor satsning på turisme er et afgørende middel mod økonomisk uafhængighed og selvstændighed. Men det er også en geo-æstetik, der kan spores tilbage til det 19. århundredes romantisering af Arktis og imperiale fortællinger og portrætteringer af regionen som et vildnis hinsides (europæisk) civilisation. Her annoncerede og navngav tilrejsende og heroiske opdagelsesrejsende arktiske træk, som de (dermed) gjorde meningsfulde og repræsentative (Ryall et al. xi)

Den Internationale Polarudstilling, hvor Grønlands Styrelse havde planlagt at promovere Grønland som dansk koloni, skulle have været afholdt i 1940, men blev aflyst på grund af 2. Verdenskrig (Jørgensen). Det

2 Grønlands Styrelse var det højeste forvaltningsorgan vedrørende 'Grønland' i den danske regering 1925-1950.

var afgørende for, at resultatet af Bangs filmoptagelser fra den to år lange rejse, 1938-1939, blev en ganske anden film end den Grønlands Styrelse oprindeligt havde kommissioneret: Bangs farvefilm *Inuit* fra 1940, der siden blev berømt, portrætterer et traditionelt inuitliv i et koldt og barskt øde; et liv som Bang havde på hjerte at dokumentere, fordi det på grund af moderniseringen var ved at forsvinde.

Til forskel herfra portrætterer de glemte film netop det, der for alvor kom til at kendetegne Danmarks velfærdskolonialisme i efterkrigstiden (Jørgensen). Velkomponerede sort-hvid optagelser dokumenterer hverdagslivet i forskellige bygder, hvor scener med diverse erhverv, fra minedrift til fåreavl, krydsklippes med nærbilleder af hænder med redskaber og koncentrerede, smilende ansigter. I bemærkelsesværdig grad også kvinder og børn. Omvendt er der bemærkelsesværdigt få af de naturskønne billeder af øde snedækkede omgivelser, som man ser i *Inuit*.

Denne artikel introducerer til Bangs filmfotografi fra 1938-1939 som et foranderligt kulturelt aktiv med historiske og politiske implikationer for skiftende fortællinger og forestillinger om Kalaallit Nunaat i Danmark. I forlængelse af tidligere læsninger af både *Inuit* (Johnsen; Haagen; Larsson and Stenport) eller 'de g(l)emte film' (Jørgensen) som enten koloniale, etnografiske og filmhistoriske dokumenter, reflekterer atiklen over, hvordan perspektiverne er forbundne i et 'geo-æstetisk' Arktis, der er blevet solgt til europæiske metropoler siden den tidlige turisme i regionen omkring sidste århundredskifte og op gennem det 20. århundrede (Snyder and Stonehouse). På den baggrund betragter artiklen her Bangs film som et billedreservoir i relation til de geo-æstetiske klicheer, der mobiliser og producerer begær efter det kolde Arktis i nutiden – det Arktis der i dag er ved at forsvinde. Eller, måske er pointen snarere, at Bangs praksis udvider vores begreb om 'det kolde Arktis', når forholdet mellem kulde og kolonial propaganda genlæses. Som konkret eksempel nævner jeg til sidst i artiklen mit billedkunstneriske samarbejde med Tinne Zenner, der er en geopolitisk (gen)læsning af Bangs visuelle skildring af (inuit i arbejde i) den danske kolonimagts marmorbrud i Maarmorilik fra 1938-1939. Dette samarbejde eksemplificerer, hvordan kunstnerisk arkivforskning kan være afsæt for en affektivt engageret nutidig kritik af de kapitalbaserede kræfter, der

medvirker til polernes afsmeltning. Kan Bangs film lede til måder at tale om et koldt Arktis uden billeder af isbjerge? Det er artiklens grundlæggende ærinde at adressere risikoen for at æstetisere og påtvinge koloniale rammeværk for forestilling og spekulation i produktion af arktisk(e) fremtid(er) (Kazubowski-Houston) i relation til produktion af billeder.³

DET GEO-ÆSTETISKE ARKTIS

Det er værd at nævne, at jeg første gang så *Inuit* som folkeskoleelev i Danmark i 1990'erne, og at jeg selv er billedkunstner og arbejder med filmskabelse. *Inuit* er en del af min egen visuelle hukommelse om Grønland, og artiklens rammefortælling er mit møde med Bangs film som et 'impliceret subjekt' (Rothberg), hvormed der menes, at en strukturel og institutionel kritik må være et spørgsmål om at forstå sig selv som en del af et problemkompleks.

Mere præcist er min interesse i Bangs film præget af min egen søgen efter at navigere og teoretisere forholdet mellem produktion af kunstnerisk praksis og produktion af Arktis og af en forståelse af Arktis som mere en biofysisk og geopolitisk 'tilstand' end et afgrænset og fixeret sted (Heuer 12). Omdrejningspunktet er altså ikke en økokritisk korrigering eller dekonstruering af bestemte fortællinger om Arktis, og ej heller fortællingers kraft som sådan (Felski). Snarere er jeg interesseret i specifikke medieringsprocessers materielle betingethed og relationelle forankring, og i, hvordan geografiske forestillinger i det hele taget "ikke er så efemeriske og flygtige, som vi forestiller os" (Davoudi and Machen).⁴ Bangs glemte

3 Pointen, at utopi-drevne fremtidsskabende metoder risikerer at påtvinge koloniale rammer for forestilling, kommer fra antropolog og performanceteoretiker Magdalena Kazubowski-Houston, der gav en forelæsning i kontekst af Emergent Futures CoLab den 15. juli, 2020 (*An Elephant in the Room: Tracking an Awkward Anthropology*). I konklusionen til kapitlet "Pedagogies of the Imagination: Toward a New Performative Politics" i antologien *Experiential and Performative Anthropology in the Classroom* (2020) kommer hun ind på samme pointe.

4 Citatet stammer fra professor i miljøpolitik og planlægning Simin Davoudi i en session om 'Imagined, Imaginative, and Imaginary Geographies' på the Royal

film, oprindeligt tænkt som propaganda, er interessante, *fordi* de ikke er inkluderet i filmen *Inuit*.

En tilgang til Bangs film som arkiv fra forskellige perspektiver rækker ud over spørgsmål om original intentionalitet og historisk sammenhæng. Tilgangen handler også om reception og produktion af sociale relationer i nutiden og i sammenspil med specifikke visningssituationer. Det er i den forstand, at Bangs praksis er kilde til refleksion og (gen)forhandling af min egen billedpraksis som kritisk metode i afsøgning af nye former for væren og viden i verden (Butler). I kontekst af Arktis som hotspot for klimaforandringer (Goldberg) og af dekoloniserende processers opgør med vestlige ideologi(er) for videnproduktion (Dias and Bak Herrie), hvordan kan jeg afstå fra en selvretfærdig klimakrise-retorik til fordel for mere inkongruente, situerede og sensitive retorikker? Bangs film har ikke svaret. Men som æstetisk arkiv udstiller de geografisk forestilling som en multi-temporal konstruktion og historisk effekt af filmpraksis, og dermed også mulighederne for potentielt at (gen)forhandle og (re)konstruere geografisk forestilling.

Det gælder ikke mindst forestillinger om det kolde Arktis. Mens Oxford English Dictionary definerer 'geografi' som studiet af jordens biofysiske forhold og interaktionen mellem menneskelig aktivitet og disse forhold, har den græske oprindelse af ordet 'æstetik' at gøre med perception og sanselige objekter. Begrebet geoæstetik forbinder altså postkoloniale studier af repræsentation i kunst (Jensen) med kulturgeografers optagethed af, hvordan spørgsmål om miljø, sted og geologi bringes sammen i billedkunstnerisk praksis (Hawkins and Straughan). Bindestregen i begrebet 'geo-æstetik' (la Cour 95) angiver imidlertid, at det der forbinder de to ord, 'geo' og 'æstetik', er et mellemrum ('a gap'), med henblik på at betone og vægte hvordan viden er vævet sammen med kulturel forestillingskraft og produceres gennem affektive, kropslige, lokaliserbare og materielt strukturerede processer. Dette aktualiserer mediegeologiske metoder og STS-studier inden for kunst og kulturteori (Parikka; Kember and Zylinska) men

Geographical Societys årlige conference, 2021. Siden har Ruth Machen og Simin Davoudi publiceret artiklen "Climate imaginaries and the mattering of the medium," i hvilken de opsummerer denne pointe (2022).

også såkaldt geofilosofi (Shapiro). Det vil sige, en anskuelse af medier og medieteknologier – for eksempel filmkameraer og senere digitaliseringsprocesser – som værende produktivt integrerede i repræsentationen af fænomener – Arktis, for eksempel – og en konceptualisering af tænkning som stedsorienteret og stedsstruktureret (Malpas).

Ud fra den antagelse, at der findes et overlap mellem arktisk geopolitik, historisk kolonialisme og kolonial billedpraksis, indikerer en geo-æstetisk tilgang altså et rum og behov for metodisk (re)orientering af arktisk billedproduktion – og det globale vests repræsentationelle diskurs mere generelt. Når artiklens rammefortælling er mit eget møde med Bangs glemte film, er det således for at udforme en lokation, i tid og sted, der ikke kan reduceres til et eksempel. Afsæt for analyse er snarere netop kropsliggørelsen og erfaringen af den repræsentationelle diskurs ikke-indhold ('discontent') (la Cour). Og det er endelig det, der gør det kolde Arktis til andet end en instantiering af kulde som en predefineret kategori (Ballesterio and Winthereik 4).⁵ Som biofysisk fænomen, hvis repræsentation er betinget af den menneskelige perception, udstiller kulden billedrepræsentationernes begrænsede evne til at matche sensorisk erfaring. Men som kulturhistorisk reference i medieringen af Arktis udstiller kulde samtidig en begrænset modernistisk forståelse af æstetisk erfaring som neutral, universel og fyldestgørende sansning. Mens kulde er et foretrukket samtaleemne for mange vesterlændinge, der rejser i Arktis, er den således snarere en integreret del af inuits liv (Antomarchi and Joliet 256). Med andre ord har fænomenet kulde en 'social ontologi' (Bravo). Som en del af et indviklet net af sociale relationer udstiller kulde, at et ontologisk register driver repræsentation, driver vidensproduktionen, og dermed også betydningen, foreslår jeg, af en performativ (konceptuel) og affektiv (eksistentiel og historisk situeret) tilgang til Bangs glemte film som arkiv for væren og viden i/om et koldt Arktis.

5 Jeg antyder her et overlap mellem etnografiske og kunstneriske metoder. Meget etnografi kunne (med få justeringer) have været præsenteret som kunstnerisk forskning og (i nogen grad) vice versa (Dalsgaard and Frederiksen; Ballesterio and Winthereik).

DE FUNDNE FILMRULLER: FRAKLIP FRA ARKIVET

Lad mig vende tilbage til udgangspunktet og situere mit møde med Bangs glemte film: I 2017 deltog jeg i et ph.d.-kursus med titlen "Introduction to critical Arctic studies", og i den forbindelse introducerede den danske antropolog Anne Mette Jørgensen de glemte film som hjørnестenen i sin praksisbaserede arkivforskning og ph.d.-projekt *Moving Archives: Agency, Emotions and Visual Memories*, der omhandler industrialiseringen i Kalaallit Nunaat (2017). Som ung, rejselysten og dygtig reklamefotograf fik Bang opgaven (og tilladelsen til) at rejse til Grønland for at dokumentere den danske koloniale administrations formodede vellykkede modernisering af Grønland og 'grønlænderne' (Jørgensen). Særligt husker jeg fra visningen at se optagelser fra kulminedriften i Quillissat.

Senere kontaktede min kunstneriske samarbejdspartner Tinne Zenner og jeg Jørgensen, der i mellemtiden var blevet ansat ved Nationalmuseumet. Hun lånte os venligt sin computer og nogle tomme kontorpladser på arkivet, hvor vi kunne gennemse de i alt tolv digitaliserede filmruller fra 1930'erne, sidenhen gjort tilgængelige som tematiske filmklip på Det Danske Filminstituts online arkiv. Med Jørgensens laptop og en digital harddisk med mapper med mov.-filer sad vi ved et lille hjørnebord i det, der tilsyneladende var et mødelokale. Foruden hylder med ringbind, bøger med patina og arkivkasser med kartotekskort optog et stort ovalt bord det meste af pladsen.

Det var en varm dag, så vinduerne var åbne og larmen fra gaden udenfor, i det centrale København, formede en slags soundtrack til de stumme film, hver omkring fire til fjorten minutter lange. Snarere end geografiske steder eller hovedpersoner er filmene organiserede omkring fænomener relateret til Kalaallit Nunaats tidlige modernisering og transformation i mellemkrigstiden. Filmenes fokus på forskellige nye erhverv og institutioner i landet fremviser inuit som menneskelig arbejdskraft og landets naturgrundlag som ressource. Der er optagelser fra et bageri, en købmand og en våbensmed; af motoriserede både; patienter, der behandles på et hospital; forskellige slags skoler; luthersk kirkepraksis (såsom dåb, konfirmation og nadver); en telegrafstation og en radiostation; Grønlands første bogtrykkeri; et møde i et provinsråd; indsamling af æg på et fugle-

fjeld; forarbejdning af sæler og slagtning af får, køer, høns og ræve (Jørgensen).⁶ Og endelig er der scener fra kulminen i Qullissat, marmorminen i Marmorilik og kryolite-bruddet i Ivittuut. Således forundredes jeg over de filmklip, som Jørgensen viste allerede på ph.d.-kurset, fordi de er atypiske for film fra Arktis og ikke passer ind i min visuelle hukommelse, formet af mere romantiserende billeder af Grønland. Æstetikken i de glemte film minder mig snarere om Leni Riefenstahls kontroversielle, men banebrydende film fra samme periode (og som Bang kunne have set).⁷ Krydsklip mellem statiske overbliksbilleder og nærbilleder af menneskelig adfærd giver en dynamisk fornemmelse, der understreger hvordan det er filmenes redigering som skaber en dramaturgisk spænding og giver en følelse af nærvær der gør billederne yderligere effektfulde. Som allerede nævnt blev resultatet dog snarere end den propaganda-film, Grønlands Styrelse havde bestilt, en film med fokus på inuits traditionelle levevis. I *Inuit* ser vi konebådssejllads til sommerfangstpladser med skindtelte, fangst af forskellige dyr, trommedans og vinterliv i igloer på afsidesliggende bopladser. Den 75 minutter stumme farvefilm er en rejse fra Qaqortoq i syd og op langs vestkysten til Thule-distriktet, bygget op omkring årets cyklus medieret af traditionel levevis. Således er den åbenlyse diskrepans mellem *Inuit* og den Grønlandsfilm, Grønlands Styrelse oprindeligt havde bestilt, muligvis årsagen til, at *Inuit* stort set ikke blev cirkuleret i sin samtid. Nok fremgår det af anmeldelser fra diverse lokalaviser i Arktisk Instituts arkiv, at Bangs Grønlandsfilm (det bliver filmen kaldt i avisudklippene) i 1940 havde premiere i København til stor applaus og folkelig interesse. Men herefter er filmens liv ikke til at spore. Først i 1984, hvor filmen restaureres og tilføjes

6 Denne opremsning låner fra antropolog Anne Mette Jørgensens fulde og detaljerede beskrivelse i artiklen "De glemte Jette Bang film: om alle filmene fra rejsen i 1938-9" i *Tidskriftet Grønland* (2013).

7 Sammenligningen af Bangs glemte film med Riefenstahls pionerende filmæstetik fra perioden synes oplagt. En kommentar om, at Bangs polarfare-iver kan være inspireret af Riefenstahls vovehals karakter i filmen *SOS Eisberg* fra 1933 (*SOS Isbjerg*) som blev vist i biograferne i København, i Mariah Larsson og Anne Westerståhl Stensport's "Women Arctic Explorer" (2019), er dog det nærmeste jeg er kommet på en sammenligning mellem de to.

en forklarende voiceover, distribueres og cirkuleres filmen via Statens Filmcentral, akkompagneret af en pjece om filmen til brug i undervisning (Rasmussen; Haagen).⁸

Filmhistorisk er *Inuit* uomtvisteligt enestående. Det er efter sigende den første farvefilm fra Arktis, og den første danske 16mm farvefilm optaget på Kodachrome i det hele taget. Endvidere er filmen blevet fremhævet som en "milepæl i grønlandsk films historie" (Johnsen 37) og som modbillede til de fortællinger fra Grønland, der hidtil havde eksisteret. Som Det Danske Filminstitut skriver på deres hjemmeside: "På Bangs billeder var det forbedne blik erstattet af udtryk af mere tillidsfulde eller stolte blikke, og de heltemodige polarforskere og opstillede mænd med jagtudstyr var skiftet ud med portrætter af både kvinder, mænd og børn, deres hverdagsliv og relationer" (danmarkpaaafilm.dk). Denne status som ekstraordinær tidlig farvefilm i Arktis af en kvindelig fotograf skal dog forstås som effekt af filmens revitalisering, fyrré år efter Bang redigerede den. I 1984 var *Inuit* således kommet til at matche den etablerede fortælling i Danmark om forholdet til Grønland: Fra at være en isoleret koloni før 2. Verdenskrig blev Kalaallit Nunaat i 1953 et annekteret område i det danske kongerige med en kun mere direkte dansk tilstedeværelse og tvungen modernisering til følge i årtierne efter. Det bevirkede en øget bekymring og sorg over tabet af traditionel levevis for inuit og mobilisering i kampen for politisk autonomi i 1970'erne, med det resultat, at Kalaallit Nunaat fik hjemmestyre i 1979. Men dermed blev det også nødvendigt i Danmark at genfortælle det kolonihistoriske forhold mellem Grønland og Danmark. Således husker jeg *Inuit* fra min egen folkeskoletid som en visuelt betagende, men også meget romantiserende film. Ironien er, at fraværet af optagelserne af modernisering, oprindeligt tænkt som propaganda, i 1984 gør Bangs film til noget der minder om fiktion. Oprindeligt redigeret i 1940, blev *Inuit* gemt af vejen, indtil den æstetisk passede ind i fortællingen om forholdet mellem Grønland og Danmark (i Danmark) som kulturelt arkiv.

8 Hele historien om revitaliseringen af *Inuit* er beskrevet artiklen "Den - ikke - forsvundne film. Filmen 'Inuit'" af Birthe Haagen i *Tidskriftet Grønland* (2010).

FUNKTIONALISERINGEN AF INUIT SOM BILLEDARKIV

I Nationalmuseets arkiv af-filmer jeg hele passager af de glemte film, som Bang må formodes selv at have valgt at udelade i sin tilrettelæggelse af *Inuit*, men som fra et nutidigt perspektiv understreger, hvordan filmmediets udbredelse er sammenfaldende med de sociale forandringer, der fandt sted i Kalaallit Nunaat i midten af sidste århundrede. Struktureret efter Grønlands Styrelses ønskeliste (der fremgår af forklarende titel- og tekstinformation i de respektive film) eksemplificerer de glemte film tidlig kamerakultur i Kalaallit Nunaat, og hvordan filmmediet blev betragtet som et neutralt redskab inden for vidensproduktion. Samtidig påminder filmenes nysgerrige og beskrivende kamerastil, der er markant og i høj grad er Bangs egen, hvordan en billedpraksis på én gang kan være kolonial og affektivt engageret. Her spiller det ind, at Bang var kvinde og et modbillede til den mandlig filmauteur, der ellers har domineret billedet af den opdagelsesrejsende i Arktis, og som foruden at være billede på myten om 'den første' og 'mest ekstreme' også er en myten om den udefrakommende fortolker, der har 'fuld kontrol' over sit materiale (Larsson and Stenport 76). Men Bangs film bygger samtidig på en etableret tradition for dokumentarfilm om Kalaallit Nunaat, på baggrund af korte ophold med forskellige grupper af mennesker i små bygder. Bangs forståelse af sig selv som ophav til og skaber af sit visuelle udtryk spiller ind på *Inuit* som effekt af et udefrakommende blik og filmpraksis.

Med andre ord kan Bangs film betragtes som udtryk for, hvordan arktisk geopolitik og historisk kolonialisme er formet gennem film. Der er allerede er skrevet en del om forholdet mellem filmmediet og modernitet (Berger; Russell), herunder hvordan modernitet bygger på kolonialitet såvel som teknologi (Hui; Mignolo; I. Bloom). I sin berømte *Ways of Seeing* (2008) viser John Berger således, hvordan billedskabelse er en effekt af det moderne blik i form af et forhold mellem mobilitet og det, han kalder monokulære perspektiver. Med reference til Edward Saids begreb om 'orientalisme' peger Berger på kamerateknologi som den dominerende form for vestlig repræsentation og dermed på teknologiens rolle og betydning i selve produktionen af afsidesliggende geografier og eksotiske 'andre' (Berger, Said). Men mere specifikt opstod genren 'antropologisk film' i begyndel-

sen af det 20. århundrede som følge af en kamerapraksis med universelle aspirationer, og med den effekt at film fra og om fjerne egne, udover at have underholdningsværdi, blev betragtet som visuelle optegnelser indenfor vestlig videnskab. Nok har den antropologiske filmgenre givet anledning til kritiske studier i visuel kultur og til kunstneres forsøg på at udstille modernitetens tvivlsomme løfter om fremskridt og lighed mellem folk og køn (Russel), men koloniale og lineære forklaringsmodeller og ideer om repræsentativ transmission har kendetegnet etnografisk filmpraksis helt op til det 21. århundrede. Pointen er her, at Bangs film historisk er blevet tilskrevet legitimitet som etnografisk arkiv; som måde at repræsentere inuit i overensstemmelse med konventioner for visuel antropologi.

I 1984 fungerer *Inuit* således som et antropologisk og geografisk vidnesbyrd i kontekst af Grønland som dansk koloni, hvor landet portrætteres som et sted, der er usædvanligt og fjernt, både i tid og sted, fordi det er øde og koldt. Ligeledes er det som lineær forklaringsmodel, at *Inuit* er en aktiv bestanddel i en modernistisk forestillingsramme, der har udviklet sig siden renæssancens romantisering af Arktis som et øde hinsides civilisationen (Heuer). Det er en forestillingsramme, der har været afgørende for konstruktionen af Arktis som en international region og sted for universel viden (Keskitalo). Fra et på én gang bagudskuende og fremadskuende perspektiv reflekterer voiceoveren således følelsesladet over 1930'erne og det øjeblik, hvor Jette Bang filmede i Grønland:

Det var i ellefte time, Jette Bang med sin film reddede for efterverdenen udsnit af en kultur, der gennem fire-fem tusind år havde været eneherskende i det arktiske område fra Beringstrædet til Østgrønland.

Som en slags optegnelse af historisk tid fungerer Bangs portrættering af traditionel levevis i Grønland i 1984 som referencepunkt for forhandling af grønlandsk identitet inden for et rammeværk og en tidslig model, der bygger på en forestilling om lineær progression. Voiceoveren fastholder skamløst befolkningen i Grønland i en teatraliseret og evolutionistisk fortælling – som et historisk bagudstående og umoderne naturoprindeligt folk – på et tidspunkt, vel at mærke, hvor Kalaallit Nunaat og inuit er blevet en del af samtiden. Som en efterrationalisering naturaliserer voiceoveren

Danmarks kolonialisering af Grønland i fortællingen om en postkolonial og global fremtid.

Det centrale er, at *Inuit* som æstetisk arkiv funktionaliseres som kulturrelt arkiv (Nielsen Gremaud), i kraft af at være blevet læst som etnografisk arkiv i et, på flere måder, stadig varmere Arktis: Effekten af Bangs tilstedeværelse med et filmkamera i Kalaallit Nunaat i 1938-1939 skildrer fuldførelsen af Europas historiske og økonomiske afsøgning af verden og dens ressourcer, og kontinentets måde at tilegne sig arktisk territorie. Landets tidlige modernisering er også regionens afsmeltning og denne krises ulige distribuerede konsekvenser. Det er som fraklip (udeladt fra *Inuit*) at Bangs glemte film udgør en kolonihistorisk linse, der udfordrer det kolde Arktis' geo-æstetik i dag.

Da jeg første gang, på ph.d.-kurset, så Bangs glemte filmoptagelser fra kulminedriften i Qullissat, gjorde de således særligt indtryk, fordi jeg på det tidspunkt netop havde stiftet bekendtskab med den gribende historie om nedlukningen af kulmineindustrien i Kalaallit Nunaat i 1972 og forflytningen af Qullissat, der dengang var landets tredjestørste by (Andersen et al.). Optagelserne står samtidig i kontrast til min erindring af *Inuit*, der, som allerede indikeret, i højere grad svarer til en etableret kulturel fortælling om Arktis som et sted for natur (Ødegaard 146). Men ligeledes er de glemte film iøjnefaldende i relation til den æstetik, der kendetegner kommercialiseringen af Kalaallit Nunaat i dag: Den aktuelle opførelse af internationale lufthavne i Qaqortoq, Nuuk og Ilulissat er eksempler på infrastrukturelle tiltag med henblik på Kalaallit Nunaats fremtidige økonomiske selvstændighed gennem øget satsning på turisme. I Østgrønland kan rejsende både se spektakulære isbjerge og isbjørne og undslippe spor af menneskelig tilstedeværelse i dagevis; byggerne i Sydgrønland og ved Isfjorden leverer perfekte scenografier for arktiske fantasier. Men arktiske fantasier kan også konsumeres hjemmefra – via dyrelivsdokumentarer, realityshows, YouTube eller vloggere, der udnytter Kalaallit Nunaats ekstreme appel, og hvor visuelle repræsentationer og historiske billeder på politiske platforme, i musik, litteratur, billedkunst og filmproduktion også spiller en rolle. Som arkiv spiller Bangs film således fortsat en potentiel rolle som noget fortidigt i nutiden, der mere generelt

rejser presserende og grundlæggende spørgsmål om forholdet mellem billedskabelse, historieskrivning og fremtid(er).

REPRÆSENTATIONER-I-RELATIONER

I 1984, da *Inuit* blev restaureret og redistribueret, havde feministiske, postkoloniale og antiracistiske bevægelser allerede udløst en videnskabsteoretisk repræsentationskrise. De havde demonstreret, hvordan bestemte repræsentationer (re)producerer ulige magtrelationer med hensyn til klasse, køn og racialisering, og hvordan det grundlæggende er umuligt at skille disse relationer fra de etiske og politiske imperativer, der ligger i at forstå, hvordan magt opererer gennem repræsentation (Strathern). Inden for kulturgeografien blev der i kølvandet på 1980'ernes repræsentationskrise dog protesteret mod det, der er blevet kaldt for 'diskursiv idealisme' med henvisning til, hvordan en overdrevet vægt på 'betydningssystemer' ('signifying systems') i sig selv hviler på modernistiske europæiske ideer om kultur (Anderson). Noget tilsvarende kom på samme tid til udtryk i debatter inden for antropologien, der vedkendte sig det illusoriske ved 'fair relationer' (underforstået, at selvfølgelig vil der altid være magt; der vil selvfølgelig altid være perspektiv, status og position) (Behar). Som følge heraf udvikledes et repertoire af metatekstuelle strategier og selvrefleksive praksisser med "en stor følsomhed over for de etiske og epistemologiske implikationer af etnografisk autoritet" (Salamon 146). En væsentlig arv fra poststrukturelle og postkoloniale studier siden 1990'erne er altså et brud med en historisk og forsat udbredt ide om, at antropologen kan gribe ind i (uden at påvirke) distinkte og inkongruente livsverdener og opfattelser (Gupta and Ferguson). Siden har en såkaldt ontologisk vending imidlertid fundamentalt udfordret ethvert ideal om ikkekolonial etnografi til fordel for en orientering mod 'repræsentationer-i-relationer' (Anderson). Ansporet af ny-materialistiske strømninger og feministisk posthumanisme (inden for medie- og kommunikationsvidenskab og særligt STS-studier) manifesterer sig en fornyet interesse for repræsentation i form af bestræbelser på at engagere sig i repræsentationers kraft; måden, hvorpå repræsentation skaber, genskaber og omskaber verdener.

At fremhæve *Inuit* som genstand for skiftende tiders fortællinger og kollektive forestillinger er i det lys at fremhæve produktive og performative (frem for fixerende og repræsentationelle) aspekter ved fotografi og film (Kember & Zylinska 13). Visuel repræsentation er blot et aspekt af de situerede og relationelle konfigurationer, som *Inuit* er en del af. Mere konkret tjener de glemte film og Jørgensens praksisbaserede arkiv- og ph.d.-forskning som eksempel, fordi en del af hendes forskning bestod i at returnere Bangs glemte film til lokalhistoriske bymuseer i Kalaallit Nunaat. Her blev filmene modtaget af rørte efterkommere af den koloniale fortid, som filmene portrætterer, fordi Kalaallit Nunaats tidlige modernisering også i vid udstrækning er en ikke-erindret fortid (Jørgensen). Med andre ord giver de glemte film ikke blot et indblik i et passivt opbevaret 'glemt kapitel' i landets kolonihistorie (på Nationalmuseet i Danmark), men også i, hvordan produktive og performative aspekter af film og fotografi spiller sammen med historisk situerede og specifikke visningssituationer. Det gælder selvfølgelig også mine egne forskellige møder med Bangs glemte film – først i folkeskolen, så som ph.d.-studerende til en forelæsning, senere i Nationalmuseets arkiv, men også hjemme på sofaen og på mit atelier på min bærbare computer, og så videre.

På et grundlæggende plan er situationerne eksempler på betydningen af temporære relationer og relationel tænkning. Det, der gør Bangs film interessante i relation til (gen)forhandling af et geo-æstetisk Arktis, er det sæt af relationer som de bliver en del af som arkivbilleder i nutiden. Sat på spidsen giver filmene mig anledning til at overveje mig selv som arkiv: Som dansk kvinde, billedskaber og forsker er mit møde med Bangs film ikke bare informeret af filmhistoriske referencer og videnskabelig litteratur, men af et bredt omfang af anekdoter, historier, indtryk og ting jeg stadig kæmper med at forstå. At den etablerede i fortælling om Danmark som velgørende kolonimagt i skrivende stund for alvor er ved at krakelere (Dybdal et al.) udstiller hvordan jeg selv er vokset op i et terræn med koloniale historier og billeder, der sidder i mange danskere. Bangs film *Inuit* er en del af disse billeder, som samtidig kommer til udtryk gennem såkaldt 'almen viden', populært og kulturelt begær, såvel som lovgivning og institutionelle reg-

lementer (Wekker 19).⁹ Det vil sige, minder, viden og affektion relateret til Arktis er ikke bare blevet aflejret gennem tiden, men snarere konstant blevet operationaliseret i produktionen af Arktis gennem kulturhistoriske referencer med 'indlejrede magtforhold' (Wekker).

Det er således i relation til historiske forestillinger om Grønland i Danmark (som historisk kontekst for både produktion og reception af *Inuit*) og til en mobilisering af det Arktis i nutiden, at Bangs glemte film konfronterer mig med nødvendigheden af at afsøge mine egne arktiske fantasier som en del af en postkolonial arvs strukturelle problemkompleks – mit begær efter, for eksempel, at rejse i Arktis og tage sceniske billeder. At rette fokus mod situerede medieringsprocessers relationelle betingethed handler altså om at gøre æstetisk kvalitet til relationel kvalitet; en sådan afsøgning tjener til at synliggøre hvordan såkaldt 'viden' afspejler den situation og det perspektiv, der vides fra. Som arkiv åbner og synliggør Bangs film et rum for forhandling af geografiske forestillinger qua filmæstetikens relationelle kvalitet.

KULDE SOM METAFOR FOR DET GEO-ÆSTETISKE ARKTIS

Tilbage på Nationalmuseet reflekterer jeg over de glemte films nu digitale eksistens. Informeret af studier af den (lokaliserbare) kraft og kompleksitet i det visuelle materiale om og i Arktis (Lehtimäki et al. 7) reflekterer jeg over, hvordan (gen)forhandling af fixerede billeder og autoritet tilskrevet steder og identiteter gør mediering til en geografisk begivenhed (la Cour 278). De glemte film tilføjer ikke bare et kapitel til fortællingen om repræsentationen

9 Jeg tænker specifikt og uundgåeligt på den voldsomme polemik, der i skrivende stund er omkring dokumentarfilmen *Osurgiak – Grønlands hvide guld*. Dagen efter premieren i Nuuk d. 8. februar blev filmen vist på Danmarks Radio, men blot ti dage senere (19. februar) blev den afpubliceret, med henvisning til talfejl i dokumentarens billede af Kryolit-udvindingens konkrete værdiskabelse for Danmark. Afpubliceringen er blevet stærkt kritiseret af kulturhistorikere og involverede aktører (se for eksempel kronik af Ebbe Volquardsen i *Alttinget* 24. februar (Volquardsen), men kaster også et kontemporært lys på den historiske polemik om Jette Bangs Grønlandsfilm i 1940.

af Kalaallit Nunaat i Danmark som koloniale dokumenter, men åbner og synliggør som æstetisk arkiv netop også et rum for forhandling af geografisk forestilling i relation til en historisk ide om udviklingen af Arktis – og i relation til hvordan denne ide om udvikling er erfaret gennem billeder.

Dette tillader mig at vende tilbage til betydningen af en geo-æstetisk tilgang til arktisk meningsproduktion, og til billedskabelse som en videnspraksis der bestræber sig på en etik hinsides ideen om at være tro mod autentiske og (fiktivt) afgrænsede steder eller folk. Arktis (re-)produceres konstant gennem personlige forestillinger, som spiller sammen med industrier, institutioner og individer, der cirkulerer repræsentationer (også selvom de ikke deler den samme betydning). Billeder opstår gennem et sammenvæv af associative forbindelser, gnidninger og modsætninger (Little 223), der ved siden af materielle hukommelsesrammer (sprog, ritualer, myter, sange, monumenter, institutioner) konfigurerer den kollektive hukommelse (Halbwachs) og er med til at konstituere de forestillinger, billeder og fortællinger, inden for hvilke fortiden, nutiden og fremtiden får kollektiv mening (Davoudi and Machen 207). Billeder 'anholder' os affektivt (Stewart), men smelter også sammen med vores bredere politiske kollektivs strukturelle muligheder og kapacitet for forestilling (Nielsen Gremaud; Kazubowski-Houston 165).

Netop det blev tydeligt, da jeg så Bangs *Inuit* sammen med elever på gymnasiet i Sisimiut i 2018.¹⁰ Snarere end en romantiserende 'fastfrysning' af inuit i en fortid, der er fremmed, fordi den portrætteres som øde, kold og barsk, var eleverne fascinerede over Bangs portrættering af traditionel levevis i og med kulde som familiær erfaring og omstændighed. For mange inuit er det affektivt dramatiske ved arktisk kulde ikke, at den er fremmed, men snarere at grundlæggende livsbetingelser trues i omgivelser uden kulde, som Sheila Watt-Clouthier har advokeret i sin indflydelsesrige bog *The Right to be Cold* (2018). Nok er det blevet påpeget, hvordan klimatiske

10 Workshoppen på GUX Gymnasium blev afholdt i samarbejde med billedkunstner Jakob Jakobsen, og i forbindelse med en udstilling på HospitalPrisonUniversityArchive i København. Her afholdt Jakobsen og jeg desuden filmvisninger og faciliterede en række radiosamtaler.

forandringer altid har været en del af inuits livsomstændigheder (Karpala). Men det gør det blot desto mere presserende at udfordre feticheringen af kulde som 'tema' i kommercialiseringen af Arktis med henblik på at udstille, hvordan den arktiske regions politiske, sociale og biofysiske kriser er integrerede. Således øko-kritiske påtegninger af det paradoks, at Arktis smelter, men turister (og kunstnere) strømmer til som aldrig før (Adserballe). Hvad vil det sige at lave billeder af 'kulde', og det på en måde der kan bidrage til at fremhæve, hvordan 'æstetiske kvaliteter' ved 'det kolde Arktis' er integrerede i den geopolitik, der udspiller sig i regionen? Eller, hvad det vil sige at lave kunst og film om et stadigt varmere Arktis på en ikke-sentimentaliserende måde, som film- og kunsthistorikeren Lisa E. Bloom har spurgt (L. E. Bloom 17). Kan orientering mod kulde, i et terræn med koloniale historier og billeder, politisere visse økologiske diskurser og agendadrevne fortællinger?

Når Bangs film konfronterer mig med min egen tilstedeværelse med kamera i Kalaallit Nunaat, er det som neokolonial geopolitik i nutiden (svarende til vestlige interventioner i det globale syd). Europæisk og Nordamerikansk udforskning af Arktis, (historisk kendetegnet ved koloniale, nationalistiske, kapitalistiske, patriarkalske og oplysningsmæssige bestræbelser), er fortsat ofte udtrykt gennem og medieret af ideologiske konstruktioner af Arktis som et åbent øde vildnis, klar til at blive udforsket (og erobret – med vidensproduktion og ressourceudvinding som eksplicit undskyldning). Alligevel fremstår medieringen af 'Arcticness' (Kelman) ofte som apolitisk. Naturalistiske skildringer af 'det kolde Arktis' som vi kender det – fra skildringer af 'grønlandsmaleren' Emanuel A. Petersen (1894-1948), der var Jette Bangs samtidige, til turismeindustriens og klimaaktivisters kampagner i dag – mobiliseres og cirkuleres som eksistentielle sandheder. Nok har Emanuel A. Petersens malerier fra kolonitiden i 1930'erne, ligesom Bangs film, været genstand for kulturhistorisk kritik, men med begrebet om det geo-æstetiske Arktis synliggøres et behov for mere affektivt engagerede former for kritik (Skiveren). Således kulde som metafor for et geo-æstetisk 'ikke-indhold' i den repræsentationelle diskurs; billedet af 'det kolde Arktis' er affektivt, fordi det er eksistentielt i overensstemmelse med de forskellige forfatninger og steder i rum og tid, som forskellige kroppe nyder godt af.

Det er det onto-epistemologiske og feministiske perspektiv. I kontrast til det, som Michel Foucault har kaldt et repræsentationsregime, hvor et menneske, der producerer repræsentationer, producerer viden (Foucault) – eller den ofte antagne ligning mellem etnografisk feltarbejde, beskrivelse og fortolkning af kulturelle forskelle (Dalsgaard and Frederiksen) – udstiller forskellige oplevelser af kulde, at forholdet mellem geografi og æstetik ikke er relativt, ambivalent og uendeligt vekselvirkende. Snarere indikerer forskellige oplevelser, at forholdet er ret bestemt (lokaliserbart og historisk). Som en slags kommentar til kritiske dekonstruktioner af den mandlige opdagelsesrejsende og filmauteur i Arktis (eller, den foucauldianske ide om diskursiv agens) afslører feministiske epistemologier, kort sagt, at det, der er på spil i forholdet mellem arktiske geografier og filmmediet, ikke kun er, hvad der vides (epistemologisk transformation), men hvordan det vides (en ontologisk pluralismes politik (Kramvig et al.)).

Geo-æstetisk er pointen, at forholdet mellem geografi og æstetik er *ikkedetermineret*. Det, at Bangs glemte film repræsenterer Grønland på en måde, der er forskellig fra Inuit – forskellig fra den repræsentation af Grønland som mange danskere (inklusive mig selv) er vokset op med – rejser, foreslår jeg, spørgsmålene: Hvordan kan billedskaberen som figur inkanere det 21. århundredes rejsende i Arktis, når det betragtes som mere tilstand end et afgrænset og fikseret sted? Kan en geo-æstetisk tilgang til filmpraksis som arkivforskning udstikke en måde at lave billeder, der er uinteresserede i billeders autoritet og generalitet, og i stedet pleje vores forhold til Arktis som en ubestemt mulighed?

FILMPRAKSIS SOM REDIGERINGSPROCES

Et års tid efter vores besøg i Nationalmuseets arkiv anvendte Zenner og jeg en af Bangs glemte film i forbindelse med et film-installatorisk montage-værk. *Honeycomb Image/Archive Cladding* (2020) er en dobbelt 16mm projektion, der sammenstiller, på den ene side, Bangs filmoptagelser fra marmorminen i Maarmorilik i 1938, og, på den anden side, vores egne filmoptagelser af Overformynderiet i København i 2019 – en ikonisk bygning, der i 2019 var under renovation. Flere bevaringsværdige bygninger i

Fig. 1. Videostill (digitaliseret 16mm film). Honeycomb Image/Archive Cladding, Eva la Cour & Tinne Zenner, 2022.

Danmark er beklædt med marmor fra Kalaallit Nunaat, udvundet i Maarmorilik i mellemkrigstiden; 'honeycomb' er navnet på en teknik, der bruges til deres facaderestauration i nutiden.

Honeycomb Image/Archive Cladding er et flertydigt billede. Værket fremkalder flere divergerende tidsligheder og referencer simultant med henblik på at artikulere de omskiftelige forestillinger, der kan være indlejrede i filmisk arkivmateriale. Konkret bevirker dobbeltprojektionens rumlige og formelle udforming, at Bangs optagelser af arbejdere i marmorminen i Maarmorilik i 1938 gennemskinner Zenners og mine optagelser af Overformynderiets facadearbejde i 2019; Bangs optagelser funktionaliseres som kolonihistorisk kontekst for tilstedeværelsen af grønlandsk marmor i nu-

tiden. Men det sker også i omvendt forstand: Fortællingen om, hvordan marmorplader fra Overformynderiets facade i København fragtes til USA, hvor de forstærkes ved hjælp af avanceret 'honeycomb teknik', før de sendes retur for at blive remonteret af billig arbejdskraft fra Sydeuropa, bliver kontekst for en kolonihistorisk fortælling om arbejdsforhold i Grønland. Bangs optagelser i 1938/1939 bliver et situeret udgangspunkt for overvejelse af flertidslige globale forbindelser ('multi-temporalities' (Tsing)) og Zenners og mine egne optagelser bliver udgangspunkt for at undersøge, hvordan historiske optagelser af kolonial ekstraktion kan (gen)læses geopolitisk.

Samtidig demonstrerer *Honeycomb Image/Archive Cladding* et performativt greb, der artikulerer temporalitet i form af en tilgang til Bang som lokal kontakthoved. Snarere end som kvindelig pendant til den mandlige opdagelsesrejsende bliver Bangs filmfotografi interessant som (social) mediering, der, igen, antyder, hvordan kritisk og kolonial billedpraksis ikke altid er let at adskille. Nok er eurocentriske forestillinger om Arktis som en kold og øde vildmark blevet solgt gennem spredning af tidsteknologier i det 20. århundrede, men som kvindelig filmfotografi i Grønland navigerede Jette Bang en dobbetbinding: På den ene side navigerede hun i et koloniale paradigme, hvor hun havde en privilegeret position, fordi hun var dansk og tryk ved sin egen (relative) autoritet samt finansielle, intellektuelle og kulturelle kapital. På den anden side navigerede hun i en dominerende maskulin diskurs, der historisk har konstrueret både den opdagelsesrejsende, polarhelten og kunstneren i maskuline termer.

Det er endelig i den forstand, at Zenners og min brug af Bangs film (og min interesse for andre kvindelige filmmageres billedarkiver i Arktis (La Cour and Saville)) er udtryk for en tilgang til billedarkiver som processer snarere end som passiv opbevaring. På spil er en anerkendelse af temporalitet som et spørgsmål om at manøvrere gennem, med og omkring situerede kroppe såvel som ting og sager. Det står i modsætning til en modernistisk ide om, at kunstnerisk praksis er indlejret i kunstnersubjektets suverænitæt – og til lineære produktions-receptions-forhold. Desuden er mit samarbejde med Zenner udtryk for en tilgang til filmskabelse som undersøgelsesproces og redigeringspraksis. Billedarkivers funktionalisering er ikke udelukkende konstruerende 'fremtidsteknik' (Oomen et al.). Det er også udtryk for

implicerede subjekters (gen)forhandling og affektive respons. Jørgensens returnering af Bangs glemte film fra Nationalmuseet i Danmark til lokalhistoriske museer i Kalaallit Nunaat fremhæver netop affektiv respons som et redskab til viden (i modsætning til en historisk underordning af følelser i forhold til argumenter (Ahmed)), og har betydning for, hvordan jeg forstår min egen billedpraksis som potentiel (gen)forhandling af rammeverk for forestillinger om arktisk kulde i nutiden. Når affekt integreres og gøres produktiv i refleksionsprocesser, bliver arktisk billedproduktion et mulighedsrum for historisk subjektivering gennem produktion af levet tid – gennem billedproduktion som produktiv adfærd. *Honeycomb Image/Archive Cladding* integrerer præsentationen af Bangs glemte billeder (historisk erfaring) i en kontemporær billedproduktion (i levet tid), der tilbyder et andet udtryk for det geo-æstetiske Arktis.

EN (ANTI)KONKLUSION

Med min egen billedpraksis som rammefortælling har jeg i denne artikel introduceret Bangs film *Inuit* og filmens glemte fraklip som situerede funktioner af og udtryk for forestillinger om Kalaallit Nunaat i Danmark. Det gælder selvfølgelig for de millioner af timers filmoptagelser, der er til rådighed: dokumentarer om dyreliv, nyhedsreportager, tv-serier, turistoptagelser. Men det underliggende spørgsmål er, om Bangs filmfotografi kan få en (ny) betydning som kolonihistorisk linse i relation til alle disse optagelser i nutiden og gøre klimakrisen til mere og andet end en arktisk saga (der udfolder sig langt væk fra de europæiske metropoler). Kan Bangs filmfotografi udstille, hvordan arktiske fantasier også er et kerneprodukt af et teknøkonomisk repræsentationsregime, der historisk har været rammesat af modernistiske konceptualiseringer af både natur og historie? Og, renderet gennem den linse, kan Bangs film så gøre det kolde Arktis til andet end et udtryk for det, der i dag er ved at forsvinde?

Bangs filmfotografi kan næppe gøre alt det. Men cirkuleret som den ypperste dokumentation af/fra et Grønland, som ikke findes mere, udstiller *Inuit*, i sin funktionaliserede form fra 1984, hvordan fortællingen om Grønland som et koldt øde er indlejret i en kontemporær æstetisering af det kolde

Arktis. Samtidig skildrer de glemte film netop en anden slags geo-æstetik, der også divergerer fra den, der forbindes med arktiske klicheer i dag. I den forstand åbner en læsning af Bangs film som postkoloniale kulturelt arkiv i Danmark for en forståelse af, hvordan den historiske romantisering af 'Grønlands vildnis' nødvendigvis altid har rakt ud over landets geografiske afgrænsning (Massey). Men som æstetisk arkiv og geo-æstetisk udtryk åbner Bangs film samtidig for en ny betydning af kulde i Arktis, der hverken er synlig, repræsenterbar eller universelt meningsfuld. Som ontologisk betinget sanseerfaring udstiller kulde det nødvendige i at gøre op med arktiske fantasier om autenticitet og universel gyldighed. Herunder idealer om biofysiske fænomeners neutralitet og 'natures' almene kulturhistoriske betydning. Repræsentation af Arktis handler mindre om at gøre æstetisk erfaring af kulde, endside dens forsvinden, meningsfuld eller synlig, og mere om at afsøge "grænserne for arktisk synlighed og betydning" (Heuer 190), som kunsthistorikeren Christopher P. Heuer har bemærket med henvisning til 'critical Arctic art' mere generelt. Jeg foreslår, at en procesorienteret feministisk tilgang til filmpraksis som arkivforskning ikke bare udstiller koloniale rammeværk for geografisk forestilling historisk, men også adresserer risikoen for deres reproduktion som æstetiske kvaliteter ved 'det kolde Arktis' i nutiden.

EVA LA COUR er ph.d. og kunstnerisk forsker. Hun er i øjeblikket postdoc ved Institut for Kunst og Kulturvidenskab, samt ved Center for Applied Ecological Thinking (CAPE), Københavns Universitet. Tidligere har hun været postdoc ved forskningscentret Kunsten som Forum, (også Institut for Kunst- og Kulturstudier, Københavns Universitet, 2022-2024), mens hendes ph.d. er fra HDK-Valand (kunstakademiet ved Göteborgs Universitet, SE, 2016-2022). Afhandlingen *Geo-Aesthetical Discontent: Svalbard, the Guide and Post-Future Essayism* kredser om relationelle former for billeder og billedpraksis gennem et eksplicit fokus på guidefiguren og erfaringer fra Svalbard. Parallelt med sin kunstpraksis som forskning har la Cour udstillet og optrådt internationalt. Hun er uddannet fra Det Jyske Kunstakademi (2005-2010), men har også en MA i visuel og medieantropologi fra Freie Universität Berlin (2010-2012).

CAN WE TALK ABOUT A COLD ARCTIC WITHOUT IMAGES OF ICEBERGS?

The geo-aesthetical Arctic and Jette Bang's films (1938-1939)

This article introduces and reflects upon the discovery of a handful of long-forgotten films by Jette Bang (1914-1964) – the Danish female photographer renowned for her photographs of colonized Kalaallit Nunaat. As a cultural archive, the films – showing the country's early modernization – have been the subject of studies looking at the representation of 'Greenland' in Denmark. Different from that, this article approaches Bang's film as an aesthetic archive that challenges the conventional geo-aesthetics of cold. In the context of the Arctic as a hotspot for climate change in the present, sold to us throughout the 20th century, the article thus engages with how questions pertaining to representations of the Arctic cannot be separated from questions pertaining to image making (presentation) as knowledge practice. In light of how images of and from the Arctic are assumed to have a decisive effect on the world and prompt (future) action, due to the region's key role in cultural imaginings of the planet's future and its political and ecological systems, the aim is ultimately to address the risk of aestheticizing and imposing colonial frameworks of imagination in the production of the Arctic's future(s).

KEYWORDS

- EN: Geo-aesthetics, Jette Bang, Arctic image production, film practice, archival research, editing Kalaallit Nunaat
 DA: Geo-æstetik, Jette Bang, arktisk billedproduktion, filmpraksis, arkivforskning, filmredigering Kalaallit Nunaat

LITTERATUR

- Adserballe, Nicolas. "I Arktis Smelter Isen – Men Turismen Blomstrer Som Aldrig Før". *Dagbladet Information*, 10. dec. 2024.
 Ahmed, Sara. "Affective Economies". *Social Text*, vol. 22, no. 2 79, juni 2004, s. 117–39. [socialtext.dukejournals.org, https://doi.org/10.1215/01642472-22-2_79](https://doi.org/10.1215/01642472-22-2_79)-117.

- Andersen, Astrid, et al. "Quillissat: Historicising and Localising the Danish Scramble for the Arctic". *Postcolonial Perspectives on the European High North*, edited by Graham Huggan and Lars Jensen, Palgrave Macmillan UK, 2016, s. 93-116. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-58817-3_4.
- Anderson, Ben. "Cultural Geography II: The Force of Representations". *Progress in Human Geography*, vol. 43, no. 6, dec. 2019, s. 1120-32. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309132518761431>.
- Antomarchi, Véronique, og Fabienne Joliet. "Quelle Présence Du Froid Dans La Photographie Des Inuits Du Nunavik (Nord Du Québec) ?". *Le Froid*, redigeret af Droit Au Pâle og Borm Et Daniel Chartier, Presses de l'Université du Québec, 2018, s. 251-62. DOI: <https://doi.org/10.1515/9782760549241-017>.
- Ballestero, Andrea, og Brit Ross Winthereik, redaktører. *Experimenting with Ethnography: A Companion to Analysis*. Duke University Press, 2021.
- Behar, Ruth. *The Vulnerable Observer: Anthropology That Breaks Your Heart*. 12. print, Beacon Press, 2012.
- Berger, John. *Ways of Seeing*. Penguin, 2008.
- Bloom, Ina. "Informasjon, maskiner og estetikk". *Medieæstetik: en introduktion*, redigeret af Jacob Lund and Ulrik Schmidt, 2020, s. 25-38.
- Bloom, Lisa E. *Climate Change and the New Polar Aesthetics Artists Reimagine the Arctic and Antarctic: Artists Reimagine the Arctic and Antarctic*. Duke University Press, 2022.
- Borm, Jan, og Daniel Chartier, redaktører. *Le froid: adaptation, production, effets, représentations*. Presses de l'Université du Québec, 2018.
- Bravo, Michael T. "Epilogue: The Humanism of Sea Ice". *SIKU: Knowing Our Ice*, redigeret af Igor Krupnik et al., Springer Netherlands, 2010, s. 445-52. DOI: https://doi.org/10.1007/978-90-481-8587-0_20.
- Butler, Judith. "What Is Critique? An Essay on Foucault's Virtue." *The Judith Butler Reader*, redigeret af Sara Salih and Judith Butler, Blackwell Pub, 2003.
- Dalsgaard, Anne Line, og Martin Demant Frederiksen. "Out of Conclusion: On Recurrence and Open-Endedness in Life and Analysis." *Social Analysis*, vol. 57, no. 1, jan. 2013. DOI: <https://doi.org/10.3167/sa.2013.570104>.
- Davoudi, Simin, og Ruth Machen. "Climate Imaginaries and the Mattering of the Medium." *Geoforum*, vol. 137, dec. 2022, s. 203-12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.11.003>.
- Dias, Tobias, og Maja Bak Herrie. "Questionnaire on Aesthetics in the Age of Unreason." *The Nordic Journal of Aesthetics*, vol. 33, no. 67, aug. 2024. DOI: <https://doi.org/10.7146/nja.v33i67.148447>.
- Dybdal, Emilie, et al. "'DANSKERNE – DET KOLONISERENDE FOLK' Studier i Dansk Erindringskultur Om Grønland". *Tidskriftet Grønland*, in print.
- Felski, Rita. *Hooked: Art and Attachment*. The University of Chicago Press, 2020.
- Foucault, Michel. *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought*. Redigeret af Paul Rabinow, Repr, Penguin Books, 1991.

- Goldberg, Mark Leon. "A Chilling Warning from a 'Hot Spot' in Climate Change". *UN-Dispatch*, 29. juni 2011.
- Gupta, Akhil, og James Ferguson. "Discipline and Practice: 'The Field' as Site, Method, and Location in Anthropology". *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, redigeret af Akhil Gupta og James Ferguson, University of California Press, 1997.
- Haagen, Birthe. "Den - Ikke - Forsvundne Film. Filmen 'Inuit.'" *Tidsskriftet Grønland*, vol. 3, 2010, s. 190-203.
- Halbwachs, Maurice, og Lewis A. Coser. *On Collective Memory*. University of Chicago Press, 1992.
- Hawkins, Harriet, og Elizabeth Straughan. *Geographical Aesthetics: Imagining Space, Staging Encounters*, 2018.
- Heuer, Christopher P. *Into the White: The Renaissance Arctic and the End of the Image*. Zone Books, 2019.
- Hui, Yuk. "On Cosmotronics: For a Renewed Relation between Technology and Nature in the Anthropocene." *Techné: Research in Philosophy and Technology*, vol. 21, nr. 2, 2017, s. 319-41. DOI: <https://doi.org/10.5840/techné201711876>.
- Jensen, Lars. "Approaching a Postcolonial Arctic." *KULT - Postkolonial Temaserie*, vol. 14, nov. 2016, s. 49-65.
- Johnsen, Leise. *Jette Bang i billeder og ord 1940-1961 : fotografiet som broskaber*. 2003. Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet, Cand. mag speciale fra Eskimologi og Arktiske Studier.
- Jørgensen, Anne Mette. "De g(l)Emte Jette Bang Film: Om Alle Filmene Fra Rejsen i 1938-9." *Tidsskriftet Grønland*, vol. 4, 2013, s. 296-305.
- Karpala, Kelly Sandra Elizabeth. *Adapting to a World of Change: Inuit Perspectives of Environmental Changes in Igloodik, Nunavut*. 2011. Library and Archives Canada = Bibliothèque et Archives Canada.
- Kazubowski-Houston, Magdalena. *An Elephant in the Room: Tracking an Awkward Anthropology*. <https://www.urgentemergent.org/talking-uncertainty/kazubowski-houston>. Emergent Futures CoLab.
- Kazubowski-Houston, Magdalena. "Pedagogies of the Imagination: Toward a New Performative Politics." *Experiential and Performative Anthropology in the Classroom*, redigeret af Pamela R. Frese og Susan Brownell, Springer International Publishing, 2020, s. 151-68. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-41995-0_10.
- Kelman, Ilan. *Arcticness*. UCL Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.14324/111.9781787350137>.
- Kember, Sarah, og Joanna Zylińska. *Life After New Media: Mediation as a Vital Process*. MIT Press, 2012.
- Keskitalo, Carina. "International Region-Building: Development of the Arctic as an International Region." *Cooperation and Conflict*, vol. 42, nr. 2, June 2007, s. 187-205. DOI: <https://doi.org/10.1177/0010836707076689>.
- Kramvig, Britt, et al. "Pluriversal Stories with Indigenous Wor(l)Ds Creating Paths to the Other Side of the Mountain - Dutkansearvi." *Dutkansearvi*, vol. 3, nr. 2, 2020, s. 149-72.

- la Cour, Eva. *Geo-Aesthetical Discontent: Svalbard, the Guide and Post-Future Essayism*. ArtMonitor, 2022.
- la Cour, Eva, and Samantha M. Saville. "Visuals and Voices Through Time: Imagining Svalbard with Naturrikdom Och Kullgrubedrift På 78N (1962–1972)." *Svalbard Imaginaries*, redigeret af Mathias Albert et al., Springer Nature Switzerland, 2023, s. 71–94. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-43841-7_4.
- Larsson, Maria, and Anna Westerstahl Stenport. "WOMEN ARCTIC EXPLORERS:" *Arctic Cinemas and the Documentary Ethos*, redigeret af Anna Westerstahl Stenport et al., Indiana University Press, 2019, s. 68–91, <https://doi.org/10.2307/j.ctvcj2wqq.8>. JSTOR.
- Lehtimäki, Markku, et al., editors. *Visual Representations of the Arctic: Imagining Shimmering Worlds in Culture, Literature and Politics*. 1. udgave, Routledge, 2021. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003158295>.
- Little, Kenneth. "Belize Ephemera, Affect, and Emergent Imaginaries." *Tourism Imaginaries: Anthropological Approaches*, redigeret af Noel B. Salazar og Nelson H. H. Graburn, Berghahn Books, 2014.
- Malpas, Jeff. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. 2. udgave, Routledge, 2018. K1oplus ISBN, DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315265445>.
- Massey, Doreen B. *For Space*., Sage, 2012.
- Mignolo, Walter. *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. Duke University Press, 2011.
- Mikkel Rytter, et al. *Anthropology Inside Out: Fieldworkers Taking Notes*. Sean Kingston Publishing, 2020.
- Nielsen Gremaud, Ann-Sofie. "Functionalizing the Past: Landscape Images as Cultural Archive in Ideas of Icelandic Nationality." *Arkiver i Kunst Og Visuel Kultur*, redigeret af Peter Van der Meijden et al., IKK tryk, 2013.
- Ødegaard, Cecilie Vindal. "Sosiale Drama På Svalbard: Tilbakeføring Til Natur Og Fortellinger Om En Ny Tid." *Naturen*, vol. 145, nr. 2–03, 2021, s. 138–47. idunn.no, Universitetsforlaget AS, DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3118-2021-02-03-09>.
- Oomen, Jeroen, et al. "Techniques of Futuring: On How Imagined Futures Become Socially Performative." *European Journal of Social Theory*, vol. 25, nr. 2, May 2022, s. 252–70. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368431020988826>.
- Parikka, Jussi. *A Geology of Media*. University of Minnesota Press, 2015.
- Rasmussen, Hans-Erik. *INUIT En Film Af Jette Bang*. Statens Filmcentral, 1984.
- Rothberg, Michael. *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*. Stanford University Press, 2019.
- Russell, Catherine. *Experimental Ethnography: The Work of Film in the Age of Video*. Duke University Press, 1999.
- Ryall, Anka, et al., editors. *Arctic Discourses*. Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Vintage Books, 1979.
- Salamon, Karen Lisa. "Mind the Gap." *Transcultural Montage*, redigeret af Christian Suhr og Rane Willerslev, Berghahn Books, 2013, s. 145–57.

- Shapiro, Gary. "Territory, Landscape, Garden: Toward Geoaesthetics." *Angelaki*, vol. 9, nr. 2, Aug. 2004, s. 103–15. DOI: <https://doi.org/10.1080/0969725042000272771>.
- Skiveren, Tobias. "New Materialism and the Eco-Marxist Challenge." *Environmental Humanities*, vol. 15, nr. 2, July 2023, s. 181–94. DOI: <https://doi.org/10.1215/22011919-10422355>.
- Snyder, John, og Stonehouse. "Arctic Tourism: History and Development." *Polar Tourism*, by Bernard Stonehouse og John Snyder, Multilingual Matters, 2010, s. 25–43. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781845411473-003>.
- Stewart, Kathleen. "Arresting Images." *Aesthetic Subjects: Pleasures, Ideologies, and Ethics*, redigeret af Pamela Matthews and David McWhirter, University of Minnesota Press, 2003, s. 431–48.
- Strathern, Marilyn. *Relations: An Anthropological Account*. Duke University Press, 2020.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton Univ. Press, 2005.
- Volquardsen, Ebbe. "Kulturhistoriker: DR Har Skadet Forholdet Mellem Grønland Og Danmark - Altinget.Dk." *Altinget*, 24 Feb. 2025, <https://www.altinget.dk/artikel/kulturhistoriker-dr-har-skadet-forholdet-mellem-groenland-og-danmark>.
- Watt-Cloutier, Sheila, og Bill McKibben. *The Right to Be Cold: One Woman's Fight to Protect the Arctic and Save the Planet from Climate Change*. University of Minnesota Press, 2018.
- Wekker, Gloria. *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*. Duke University Press, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822374565>.

"WÄDRET WILDT FRÅN NORDEN RYTER"

Tankar om vintervädret i svensk 1700-talspress

VINTERVÄDRET. INTRODUKTION

Vädret är tillståndet i den närmaste omgivande atmosfären, en existentiell kategori. Vädret är med oss människor in på kroppen, en känslomässig erfarenhet som präglar vår förståelse av vilka vi är och platsen vi lever på. Vi lever i och genom en vädervärld (*weather-world*), som antropologen Tim Ingold har kallat den. Varje steg och varje andetag vi tar i denna värld ger oss erfarenheter och kunskaper, och i alla tider har väderskiften varit ett sätt att orientera sig i tillvaron – inom lantbruk, sjöfart, transporter, handel och så vidare. I vår moderna värld är väderleksrapporter och väderprognoser en integrerad del av det dagliga nyhetsutbudet i tidningar och annan media. Nyheter och väder är så tätt förknippade att just kombinationen *nyheter och väder* anges som typexempel i Svenska Akademiens ordlista (SAOL). För kommunikationsvetaren John Durham Peters är denna väderförmedling kopplad till modernitetens allt snabbare kommunikationssystem, från telegrafens genombrott i början av 1800-talet och till vår samtids digitala infrastruktur. Han skriver: "Mer utmärkande för moderniteten än en avförtrollad himmel är förmodligen idén att vädret är en normal, rutinmässig

händelse som kan rapporteras dagligen" (248-249).¹ Idag finns gott om väderappar för den som i realtid vill följa vindarnas lekar eller luftens temperaturer och tryck. En väderleksprognos är alltid nära tillhands i mobilen. Har insikten om vädrets existentiella grundval, det vill säga den som Ingold lyfter fram, därmed försvagats? Våra vädererfarenheter har fått en så hög abstraktionsnivå, menar Durham Peters, att "man inte litar på sina sinnesintryck och hellre kollar väderleksrapporten än sticker ut huvudet genom fönstret" (254). Är det genom tekniken vi nu känner av vädrets skiftningar?

Även om vädret kan sätta käppar i hjulen för det moderna samhällsliv som förutsätter att varor och människor hålls i kontinuerlig rörelse – som att vinterns ishalka och snösmockor försvårar för såväl lastbilstransporternas leveranser som pendlarnas smidiga väg till och från arbetet² – så har den industrialiserade världen inneburit ett större oberoende gentemot vädrets växlingar. Samtidigt har vädret blivit politiskt sprängstoff: Det vetenskapliga samfundet är enat om att människans påverkan på det genomsnittliga vädret över tid (alltså klimatet) är bestående och att de ofta förekommande extrema väderfenomenen – som stormar och skogsbränder, kraftiga skyfall och översvämningar – kan kopplas till den globala uppvärmningen och klimatförändringar i dess spår.³ Men mot denna statistiskt belagda vetenskap höjs konspiratoriska, ofta paradoxala, röster i offentligheten som förnekar en sådan förklaring och som samtidigt påstår att de extrema ovädren skulle vara politiskt anstiftade; att vädret är något som vi människor kan kont-

-
- 1 Översättningarna i artikeln är mina, om inget annat anges. Jag vill rikta ett stort tack till de externa granskarna av artikeln och till idéhistorikern Johan Kärnfelt, vilkas kloka synpunkter har jag i bästa mån har beaktat.
 - 2 Bara ett av flera exempel från vintern 2025: "Flera tvära kast mellan plus och minus lamslår kollektivtrafiken", <https://www.sverigesradio.se/artikel/fler-tv-ara-kast-mellan-plus-och-minus-lamslar-kollektivtrafik> [besökt 2025-01-26]
 - 3 För statistik och reflektioner om de senaste årens extremväder se: "World weather and climate extremes archive" <https://wmo.int/site/world-weather-and-climate-extremes-archive> [besökt 2025-01-26]; "Extreme events around the world", <https://climate.copernicus.eu/global-climate-highlights-2024> [besökt 2025-01-26]; "Klimat – statistik, forskning och vägledning" <https://www.smhi.se/klimat> [besökt 2025-01-26]

rollera.⁴ För experterna är dock de människoskapade klimatförändringarna bevisbara, om än vädret förblir, som SMHI (Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut) informerar om, "bland det mest komplicerade vi kan studera på vår planet".⁵ Även de mest vetenskapligt förankrade prognoser kan snabbt slå fel. Så, på samma gång som det fysiska mötet med och de dagliga vandringar genom vädret är själva grundtonen och bestämmande faktorn i våra liv (Ingold 122), gör oförutsägbarheten att vädret pekar på en gräns för vår kunskap om naturen; något som blivit allt tydligare i dagens värld. Som miljöhistorikern Sverker Sörlin har formulerat det: De rasande elementen (vädren) går inte "så väl ihop med högmodernitetens säkerhetstänkande och teknologiska självförståelse" (7).

Geografen Mike Hulme har i sin bok *Weathered: Cultures and Climates* (2017) övertygande framhållit vikten av att hålla klimat och väder isär, trots att vi ständigt lever med vädret och klimatet på samma gång. Det vi benämner klimat hänvisar inte nödvändigtvis till den konkreta erfarenheten av vädret. Klimatet är snarare ett kulturellt begrepp genom vilket vi på ett abstrakt sätt kan stabilisera den ostadiga vädervärlden. Hulme menar att, klimat är väder som har kultiverats och tolkats genom berättelser och med hjälp av materiell teknik. Så medförde till exempel de då nyligen uppfunna mätinstrumenten termometern och barometern en aggregerad väderstatistik från och med 1600-talet, vilket rörde väg för en modern föreställning om klimatet inklusive en diskussion om människans historiska påverkan på klimatet (Fressoz och Locher 44). I denna artikel riktar jag blicken mot tiden på tröskeln till denna modernitet och mer specifikt mot tankar om vädret i 1700-talets svenska tidningsoffentlighet. Mitt intresse rör alltså i första hand vädret. Vilka erfarenheter av och idéer om vädret kommer till uttryck? Vilka förväntningar fanns på vädret? Jag gör nedslag i ett antal

4 Ett av de senaste exemplen i samband med orkanen Helene hösten 2024: Arwa Mahdawi, "Wild conspiracies about the weather are spreading on-line", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/oct/10/hurricane-conspiracy-theories-marjorie-taylor-greene> [besökt 2025-01-26]

5 "Varför stämmer inte alltid prognoserna", <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/vaderprognoser/varfor-stammer-inte-alltid-prognoserna-1.4656> [besökt 2025-01-27]

svenska 1700-talstidningar som var tidiga med att publicera väderrapporter av det moderna snitt som Durham Peters talar om. Genom en analys av detta material hoppas jag kunna illustrera hur vädret blev vardagsnyhet i Sverige, kanske inte främst genom den konkreta erfarenheten, utan som något förmedlat.

Mitt fokus ligger på det svenska vintervädret, då årstiden vinter utmärkte landets väder från övriga Europas länder och vars kyla, snö och is genererade ett slags förkroppsligat nordiskt imaginärt (*imaginary of the North*) för att tala med den kanadensiske litteraturvetaren Daniel Chartier (36). En intressant iakttagelse är att just vintervädret tycktes ha varit något som behövde förklaras på ett nytt sätt, trots att 1700-talets svenskar givetvis var väl bekanta med den kalla årstiden. Erfarenheten av kyligt väder var vardag för människor som levde i slutet av den period som idag kallas den lilla istiden (Walter 76-79; Charpentier Ljungqvist 332-336). Men vad visste de om vintern? Den personliga erfarenheten av vintern och kunskapen om den gick inte riktigt i fas. De "mästa menniskor sky winteren" och "sucka öfwer winterens längd och kyla" kunde man det till exempel läsa i det flera sidor långa artikeln "Lefnads-sättet om Winteren" i *Stockholms Weckoblad* (den 4 februari 1765). Men varför denna klagan? Kunde en av anledningarna vara att svenskarna inte hade kunskaper nog om vintervädrets fördelar och hälsoeffekter? Det menade i alla fall Pehr Wargentin (1717-1783) den vittberömda astronomen, statistikern och sekreteraren för Kungliga Vetenskapsakademien från 1749 fram till sin död 1783. Wargentin kände sig manad att på olika sätt informera allmänheten om alla de missförstånd och fördomar som spreds såväl i Sverige som utomlands om vintern och kylan i norr. I en av hans vetenskapliga artiklar om det svenska vädret – "Anmärkningar om Climaters Skiljaktighet" från 1757 – konstaterade han kort att "utlänningarne pläga fälla så vidriga omdömen, om Svenska Climatet, och vi sjelfve ej eller vetat dess rätta förhållande" (177). Så, hur uppfattades vintervädret i termer av konkret erfarenhet och som vetenskapligt objekt under Wargentins levnad?

Sökningar på ord såsom meteorologiska observationer, väderlek, väder, vinter, köld, snö, is och fryspunkt (i olika stavningar) i Kungliga bibliotekets digitala arkiv över svenska dagstidningar ger fler träffar i följande

källor än andra: stockholmsbaserade *Stockholm Weckoblad* (1745–1779), *Dagligt Allehanda* (1767–1849) och *Inrikes Tidningar* (1760–1769). Dessa tidningar var med tidens mått mätt lyckade publicistiska företag, med stadig utgivning under en längre tid, färgstarka redaktörer och med en urban läsarskara (Oscarsson "Med tryckfrihet som tidig tradition" 98–185; Oscarsson "Från statstidning till akademitidning" 156–204).⁶ De hade lite olika syftningar men var alla tre nyhetstidningar som introducerade och kontinuerligt inkluderade väderleksrapporter, inte sällan med hänvisning till forskningsrön hämtade från Kungliga Vetenskapsakademiens publicerade handlingar. Jag kommer nedan att belysa hur vinterdiskussionen i tidningarna kunde se ut genom tre texttyper – meteorologiska tabeller, rapportering om väderhändelser, samt mer personliga reflektioner rörande vintern i essäform eller som poesi.

NYHETER OCH VÄDER

Vad gäller publicering av meteorologiska observationer i 1700-talets svenska press var *Stockholms Weckoblad* först ut. Den 19 december 1747 annonserade tidningen att man hädanefter skulle offentliggöra "Rön och Anmärkningar öfwer Luft- och Wäderlekens omskiten, för hwarje wecka hela året igenom; hållne i Stockholm ifrån Winter-Solståndet, år 1747". Detta var ett nytt inslag i tidningen, som inte hade några förebilder.⁷ Termome-

6 Från början hade jag tänkt ta med fler tidningar, från städer som Åbo, Göteborg och Lund, men det får vänta till en annan gång. Noteras kan dock att det av allt att döma bara är i Stockholmtidningarna som en systematisk och kontinuerlig väderleksrapportering äger rum under längre tid. I Åbo gjorde dock den meteorologiska dagbok som läkaren Johan Leche (1704–1764) förde, med hjälp av egentillverkade termometer och barometer, avtryck i lokal press och den vetenskapliga diskussionen om väder och klimat. Leche var pionjär vad gällde att sammanställa olika meteorologiska variabler. Stefan Norrgård har skrivit initierat om Leches insatser och menar att hans tabellsammanställningar och analyser av regelbundet väder, tillsammans med Wargentins, var unika för tiden (73).

7 I de vetenskapliga akademiernas handlingar runt om i Europa hade meteorologiska observationer publicerats med ojämna mellanrum – till exempel Anders Celsius "Tankar om wäderskiftens i acht tagande" (1740). Men först 1751 började den brit-

tern som användes för ändamålet, angavs hänga i den fria luften på fjärde våningen i ett hus i själva staden. Passerande stockholmare kunde själva följa mätningarna, som utfördes tre gånger per dygn av en icke namngiven observatör. Termometerns funktion förklarades nogsamt för tidningens läsare. Av okänd anledning upphörde de meteorologiska observationer i april år 1751, men den 8 december 1753 skriver *Stockholms Weckoblad* att väderleksrapporterna är tillbaka i tidningen "på åtskilligas begäran, i synnerhet från landsorterne" [Fig. 1].

Betecknande för hur litet läsarna antogs veta om termometern och barometern var att tidningen kände sig nödgad att återigen förklara hur mätinstrumenten fungerade och hur man skulle läsa tabellen över de meteorologiska observationerna. Den upplevda kylan vid ett snöfall sattes nu i relation till den som instrumenten mätte:

Wid THERMOMETERN som alltid hänger i fria luften, påminner man sig at han visar den köld och värma som är i luften, på det sättet, at när qwicksilfret i *Thermometrens* glaströr står wid graden (0), som på dess trä är utteknad, då är luften så kall som snö.

Den kalla känsla som snön tidigare framkallade blev överflyttad till en punkt på termometerns skala – det är minusgrader, då är det kallt.

Det verkar inte som att någon annan tidning omedelbart följde i *Stockholms Weckoblads* spår, men från och med den 4 december 1767 publicerade också *Dagligt Allehanda* korta notiser om vädret. Den första lät så här:

Den 1 Decembris finge wi detta år det första Slädeföre, sedan dit intil mycket regnat med stark Syd Ost blåst, genom hwilken ock förleden Måndags natt tre Segelbåtar ifrån Roslagen, lastade med med [sic!] och Brännkål, blifwit här i hamnen förolyckade. Sedan den 1 har alla dagar något snögat, och åkföret är nu godt, men som snön fallit hastigt ned och efter det långsamma regnet, i går morgon icke frusen under.

tiska dagstidningen *The Gentleman's Magazine* inkludera månatliga väderleksreflektioner (Golinski 56). Det tog tid, skriver Golinski, innan man insåg det publika värdet av väderleksrapporteringen. Fressoz och Locher noterar att denna typ av vädernytt dyker upp under 1770-talet i Frankrike (43). Första numret av *Journal de Paris*, 1 januari 1777, inleds med gårdagens meteorologiska observationer av temperatur, lufttryck, vind och huruvida himlen var molnig eller klar.

Uti förleden Nov. Månad har Barometren stått lågst den 27. kl. 2 e. m. 24.45. D. 2. snöglopp, och högst d. 22. kl. 8. f. m. 25.65 NW. flart. Thermometren har under samma tid stått högst d. 12. kl. 2. e. m. 7. d. S. mulst och lågst d. 30. kl. 6. f. m. 5. u.

På åtskilligas begäran i synnerhet ifrån Landsorterna, följa Hådanefter Meteorologiske observationerne för hwar dag meddelas, och gjøres nu början ifrån d. 1. innevarande December Månad.

Kl. 8. f. m.				Kl. 2. e. m.				Kl. 9. e. m.			
Dec.	Bar.	Therm.	Wind Wäderl.	Bar.	Therm.	Wind Wäderl.	Bar.	Therm.	Wind Wäderl.		
1	25:55.	2. u.	NW. 2 mulst.	25:60.	2. u.	NW. 2 flart.	25:55.	1. u.	NW. 1. mulst.		
2	25:50.	1. u.	W. 3 mulst.	25:45.	1. d.	W. 2 mulst.	25:25.	2. d.	W. 1. mulst.		
3	25:25.	3. d.	W. 1 flart.	25:20.	4. d.	NW. 1 flart.	25:10.	2. d.	NW. - flart.		
4	25:25.	1. d.	NW. - flart.	25:10.	2. d.	NW. - mulst.	24:95.	1. d.	NW. - flart.		
5	25:20.	3. u.	N. 1 flart.	25:25.	4. u.	N. 1 flart.	25:26.	7. u.	N. - flart.		
6	25:26.	9. u.	N. 1 flart.	25:25.	8. u.	N. 1 flart.	25:25.	8. u.	N. - flart.		
7	25:35.	9. u.	N. 1 flart.	25:30.	7. u.	N. 1 flart.	25:30.	10. u.	N. - flart.		

Om BAROMETREN ihogkommes, at han visar med sit stigande, lustens tåthet eller tjockhet, och med sit fallande, med hvilket gemenligen följer nederbörd, lustens utwigande eller tunnhet. På den Barometer man här i Stockholm brukar til dese observationer, är qwicksilfret stigitt eller fallitt til de grader som i förestående Columner finnas utsatte, och betyda alltid de första Tiffvorna i hwar Column, graden, och de följande näst efter (:) linierne öfver graden. Hwar grad är indelt i 100 linier.

Wid THERMOMETREN som altid hänger i frja lusten, påminner man sig, at han visar den köld eller värma som är i lusten, på det sättet, at när qwicksilfret i Thermometrens glaströr står wid graden (O) som på dese två är utteknad, då är lusten så kall som snö eller at watten börjar frysa. Så mycket qwicksilfret faller under eller nedan om denne grad eller frysningspunct (O) som då med (u) i observationerne anmärkes, så mycket kallare är lusten, och så mycket qwicksilfret stiger öfver denne grad, som (d) bemärker, så mycket warmare är lusten än frysnings-kall.

Fig. 1. Meteorologiska observationer med förklarande texter om barometern och termometern, Stockholms Weckoblad, 8 december 1753.

Kölden war den andra 9 grader, i går morgon 10 grader och idag morgonstunden 4 grader under frysnings puncten, på Kongl. Wetenskaps Academiens Thermometer här inne o sjelfwa Staden utsatt.

Efterhand rationaliserades informationen till att bara gälla dagens temperatur, i en liten post som placerades sist i tidningen, som exempel: "Thermometern war i dag kl. 9. f. m. 10 grad under frysnings puncten. W." (den 13 mars 1768).⁸ Den 3 januari 1780 började tidningen med en ny rutin som

8 Troligen står Wargentins bakom bokstaven W. Lindroth (450) noterar att Wargentins levererade meteorologiska observationer till Stockholms Weckoblad från och med

Fig. 2. "Wäderleken", observationer av föregående veckans väder inleder Dagligt Allehanda, 11 januari 1797.

satte de meteorologiska observationerna först i tidningen, vilket förmodligen säger något om allmänhetens begär efter senaste vädernytt. Den prominenta placeringen kvarstod i *Dagligt Allehanda* och praktiken togs över av *Stockholms-Posten*. Rapporteringen förnyades igen den 11 januari 1797 med en tabell över den föregående veckans väder, det hela rubriksatt med "Wäderleken" som för att markera dess fasta och moderna plats i nyhetsutbudet [Fig. 2].

I *Inrikes tidningars* första nummer den 16 november 1760 sades inget om meteorologiska observationer eller vädertabeller, men väl att det var tidningens publicistiska uppdrag att med rikstäckande ambition rapportera om

1771, men det skedde alltså redan 1767 till *Dagligt Allehanda*. Andra uppgiftslämnare är N, vilket borde vara Henning Nicander som också arbetade med meteorologiska studier på KVA (Lindroth 455).

Lycklige eller olycklige händelser, som [...] härrör af owanlig wäderlek för Åkerbruket och andre Handteringar, odräglig köld eller heta, öfwerflöd eller brist på snö eller regn. Eldswådor och Sjöskador, wärkningar af Åska, Hagel och Orkaner, samt hwad mera märkwärdigt i Naturen förekomma kan.

För *Inrikes Tidningar* ansågs alltså ovanliga väderlekshändelser ha ett högre nyhetsvärde. Tabeller över lokala genomsnittliga väderleksförhållanden och meteorologiska observationer publicerades också, dock inte med samma systematik som i *Stockholms Weckoblad* eller *Dagligt Allehanda*. Under åren för tidningens utgivning återgavs emellertid så många berättelser om väderhändelser runt om i landet att de tillsammans kan antas ha skapat en känsla av nationell samhörighet – en föreställd gemenskap i vintervädrets tecken; ett nordiskt imaginärt.

VÄDERSKIFTEN

I 1700-talets Europa förändrades den allmänna uppfattningen om vädret, något som syns i de svenska väderleksrapporterna i framför allt *Stockholms Weckoblad* och *Dagligt Allehanda*. Vädrets växlande former blev representerade på ett nytt sätt. Väderfenomen hade givetvis varit föremål för människors intresse långt före 1700-talet, inte minst med tanke på lantbrukets årscykel. Bondepraktikor och almanackor med väderspådomar hade funnits sedan början av 1500-talet. (Bondepraktikan kom ut i svensk översättning vid mitten av 1600-talet och 1747 fick Kungliga Vetenskapsakademien ensamrätt på utgivningen av almanackor.) Med tanken att kunna förutsäga de kommande tolv månadernas väder jämkades antik naturfilosofi samman med kristet tankegods, astrologisk visdom, folklöre och "långvarig erfarenhet" (*Den gamla svenska bondepraktikan* 104; Svensson). Prognoserna infriades sällan, men de så kallade vädermärkena var så vaga att de ändå hade en övertygande kraft: "Vill Juledag på en måndag sig begiva, så skall vintern både varm och kall bliva" (26), "När ingen snö är om Jul, skall den ligga kvar så mycket längre om våren" (106) eller "Iskalla fötter på fullväxt folk, i varmt rum, om vintern, är alltid tecken till snö" (110).

I almanackorna, som var sammanställda av professionella astronomer, redovisades planeternas rörelser och här fanns ett förmodat mer vetenskap-

ligt förhållningsätt till väderprognoser. Likväl följde den almanacka som Kungliga Vetenskapsakademien gav ut den så kallade metoniska måncykeln, en övertygelse om att samma väderlek återkom var nittonde år (Morberg 5; Björck och Kaiserfeld 155; Norrgård 81). Inom den kunskapstradition som sedan antiken hade präglat synen på vädret utmärkte sig dessutom exceptionella väderhändelser. Det kunde vara häftiga skyfall, orkaner eller sällsamma atmosfäriska fenomen såsom meteoror och norrsken, vilka ibland kunde härbärgera en sensmoral eller nyttig lärdom, men inte sällan förklarades i termer av omen eller något övernaturligt som orsakats av gudomliga eller magiska krafter. Redogörelser för sådana väderhändelser bestod oftast av unika personliga berättelser där sakliga beskrivningar blandades med de subjektiva känslor som vädret framkallat. I sin bok *Reading the Skies. A Cultural History of English Weather, 1650-1820* kallar Vladimir Janković sådana väderberättelser för meteoriska (*meteoric*), för att skilja dem från de meteorologiska. I viss mån kan man se väderrapporteringen i *Inrikes Tidningar* som ett uttryck för levnadskraften i denna tradition. Men sådana utläggningar om extraordinärt väder utmanades av den nya vetenskapen redan under 1600-talet, som med sitt förhållningsätt till naturen liksom tömde den på sitt kvalitativa innehåll. Ur ett modernt vetenskapligt perspektiv var naturens rörelser primärt föremål för kvantitativa beräkningar, vilka skulle resultera i objektiv kunskap (Shapin). Den kvantitativa andan spillde över på vädret, vars rörelser man hoppades kunna avslöja med hjälp nyligen uppfunna vetenskapliga mätinstrument, såsom termometern, barometern och hygrometern (Feldman; Daston; Norrgård 61-63).

Detta objektivt fångade väder blev också ett tacksamt ämne i den nya offentligheten som växte fram under 1700-talet. Vädret passade väl in de nya kulturella praktiker som hörde till den europeiska upplysningens tidevarv, såsom att regelbundet läsa nyhetstidningar och diskutera innehållet tillsammans med andra (Outram 14-30). Vädret ansågs opartiskt, något som alla hade åsikter om och som kunde diskuteras utan politiska eller moraliska positioneringar. Det var kort sagt, skriver Jan Golinski i sin bok *British Weather and the Climate of Enlightenment*, "ett lämpligt samtalsämne i belevade samhällskretsar – en okontroversiell aspekt av en allmän kunskap, obefläckad av partiskhet eller vidskeplighet" (42). Golinski

beskriver hur väderintresset i 1700-talets brittiska kontext implicerade en normalisering och ett fokus på vad som skulle kunna kallas för *vanligt väder*, det vill säga det genomsnittliga väder som beräknades med hjälp av en växande mängd meteorologiska observationer. "Det extraordinära fick ge vika för det normala, nyfikenhet för regelbundenhet" understryker också Jean-Baptiste Fressoz och Fabian Locher i sin bok *Chaos in the Heavens. The Forgotten History of Climate Change* (44). Givetvis fanns fortfarande ett nyhetsvärde i extrema väderhändelser, men som Golinski övertygande visar ville seklets brittiska tidningsläsare framför allt få en bekräftelse på det väder man redan hade erfarit och kunde uttala sig om. Vädret blev ett slags social identitetsskapare och en resurstillgång, på såväl regional som nationell nivå. Detta allmänna medvetande om nationens väder, bidrog till nya idéer om vädret och så småningom också om klimatet, inte bara i Storbritannien, utan runt om i Europa (Fressoz och Locher 72; Heymann 582–584). Min bedömning är att den svenska utvecklingen låg helt i linje med den som Golinski urskiljer i sina brittiska 1700-talskällor.

VANLIGT VÄDER

Modernt var inte bara att läsa om vädret i tidningarna, utan också att själva äga en termometer eller barometer som kunde avläsas i hemmet (Golinski 120–127). I Sverige noterade astronomen Anders Celsius (1701–1744) denna nymodighet. År 1742, i en artikel där han lanserar sin egen 100 gradiga temperaturskala, noterade han att "Thermometrar äro nu för tiden hos oss mycket brukliga, merendels att hängas på väggen, antingen til en prydnad, eller ock til at se huru mycket värman til- eller aftager i kammaren" (171). Tonen antyder att ett bättre bruk vore att placera termometrarna utomhus, vilket Celsius två år tidigare hade föreslagit i artikeln "Tankar om wäder-skiftens i acht tagande" (1740):

Bland de nyttiga delar av naturkunnigheten bör med rätta räknas kunskapen om vår lufts beskaffenhet, och alla deruti förefallande förändringar, så i anseende til köld och värma, som måln, dimba, rägn, bläst, tordön med hwad mera [...] At erhålla denna nödiga kunskapen, är ingen annan utwäg, än at man här och där på jorden, åtminstone på hwart och et stycke af 100 quadrat mil, anmärkte dageligen

och noga alla wäderlekens skiften; hwarmed redan så in- som utomlands är wäl begynt; men woro til önskandes, at ännu flere, särdeles de som bo på landet, kunde öfwertalas (260–261).⁹

Celsius ord citerades i *Stockholms Weckoblad* den 1 mars 1746, i en artikel om franska rön rörande snö, där tidningen ställer frågan om vad ”kunskap om wäderleken tjäna kunde”, med en förhoppning om att man med tiden ”wist skulle kunna räkna förut et rägnwäder, som Astronomi en förmörkelse”. Många, professionella som amatörer, kände sig verkligen kallade att införskaffa en termometer och barometer, och dagligen läsa av dem. I artikeln ”Unruly weather” beskriver Lorraine Daston tidens nya besatthet av temperaturer, lufttryck, vindriktning, regnmängder och luftfuktighet; såväl naturforskare som lekmän noterade mätningarna i väderdagböcker. Det krävdes ingen särskild talang, bara noggrannhet och en känsla för ordning, som den kände franske meteorologen Louis Cotte (1740–1815) karakteriserade väderobservatörens egenskaper i sitt omfattande verk *Traité de météorologie* från 1774 (Cotte 518). Det fanns också drömmar, som antyds i citatet ur *Stockholms Weckoblad*, om att finna de lagar som bestämde vädret, på samma sätt som naturens lagar i övrigt nyligen hade förklarats av vetenskapsmän som Isaac Newton och Robert Boyle. Men vädret lät sig inte fångas i termer av naturlagar. Förhoppningarna grusades snabbt. Vädret var lokalt, komplext, ständigt i rörelse och bara stundtals kalkylerbart (Daston 234–236). Mätinstrumenten var dessutom inte alltid pålitliga och under utveckling – som exempel kan nämnas att fler än fyrtio olika temperaturskallor var i bruk under 1700-talet (Daston 239).¹⁰ Och, för att prognosticera

9 Ett sådant utbyggt och centralt organiserat system för väderstationer blev verklighet först vid mitten av 1800-talet i Sverige. ”Det meteorologiska stationsnätets historia” <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/det-meteorologiska-stationsnatets-historia-1.5248> [besökt 2025-01-16]

10 I artikeln ”Vetenskapernas historia. Om Thermometrar” från 1749 jämförde Wargentin olika termometrar i bruk (Fahrenheit, Réaumur, de l’Isle, Hauksbee samt den svenska termometer som Celsius, Strömer och Ekström hade konstruerat). Hans slutsats blev (i patriotisk anda?) att den svenska termometern var mest pålitlig och enkel att använda i alla väder.

vädret krävdes inte bara en stor mängd data och standardisering, utan också en teori om hur de rörliga vädersystemen är relaterade till varandra på en global nivå. Under 1700-talet börjar man skymta tankar om väder och klimat lika de som Alexander von Humboldt skulle utveckla i början av 1800-talet, såsom idén om isotermer (linjer som sammanbinder punkter på kartan med samma temperatur), men man är inte där än (Feldman 177).

Golinski uppmärksammar oss dock på att vanan att föra väderdagbok och att publiceringen av meteorologiska observationer i pressen bekräftade förekomsten av *vanligt väder*, vilket i sin tur ledde över i föreställningar om nationernas väderrelaterade särdrag och reflektioner kring det specifika klimatet på en viss plats (79). Han argumenterar dessutom för att man under 1700-talet i allt större utsträckning organiserade sina dagar i enlighet med klocktider och därmed hade lättare att tänka *vanligt väder* i denna moderna bemärkelse. Det krävdes en vana att förstå vädret som just mätningar av temperaturen på vissa platser i stan och på vissa klockslag över en längre tid (78-79). *Stockholms Weckoblads* programförklaring den 19 december 1747 är värd att citera, då den så väl sammanfattar det nya i företaget att både mäta och publicera meteorologiska observationer: att vädret är en gemensam angelägenhet, att var och en måste dra sitt strå till stacken i insamlandet av meteorologiska data, att det är ett slitigt uppdrag:

Nyttan och bruket af Meteorologiska Observationer, består icke allenast theruti, at hwar och en som wil, kan theraf skönja luftens ändringar och the omskiften som theruti förefalla ifrån then ena tiden til the andra, i anseende til köld och värma, m. m. Utan man väntar i framtiden besynnerligt gagn och hielpreda theraf, til wäderlekens nog determinerande förut; Til hwilken ända wåre wittre Män och Natur-forskare hafwa önskat, the hwar och en å sin ort wille thylika rör anställa och upgifwa, på thet af theras jemförande med tiden, något wist måtte kunna slutas. Och som här i Stockholm, så wida wetterligt är, ej några sådana ständiga Observationer hittills blifwit giorda; så har man, til bidragande af förenämde önskelige ändamål, föresatt sig hafwa mödan ospard.

Wargentin, den svensk som mer än någon engagerade sig i meteorologiska observationer och deras statistiska bearbetning (Lindroth 449-455; Nordenmark 197-201; Norrgård 76-78), hade tillgång till Celsius kontinuerliga observationer från Uppsala sedan 1720-talet (Celsius dog 1744). Han satte själv

upp en väderstation på Kungliga Vetenskapsakademiens observatorium år 1754. Flera termometrar hängdes upp "i fria luften, utom et fönster, i andra våningen, på norra sidan af Observatorium, väl betäckt för Morgon-Solen" (Wargentin "Ytterligare Anmärkningar om Svenska Climatet" 6), varifrån veckans väderuppgifter levererades till *Stockholms Weckoblad*, *Dagligt Allehanda* och Patriotiska sällskapets *Hushållningsjournal*. Hans arbete uppmärksammades även utomlands, så det är inte förvånande att hans namn finns med i Louis Cottes genomgång av tidens framstående meteorologer. Cotte resonerar utförligt kring Wargentins beräkningar av temperaturmätningar i Stockholm samt hans teorier om årstidsbestämningar (xxj, 369-372), och då inte minst rörande vintern. Wargentin anses ha varit den som lade grunden för den vetenskapliga klimatologin i Sverige (Lindroth 450; Norrgård 85). I Kungliga Vetenskapsakademiens *Handlingar* publicerade han sina slutsatser i ett antal artiklar där han bemötte missuppfattningar och fördomar rörande svenskt väder: "Anmärkningar om Climatets Skiljaktighet" (1757): "Anmärkningar om Svenska Climatet" (1757), "Jämförelse Imellan Svenska och Franska Climaterna, samt tvänne andra Sydligare" (1758), "Ytterligare Anmärkningar om Svenska Climatet, hvad varme och köld angår" (1778), "Korrt Utdrag af dagliga Meteorologiska Observationer, gjorde i Stockholm, år 1758 och de följande, til och med 1764" (1783). Wargentin hoppades, som många i hans samtid, att bättre kunskap om vädret skulle kunna hjälpa jordbruket, men han ville kanske framför allt förstå hur väder och klimat hängde ihop i Norden och vad för slags *vanligt väder* som präglade Sverige (Frängsmyr 48-50). Det var inte minst fördomarna om den svenska vintern som Wargentin ville problematisera.

DEN SVENSKA VINTERN 1 – METEOROLOGISKA TABELLER

Svensken lever i "ett kärvt klimat" (*un climat rigoureux*) där "vintern härskar nio månader om året: sommarens värme följs plötsligt av extrem kyla och det fryser där från oktober månad och framåt" (Voltaire 2). Så inledde Voltaire sin vitt lästa bok om Karl XII från 1731, som för att sätta de miljömessiga ramarna för den svenske kungens karaktär och handlingar. Wargentin var själv mycket skeptisk till den typen av uttalanden, som han

menade tyvärr hade fått fäste utomlands och även hos svenskarna själva. För vad visste man om vintern egentligen? Var den svenska vintern verkligen så lång? Och hur kärv var en vanlig svensk vinter? För Louis Cotte var det tydligt att Wargentin ville fastställa medelvärdet över tid, hur ett genomsnittligt väderår (*l'année commune*) såg ut och vad som utgjorde en vanlig (*ordinairement*) vinter (369-372). Wargentin skriver själv att man måste se hur "väderleken i gemen varit, på hvar och en års-tid. Det sker, om man tager Medium Geometricum af Thermometern" ("Jämförelse" 2). Den vanliga vintern började då enligt Wargentins beräkningar i slutet av november eller början av december, och övergick i vår vid slutet av mars eller början av april. Om detta ville han övertyga sina landsmän: "Alt å daga lägger ogrunden af många utlänningar orimeliga och ofta uprepade föregifvande, som vore i Sverige 3 månaders odrägligt het Sommar, och nästa all den öfriga tiden af året idel vinter" ("Ytterligare Anmärkningar" 16). Okunskap och fördomar har gjort att utlänningar har fällt alltför omilda omdömen om den svenska vintern, men, skriver Wargentin: "Det kommer an på hvad begrep man gör sig om vinter [...] hvilket jag ingenstädes funnit determinerat" ("Svenska Climatet" 262). Är det "vinter, när marken är frusen, at intet mer kan växa" (262)? Eller något annat? Wargentin kommer fram till en definition i slutet av sin karriär: "Vinter, då kölden är rådande, så at Termometren oftare och mera står under än öfver frys-puncten; då sjöarne äro belagde med is, marken tilfrusen och merändels bestäckt med snö" ("Kort Utdrag" 171-172).

Wargentin hade, som Lindroth fint noterar, "en mycket klar blick för de viktigaste forskningsresultat, som stod att utvinna ur en jämförande analys av temperaturvärden genom flera år och helst från flera länder" (450). Han insåg att vinterns längd och kyla varierade beroende på var i Sverige man befann sig, men att den på intet vis var så grym som man i allmänhet ville göra gällande ("Climaters Skiljaktighet" 174-176). Han menade att uppgifter från 'ungefärliga midt i Svea rike eller under 60 graders Polhögd' ("Jämförelse" 3) borde ge ett genomsnitt. Med 20 000 observationer från Stockholm mellan åren 1757-1777 kunde Wargentin då konstatera att medelvärdet för vintermånaden januari då 'kölden [är] gemenligen störst' ("Ytterligare Anmärkningar" 11) var 5 eller 6 grader kallt på den svenska

termometern, alltså en genomsnittlig vintertemperatur som inte är synnerligen kall (alltså då kvicksilvret visar mer 15 grader under fryspunkten). Vad sammanställningen visade med "et ögne-kast" (5) var att variationerna var stora mellan olika vintrar. Vissa var under perioder kallare än andra, men temperaturen var som lägst 29 minusgrader en dag, den 7 januari 1760 (13). Vissa vintrar började sent, som den 1772 som inte började förrän i februari "men kölden blef då, i 14 dagar å rad, ovanligt bitter, dageligen öfver 16, til 22, och en morgon til 26 ½ gr." (12). Ett mönster från en vinter till en annan var svårt att se, än mindre förutsäga. Genom att upprätta dessa långa temperaturserier hade Wargentin emellertid kunnat motbevisa den metoniska måncykeln och idén om att väderleken återkom var nittonde år (18), men han skriver också att han hoppas man så småningom skulle kunna utröna om klimatet med tiden blir mildare eller hårdare (5).

Wargentin resonerar kring den subjektiva upplevelsen av vad som är vinter. Han skriver att befolkningen i Pondicherry i Indien nog skulle påstå att det i Frankrike aldrig var någon sommar (16). Utlänningar avskräcks att flytta till Sverige på grund av ryktena om vårt klimats gruvliga hårdhet ("Svenska Klimatet" 251). Men alla klimat har sina för och nackdelar, hur vi uppfattar årstiderna och lever med dem beror alltså på vana (248). Wargentin antyder att vädret gör oss rastlösa, få är nöjda med sin situation – antingen är det för varmt, eller för kallt (249). Visst, medger Wargentin, att varmare länder nog kan uppfattas vara vänligare men han påpekar att erfarenheten gör gällande att "de varmare Länder gemenligen hysa flera, men icke alltid lyckligare Invånare, än de kalla" ("Jämförelse" 13). Det svenska vintervädret är inget straff, försynen har tvärtom sett till att vi kan leva med gott liv även på kalla breddgrader. År med missväxt (som år 1772) beror mindre på vinterkylan, än på torka eller för mycket regn om våren: "När åkern är förut väl frusen, då snö om Hösten faller, gör aldrig den kallaste och längste Vinter skada på grödan, som ligger väl betäckte under snön" ("Ytterligare Anmärkningar" 19). Wargentin skriver att en god vinter, med is och snö, "gagna oss och befordra rörelsen, at vi billigt räkna för olycka, då de [vintrarna] äro alt för blida och kårta" ("Svenska Klimatet" 249). Och han fortsätter: I södern måste man hålla sin inomhus under varma dagar, "men köld hindrar oss sällan at vara ute och förrätta våra sysslor. Brännande

Utdrag af Kongl. Wetenskaps Academiens Meteorologiska Observationer, hållne på
Observatorium Astronomicum.

Dec.	N. 7 f. m.		N. 1. e. m.		N. 10 e. m.								
	Var. Therm.	wind.	wädl.	Var. Therm.	wind.	wädl.							
18	Fr.	25,16	3 d.	M. 3.	flart.	25,20	5 d.	M. 2.	flart.	25,27	4 d.	W. 3.	flart.
19	G.	25,35	5 d.	B. 4.	flart.	25,32	5 d.	W. 2.	flart.	25,25	3 d.	M. 1.	mult.
20	G.	25,20	2 d.	luant.	mult.	25,30	1 d.	M. 2.	mult.	25,43	2 u.	W. 2.	flart.
21	M.	25,50	5 u.	M. 1.	flart.	25,56	2 u.	luant.	flart.	25,56	5 u.	luant.	flart.
22	L.	25,56	5 u.	luant.	flart.	25,58	4 u.	M. 1.	flart.	25,63	3 u.	M. 1.	flart.
23	D.	25,71	4 u.	M. 1.	flart.	25,77	3 u.	luant.	flart.	25,84	3 u.	luant.	flart.
24	Fr.	25,84	4 u.	G. 1.	mult.	25,81	1 u.	W. 1.	mult.	25,76	1 u.	W. 1.	flart.

Den 20 om morgonen rågnade det något litet, och den 24 eftermiddagen föntes några små snöfläckor. Mars-
ten är nu väl tillfrusen, men Brunsviken går ännu öppen. Julet är före de här omkring Staden. Allt ses
då år 1765, om man undantager åren 1769 och 1770, hafve vi här haft ovanligt långa och blida höstar.
Bland dem har den nu förflutna varit den äldsta blidaste. År 1768 varade höst-läset länge, ty det började
då ej blifwa vinter för än mot slutet af Januari Månad sjölande året; men det var då i November och
förra hälften af December Månad, på långt när ej så blidt, som det varit i år. Ej heller har någon höst
någon varit så våt.

S. betyder öfver Repspunkten. U, under den samma. Cephroa med Winden gifwa tillkänn Windens
Rörelse då 4 betyder Storm. Ströml. betyder molnfläckar på himmelen, med flera skällen emellan dem.

Fig. 3. Bild 3. Tidningen förklarar hur den meteorologiska tabellen ska läsas och hur vädret hänger ihop över tid, Stockholms Weckoblad, 28 december 1772.

Sol-strålar döda der flera, än köld hos oss [...] Flera utvägar gifvas ock at förekomma köldens våldsamhet, än hettans plågor".

DEN SVENSKA VINTERN 2 – RAPPORTER OM VÄDERHÄNDELSER

Det går att argumentera för att de meteorologiska observationerna som publicerades i Stockholmstidningarna successivt skapade en allmän insikt om det genomsnittliga vintervädret samt lärde läsarna att följa och förstå vädrets växlingar via pressens vädertabeller. I *Stockholms Weckoblad* anar man en wargentinsk pedagogisk röst bakom väderleksrapporten, vilken relaterat veckans vinterväder till i en serie av vintrar och som därmed upp-
rättar en relation mellan väder och klimat [Fig. 3].

Men hur såg rapporteringen av det upplevda vinterlivet ut? Om man tar vintern 1772 – den februari som Wargentin pekade ut som synnerligen kall – så rapporterades i *Inrikes Tidningar* om besvärliga förhållanden från hela Sverige. Den 16 mars 1772 publicerades till exempel nyheter från Onsala, daterade den 1 mars:

På denna ö, som är belägen i Categatt, föll i nästförl. Febr. Månad så mycken Yr-snö, at årskilliga smärre hus blifwit insnögade, så at man utan-ifrån måst utgrafwa Folket – De äldste Sockne-Bbyggare minnas ej så mycken Snö eller så stark Köld i Februari månad någon tid tilförne. I går war aldraförst blidare wäder med smått Regn, och mot aftonen upsteg från Söder et swart Moln med starka blixtringar, hwilka jemte Regn-skurar warade til midnatt. De, som bo närmast Sjön, hafwa hört Åskan åt Categatts sidan. Gammalt Folk säga, at så mycken Snö och Köld samt Åska och Blixt tillsammans, förebåda godt År.

Från Kalmar kom samma år följande snörapport om februarivädret, publicerad i *Inrikes Tidningar* den 2 mars 1772:

Sedan d. 17 nästl. har nästan ingen dag warit, som icke warit mer eller mindre yrwäder, men i förledne natt och idag [24 feb] har snö- och yrwädret tiltagit med en den största häftighet. Landsvägarne utom denna Staden äro således nu åter så upfyllda med Snö-drifwor at ingen kan med häst komma fram. Postföraren, som afhämtar Stockholms Posten, har med möda kunnat leta sig gåendes hit och måste bära Posten härifrån, tils han kommer utom Gatorne och der imellan Gärdesgårdarna belägna vägen, då han sedan ärnar försöka rida med Posten.

Och från Brunsflo i Jämtland skickade den lokala väderobservatören sin rapport, publicerad i *Inrikes Tidningar* den 19 mars 1772. Det hade varit riktigt kallt, långt under fryspunkten under hela månaden, vilket kommenterades så här:

När kölden i denna månad warit så skarp i Stockholm och Upsala, som uti Inrikes Tidningar redan är tilkänna gifwit, lærer wäl en hwar kunna föreställa sig, at den warit än hårdare i Jämtland, som ligger under 63 a 64 graders Pol-högd och är på 2:ne sidor omgifwit af de Norska Fjällen; men knapt lærer någon förmodat, at kölden här skulle hafwa warit så owanlig, som följande Observationer utwisa. De äro gjorde med en och samma slags Thermometer, som brukas i Upsala och Stockholm [...] Sedan år 1770 i Januari månad har Thermomet. aldrig stått så många grader under Frys-puncten, som öwfanstående wisar; men at så skarp köld så länge continuerat, som denna månaden, lærer knapt kunna wisas i en Mans ålder.

Då som nu var alltså vintervädret en utmaning när snön yrde och kyla slog till – posten hade svårt att komma fram, folk blev insnöade... Rapporteringen ger också vid handen att traditionella förhållningssätt till väderhändelser levde kvar, såsom Onsalabornas tillförsikt om att det stormiga

vintervädret var ett tecken på att året skulle bli lyckosamt. Den meteoriska traditionen (*meteoric tradition*), som Janković talar om, levde vidare. För Kalmarborna ser vi att delar av det som utgör det moderna samhällets infrastruktur, som regelbunden och pålitlig postgång, är svår att upprätthålla vid ymnigt snöfall. Denna typ av nyhet om snödrivor som hindrar framfarten i och runt städer, men också om problemet med eländigt slädföre och svaga isar, är återkommande inslag i tidningarna under vinterperioden. I tidningarna publicerades också sådant som kungörelser om kravet på snöplogning och skottning för att hålla stadens gator och gränder brukbara, som i *Dagligt Allehanda* den 3 februari 1773. Hur håller man i gång samhället vintertid? Rapporten från Brunsflo indikerar i sin tur att den vetenskapliga andan i relation till vädret och praktikerna kring meteorologiska mätningar hade spridit sig, något som Celsius och Wargentin hade hoppats på.

DEN SVENSKA VINTERN 3 – VINTERREFLEKTIONER

Den tredje typen tidningstext med vintertema är mer resonerande, eller poetisk reflekterande, och tar fasta på just erfarenheten av vintervädret och hur det påverkar oss känslomässigt. I slutet av 1700-talet publicerade till exempel poeten Anna Maria Lenngren "Vintervisa", i *Stockholms-Posten* den 17 december 1792. Här lyfts kylans fysiska grepp om nordborna fram: "Wädret wildt från Norden ryter" är orden som inleder dikten. Sedan följer beskrivningar av hur snödrivan knarrar under skon, strömmen stelnar, rimfrost i skägg och hår, att dagen är fyra timmar kort, hur det huttras i kylan, att döden är nära, snuvan som rinner och hur det hostas torrt bakom fönster belagda med tre tum is. Visan slutar dock i dur, med att vi svenskar trots dessa kärva villkor kan höja våra glas, glömma vinterns makt och fröjdas åt livet [Fig. 4].

Ett annat exempel är den fabel som publicerades i *Dagligt Allehanda* den 20 november 1769, som också bemötte den nordiska vinterns kärvhet.¹¹ Kölden och björnen är det bistra mörkrets vänner som lever upp när

11 Fabeln finns inte med i Erik Zilléns bok *Fabelbruk i svensk tidigmodernitet. En genrehistorisk studie*. Makadam, 2020. Den tillhör en av 1700-talets många anonyma tidningstryckta fabler.

Fig. 4. Carl-Johan Ehrensvärd. "31 december 1796, en visit man gjorde Vinter Tiden och kom in uti kalla rum". Fotografi: Cecilia Heissner, Nationalmuseum (CC BY-SA) <https://collection.nationalmuseum.se/sv/collection/item/243798/>

"Nordan-Wädrets snälla wingar / Skjuta fram den grymma gäst / Som det arma Landet twingar / Och är Nordens Winter-Päst". Klagoropen når gudarna som ser till att nordborna får pröva på ett år utan vinter. Resultatet gör dock ingen nöjd, så:

När som Kölden släppes ut.
Slask och rägn ses snart förswinna;
Djuper snö alt Land betäcker;
Resor obehindradt gå;

Allmän glädje sådant väcker;
At de stadig Winter få.
[...]
O! du usla stoft och mull,
Som mot himlens wilja gnäller;
Du wet ej hwad du begärrar:
Kölden blifwe städs din Lott;
Fast hon stundom dig besvärar,
Gör hon dig dock alltid godt.

Kölden är alltså svenskens lott och en stadig vinter gör henne gott, trots klagan. I den åtta sidor långa essän "Lefnadssättet om Winteren", publicerad den 4 februari 1765 i *Stockholms Weckoblad* (i artikelserien "Läkaren"), tar författaren sig an vintern på ett liknande sätt, men då inte som poet. Här är det *läkaren* som talar och som tycker att vintern inte på långt när är så hård, fientlig och ovänlig som "de swårmodige missnögde beskrifwa honom, af hwilka han kallas för den aldra ohälsosammaste årstid. Nej! Winteren är behagelig och hälsosam" (41). Artikeln, som nog kan uppfattas som ett såväl allvarligt menat som lättsamt inlägg i en pågående debatt om årstiden vinterns plus och minus, argumenterar utförligt för vinterns förtjänster. På en övergripande nivå bejakar den självbilden bland somliga i 1700-talets Sverige om landet som ett paradis i norr, där det kärva klimatet och ekonomin passade varandra som hand i handske (Frängsmyr 27-66). I den patriotiska retoriken var det gängse att lovsjunga vintern och kritiska röster tystades (57-58). Men "Lefnadssättet om Winteren" knyter också väl an till den typ av tidningstext som Golinski lyfter fram i den brittiska kontexten, en artikel som öppnar för olika ståndpunkter kring vädret och som kan sätta i gång det allmänna samtalet.¹² "Hwad månne då wara orsaken, at de mästa menniskor sky winteren" (44) frågar sig författaren. Hen

12 Artikeln kan vara en översättning, ett omnämnande om de kalla vindarna från Hudson Bay antyder det. Men detta kan vara en litteraturhänvisning, för återgivning holländska infrusna sjömän på Spetsbergen finns också med i artikeln (en gissning är att det är Gerrit de Veers dagbok från William Barents resor som avses). Diskussionen om kylan passar i övrigt utmärkt på svenska förhållanden. Det talas också om "hos oss wanliga graden af winter-kjöld" (42), vilket pekar mot att det rör sig om en svenska författare.

svarar – kölden. Folk vill inte frysa, men då förstår de inte hur hälsobringande kylan kan vara. Ett antal saker lyfts fram: För det första rensar kölden luften, "winteren är Atmosfphärens purgans" (41). De skadliga dunster som värme lätt leder till drabbar oss inte under vinter, om vi undviker att stanna inomhus i alltför uppvärmda hus det vill säga. För det andra gör frostens ihopdragande kraft tillsammans den tunga vinterluften (alltså högttryck) att vi andas lättare och rör oss snabbare än under sommarens varma dagar. Frosten ger oss vingar, skriver författaren:

Det är ett nöje at se folket om winteren springa på gatorna, och huru en ren kjöld gör dem hurtiga och lefwande. Den som eljest plägar taga långsamma spanska steg [...] ilar nu med lidande steg och munter gång ut åt gatan (43).

För det tredje, erbjuder vintern nöjen som "slädfart och skridskoåkande" (47), som dock bör ske med "måttlig rörelse i wanlig kjöld" (42) så att kroppen behåller sin styrka och munterhet.

Frosten sätter inte bara kroppen i rörelse, utan också känslorna. Det är inte så att kölden gör oss känslökalla. Ge akt på din "egen kjänsell" (43) manar författaren. Då kommer du "med förundran betragta snöns orden- teliga sextanter, dess konstiga figur, och isens matematicque" (47) och sen upptäcka vad

åskådandet af en frisk och kall winter-dag gör på vårt sinne, och som naturligtwis är upmuntrande. Luften och jorden glänsar, som wore den beströdd med demante-pulver, af millioner små isparticlar, hwaruti Solstrålarna bryta sig, och Solens värma smakar oss ljufligare, då hon i sin warma whirwel tager oss i beskydd emot kjölden. Sjelfwa isen [...] swäfwat i luftkresten, hettat huden som en eld, och färgar våra kinder at de blomstra som unga rosor (43).

Lägg ingen skuld på vintern, vill författaren säga, om du får katarr, hosta, inflammation, snuva, förstopning, magfeber eller någon annan så kallad vinteråkomma (45). Klä dig rätt, ät bra (frossa inte på rökt och saltat oxkött, som man gärna gör på vintern 46) och vänj dig vid kylan när vintern närmar sig, så får du en nöjsam tid. Att råden är riktade till en välbeställd läsarkrets är inte svårt att fatta, de rika klagat mest på vintern: "Jag tala intet för fattiga, ty för dessa sörjer naturen sjelf, likasom för djuren", skriver författaren torrt.

Artikeln besvaras med en kryptisk replik från en Magister Ergo, som säger sig lida av det som "Philosopherna kalla Disputer-soten" (47). Hen går inte i direkt polemik mot artikelförfattarens lovsång till vintern, men antyder (utan att nämna kölden och vintern) att en nyansering vore nyttig, men tyvärr blev artikeln den sista i serien "Läkaren", så en uppföljande diskussion om vintern uteblev. Men "Lefnadssättet om Winteren" och dikterna ovan pekar på vintervädrets existentiella dimension för 1700-talets svenska vädervärldsmänniskor.

AVSLUTANDE REFLEKTION

De nedslag jag har gjort i 1700-talets svenska press rörande vintervädret visar på en brytningstid, där vädret kom att spela rollen av ett slags övergångsobjekt, i alla fall för de stadsbor som läste tidningarna. Detta syns i de tre texttyper jag pekat på – meteorologiska tabeller, rapporter om väderhändelser och reflektioner om vintern (i poetisk form eller som essä). När de meteorologiska observationerna blev en stående nyhet i tidningarna under 1700-talet (som i *Stockholms Weckoblad* och *Dagligt Allehanda*), blev vädret ett rätt abstrakt inslag i det offentliga samtalet samtidigt som de känslomässigt och förmodligen mer ovetenskapligt präglade erfarenheterna av vädrets växlingar också var ett allmänt diskussionsämne.

Astronomen Pehr Wargentin spelade en central roll i det vetenskapliga nätverk som med tiden vann över publiken på sin sida. Hans resomang kring väder och klimat var viktiga inlägg i den förändrade synen på dessa fenomen. Hans analys och bearbetningen av till slut fyrtio års meteorologiska observationer bekräftade aningarna om att den vanliga vintern inte var så kall och olidlig som ryktet gjorde gällande, utomlands och bland svenskar. Wargentins arbete bidrog därigenom med kunskap om hur en genomsnittlig svensk vinter (runt 60:e breddgraden) var beskaffad. Samtidigt insåg Wargentin att genomsnittsvärdet sällan motsvarade det konkreta vintervädrets skiftet och att erfarenheten av detta väder var subjektivt bestämd. Att en vanlig vinter i Sverige motsvarade åtminstone tre-fyra månader av rimliga minusgrader, is och snö var möjligt att bevisa, men den subjektiva dimensionen innebar (och innebär fortfarande?) att

fakta om detta vinterväder kanske inte nådde fram. Då liksom nu fanns det vinterälskare, men också de som tyckte att "den ohyggeliga vinteren räcker så länge, at den tager ingen ända" ("Lefnadssättet om Vinteren" 41). I våra tider av global uppvärmning har motsättningen hamnat i en ny dager. Med hjälp av den typ av datainsamling och väderstatistik som Wargentin och andra påbörjade under 1700-talet kan dagens meteorologer och klimatvetare göra scenarier som pekar på att kylan i norr är allvarligt hotad. I södra Sverige tyder allt på att den meteorologiska vintern (det vill säga en dygnstemperatur under noll grader fem dygn i streck) blir alltmer ovanlig.¹³ Den kalla och snörika vinter som beskrevs i 1700-talets tidningar är i dag saknad. Klimatförändringarna är ett faktum vilket gör att vi måste orientera oss i tillvaron på ett nytt sätt, sticka ut huvudet genom fönstret och känna vädret.

CECILIA ROSENGREN är docent och universitetslektor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. Hennes forskning har bland annat ägnats tidigmoderna kvinnliga filosofers interventioner i offentligheten, inte minst hur deras naturfilosofiska reflektioner kan erbjuda alternativa sätt att förhålla sig till natur, kunskap och det mänskliga subjektet. Tematiken studeras exempelvis i boken *Conway – Naturfilosofi och kvinnliga tänkare i barockens tidevarv* (2009) och artikeln "Suppose a man be in a deep contemplative study" Margaret Cavendish, Descartes' Cogito and the Freedom of Thought" (2023). Under senare tid har forskningsfokus riktats mot miljö- och klimathistoria, och hur vetenskap, filosofi och konst under tidigmodern tid samspelade i förståelsen och förklaringar av kyliga naturfenomen, som i "The wilderness of Allaert van Everdingen. Experience and representation of the north in the age of the baroque" (2020), och "Touching the Cold in the Little Ice Age – Reason and Fancy in Robert Boyle's and Margaret Cavendish's Writings on Northern Cold" (2023). Rosengren är projektledare för det pågående projektet *Freezing cold, Northern European imaginaries of winter, snow and ice during the Little Ice Age*. Hennes delprojekt handlar om kunskap och föreställningar om svensk vinter före 1800.

13 Om frånvaron av vintern i södra Sverige och konstruktionen av en ny årstid, ovinter, se Matilda Marshalls och Erika Lundells artikel "Ovinter – en ny årstid i ett varmare klimat?" i detta temanummer.

"THE WIND ROARS WILDLY FROM THE NORTH"

Thoughts on winter weather in the Swedish 18th century press

The article shows how the weather, and winter weather in particular, was discussed in the Swedish press in the late 18th century. Swedes were of course well acquainted with winter, the season that distinguished the country's weather from the rest of Europe and which embodied a kind of Nordic imaginary. An interesting observation, however, is that despite its familiarity, winter weather was now perceived as something that needed to be explained in a new way. Misconceptions circulated, such as that the Swedish winter lasted nine months. The experience of winter, with its cold temperatures, snow and ice, and the knowledge of the season were not quite in sync. The article discusses how scientists of the time, such as astronomers Anders Celsius and Pehr Wargentin, came up with modern theories about Swedish weather and climate that were only possible with newly invented measuring instruments such as thermometers and barometers. Some of Stockholm's newspapers were early to publish these modern meteorological observations. Weather reporting in the 18th-century Swedish press shows a period of transition, in which the weather came to play the role of a kind of transitional object in public discourse from an older view of nature to a more modern one.

KEYWORDS

- EN: Weather, winter, cold, meteorological observations, thermometer, Pehr Wargentin, Anders Celsius, *Dagligt Allehanda*, Stockholms Weckoblad, *Inrikes Tidningar*
sv: Väder, vinter, köld, meteorologiska observationer, termometer, Pehr Wargentin, Anders Celsius, *Dagligt Allehanda*, Stockholms Weckoblad, *Inrikes Tidningar*

REFERENSER

- Björck, Henrik och Kaiserfeld, Thomas. "Akademiens historia". *Kunskap i rörelse. Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället*, redaktörer Johan Kärfelt, Karl Grandin och Solveig Jülich, Makadam förlag, 2018, s. 25-373.
Celsius, Anders. "Tankar om wäderskiftens i acht tagande; eller Meteorologiske observationer hållne i Upsala år 1739". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1740, s. 260-266.

- Celsius, Anders. "Observationer om twänne beständiga grader på en Thermometer". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1742, s. 171-180.
- Cotte, Louis. *Traité de météorologie*. A Paris de l'Imprimerie Royale, 1774.
- Charpentier Ljungqvist, Fredrik. *Klimatet och människan under 12000 år*. Dialogos, 2017.
- Chartier, Daniel. "Towards a Grammar of the Idea of North: Nordicity, Winterity". *Nordlit*, nr. 22, 2007, s. 35-47. <https://doi.org/10.7557/13.1498>.
- Daston, Lorraine. "Unruly weather: Natural Law Confronts Natural Variability". *Natural Law and Laws of Nature in Early Modern Europe. Jurisprudence, Theology, Moral and Natural Philosophy*, redaktörer Lorraine Daston och Michael Stollies, Ashgate, 2008, s. 233-248.
- Durham Peters, John. *The Marvelous Clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. The University of Chicago Press, 2015.
- Feldman, Theodore S. "Late Enlightenment Meteorology". *The Quantifying Spirit in the 18th Century*, redaktörer Tore Frängsmyr, J.L. Heilborn och Robin E. Rider, University of California Press, 1990, s. 143-177.
- Fressoz, Jean-Baptiste och Locher, Fabien. *Chaos in the Heavens. The Forgotten History of Climate Change*. Översättning av Gregory Elliot, Verso, 2024.
- Frängsmyr, Carl. *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Natur och Kultur, 2000.
- Golinski, Jan. *British Weather and the Climate of Enlightenment*. The University of Chicago Press, 2007.
- Heymann, Matthias. "The Evolution of Climate ideas and knowledge". *WIREs Climate Change*, nr. 1, 2010, s. 581-597.
- Hulme, Mike. *Weathered. Cultures of Climate*. SAGE, 2017.
- Ingold, Tim. "Footprints through the weather-world: walking, breathing, knowing", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 16, 2010, s. 121-139.
- Janković, Vladimir. *Reading the Skies. A Cultural History of English Weather, 1650-1820*. The University of Chicago Press, 2000.
- Lenngren, Anna Maria. "Vintervisa". *Stockholmsposten*, nr. 289, 17 december 1793.
- Lindroth, Sten. *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739-1818*. Almqvist & Wiksells boktryckeri, 1967.
- Morberg, Anders. *Lufttemperaturen i Stockholm 1756-1990. Historik, inhomogeniteter och urbaniseringseffekt*. SMHI Meteorologi, nr. 83, 1992, s. 1-45.
- Nordenmark, N.V.E. Pehr Wilhelm Wargentin. *Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare och astronom, 1749-1783*. Almqvist & Wiksells boktryckeri, 1939.
- Norrgård, Stefan. "En märklig mans liv och arbete. Johan Leche (1704-1764) och meteorologins historia i Åbo, Finland och Sverige under 1700-talet", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita*, nr. 15, 2024, s. 57-86.
- Oscarsson, Ingemar. "Med tryckfrihet som tidig tradition (1732-1809)". *Den svenska pressens historia I*, redaktörer Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson och Jarl Torbacke, Ekerlids förlag, 2000, s. 98-215.

- Oscarsson, Ingemar. "Från statstidning till akademitidning 1734-1809". *Världens äldsta Post- & Inrikes Tidningar*, redaktörer Karl Erik Gustafsson och Per Rydén, Atlantis, 2005, s. 131-236.
- Outram, Dorinda. *The Enlightenment*. Cambridge University Press, 1999.
- Shapin, Stephen. *The Scientific Revolution*. The University of Chicago Press, 1996.
- Svensson, Sigrid. "Förord". *Den gamla svenska bondepraktikan*. Bokförlaget Fabel, 1978, s. 7-16.
- Sörlin, Sverker. "Elementens raseri", *Ord & Bild*, nr. 5, 2024, s. 6-13.
- Voltaire, *Histoire de Charles XII. Roi de Suède*. Chez Christophe Revis à Basle, 1731.
- Walter, François. *Hiver. Histoire d'une saison*. Payot, 2014.
- Wargentin, Pehr. "Vetenskapernas historia, om Thermometrar". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1749, s. 161-175.
- Wargentin, Pehr. "Anmärkningar om Climaters Skiljaktighet". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1757, s. 165-177.
- Wargentin, Pehr. "Anmärkningar om Svenska Climatet". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1757, s. 246-263.
- Wargentin, Pehr. "Jämförelse Imellan Svenska och Franska Climaterna, samt tvänne andra Sydligare". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1758, s. 1-15.
- Wargentin, Pehr. "Ytterligare Anmärkningar om Svenska Climatet, hvad varme och köld angår". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1778, s. 1-19.
- Wargentin, Pehr. "Korrt Utdrag af dagliga Meteorologiska Observationer, gjorde i Stockholm, år 1758 och de följande, til och med 1764". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1783, s. 169-177.

Dagligt Allehanda

Inrikes Tidningar

Stockholms Weckoblad

Filosofie doktor och lektor i etnologi
Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet

ERIKA LUNDELL

Filosofie doktor i etnologi och lektor i pedagogik
Institutionen för barndom, utbildning och samhälle, Malmö universitet

OVINTER

En ny årstid i ett varmare klimat?

Djupt mörker. Störtregn. Några plusgrader. Så ser alltså framtiden ut när vintern slutar komma till Skåne. Vissa meteorologer tycker till och med att den här årstiden behöver byta namn. Ett förslag är 'ovinter'. (Schlein & Ivarsson A13)

Vintern är i förändring. På grund av klimatförändringarna förutspås den svenska vintern bli allt varmare och få kortare snösäsonger (Schimanke et al.). I delar av landet är detta redan påtagligt, att kunna åka pulka eller skidor på vintern är inte självklart, utan är aktiviteter som förväntas försvinna allt mer. Detta framträder i det inledande citatet hämtat från första delen av en artikelserie publicerad i flera skånska tidningar vintern 2023/24. Med rubriken "Farväl skånska vinter!" belyser artikeln hur klimatförändringarna redan erfars och har fått kulturella konsekvenser i södra Sverige.

Årstider kan förstås som kulturella ramverk genom vilka vi tolkar vår omgivning och organiserar samhället. Detta betyder att årstider inte är definitiva och naturgivna kategorier, utan föränderliga och flexibla (Bremer; Bremer & Wardekker). Därmed finns det även olika sätt att förstå och leva med årstider. Samtidigt dominerar vissa normer och föreställningar. Trots att vädret ter sig olika utifrån plats, tenderar människor att associera till och använda vissa årstidssymboler, exempelvis snö och skidåkning för

vinter (Bremer 12). I och med klimatförändringarna har snöns och isens kulturella betydelser fått ökad aktualitet i humanistisk forskning (se exempelvis Sörlin; Dodds & Sörlin; Hansson & Norberg).

Det varmare klimatet utmanar inte bara vardagslivets organisering utan även de kulturella förståelserna av årstider och dess förväntade temperaturer (Bremer & Wardekker). I Sverige har en del meteorologer och journalister alltmer börjat tala om *ovinter*. Begreppet kan förstås i relation till den meteorologiska mätbara vintern baserat på låga temperaturer, och i relation till de kulturella föreställningar och förväntningar som finns på vintern. Trots att vintern ser olika ut i olika delar av landet och definieras på olika vis innefattar idén om vintern oftast kyla och snö. Betoningen på *ovinter* synliggör olika slags föreställd och erfaren frånvaro av dels kyla, dels av årstiden vinter. I frånvarons spår framträder dessutom annat som mer närvarande. Mer precist, *ovintern* belyser både vinterns kulturella betydelser och de kulturella konsekvenser som dess frånvaro föranleder.

Med hjälp av frånvaro och närvaro som analytiska begrepp (se Bille et al), är vårt syfte att undersöka *ovinter* som ett aktuellt kulturellt fenomen i en tid av klimatförändringar. Det vill säga, vi undersöker hur *ovinter* i form av en ny årstid fylls med innebörder och vilken roll den kan spela för att begripliggöra klimatförändringarna. Vi utgår från att människor i olika tider har skapat mening, förväntningar och praktiker i relation till väder och klimat. Vi ser detta som ett kulturellt görande, alltså en aktiv process där människor skapar mening kring och lever med väder och årstider. Genom att analysera svenska medietexter publicerade mellan 2008–2024 som använder orden *ovinter* eller *ovintrig* undersöker vi hur *ovinter* görs i sådant som nyhetsartiklar, vädersammanfattningar av metrologer och krönikor om klimatförändringar.

För att hitta materialet har vi använt två databaser med digitaliserat mediematerial: Kungliga bibliotekets svenska dagstidningar som täcker drygt 2000 olika tidningar från 1645 till nutid, samt Mediearkivet med artiklar från 1945 och framåt. Det senare arkivet har över 4000 källor inräknat digitala publikationer och internetmaterial från TV och radio. Vi har sökt efter artiklar med sökord som *ovinter*, *ovintrig* samt *ovint**. Detta resulterade i 36 artiklar publicerade mellan 1898 och 2024. Då flera svenska dagstid-

ningar ingår i samma bolag publiceras inte sällan samma artikel i flera tidningar, i dessa fall har vi räknat dem som en publikation och hänvisar till den först publicerade versionen. I denna text har vi valt att fokusera på texter publicerade från 2008, ett år som enligt SMHI hade en "ovanligt mild vinter" ("Årstider"). De undersökta texterna kan hänföras till några olika journalistiska genrer, exempelvis i summerande väderkrönikor, artiklar och krönikor på temat klimatförändringar. Men ordet återfinns också i lättsammare kåserier på temat väder och klimat.

Materialet är givetvis inte en heltäckande sammanställning av användningen av ovinter, vi kommer exempelvis inte åt förekomsten i vädersändningarna på TV eller i vardagligt tal. Inte heller fångar vi alla de texter som berör klimatförändringarnas påverkan på snö, kyla och vinter, men utan att använda ovinter-begreppet. Materialet ger oss dock möjlighet att fånga ovinter som kulturellt fenomen, vilket i sin tur berättar om ett sätt att begripliggöra klimatförändringarna. Materialet vi studerat är primärt skapat av journalister och meteorologer, vilket inte nödvändigtvis speglar samhället i stort utan aktörer som kan ha en egen agenda. Men som vi kommer att visa i analysen är dessa aktörer i hög grad medskapare av en föreställd ny årstid.

Analysen gjordes genom tematisering (se Ryan och Bernhard) och etnologisk närläsning (se Gustavsson). Genom att identifiera återkommande teman i mediematerialet kunde vi göra en närläsning av formuleringar och textuella sammanhang. Etnologen Karin Gustavsson beskriver närläsning som en metod som utgår från en språkvetenskapligt orienterad läsning, där fokus läggs vid ordval och språkligt sammanhang (127). Frågor som "vad sägs", "hur sägs det", "vilka ord används" kan ställas till de undersökta texterna. En närläsning möjliggör att styra blicken mot det till synes betydelselösa, som en krönika om vädret på sista tiden. I analysen av det aktuella mediematerialet har vi särskilt gett akt på hur teman som tangerar frånvaro och närvaro har framträtt i ordval och i vilka sammanhang dessa ord framträder. Vidare har vi uppmärksammat materialets genres, geografiska hemvist och tid för publicering. Vi har tagit fasta på benämningen av ovinter i sig: vad får vi syn på om vi närstuderar ordval och sammanhangen för detta benämning? Vad används ordet till?

En analys av ovinter som begrepp ger kunskap om hur människor hanterar frånvaron av återkommande och igenkännbara väderfenomen som kopplas till årstidsbegreppet vinter. Detta kan i sin tur kopplas till kulturella förväntningar på kyla. Eftersom kyla är bärande i förståelsen av vinter, vad händer med föreställningar om årstider när kylan uteblir? Vad träder fram som närvarande och frånvarande i den nya årstiden? Vad berättar ovinter om kulturella omförhandlingar och förståelser av årstider i relation till kyla? Vi är med andra ord intresserade av hur fenomenet ovinter ges kulturell betydelse.

ÅRSTIDEN VINTER SOM KULTURELL KONSTRUKTION

Den fjerde tid är Winteren, som är kall och våt, då växer den fuktighet i menniskan, som kallas Flegma. Ut i denna tid är hete ting gode att bruka, och hwad som är kryddadt med örter, man äter och dricker då mer än som om Sommaren, då är magen hetast och maten fördöfwes och smältes bäst. Foglar och willebråd äro då gode att bruka, man må wäl ock bruka låta åderslå. (*Bondepraktikan* 115)

Det finns olika sätt att definiera årstider vilket påverkar hur vinter förstås och föreställs. En typisk europeisk årstidsindelning är vinter, vår, sommar och höst, vilken förekommer i den ovan citerade *Bondepraktikan* med anor från 1500-talet. Denna årstidsindelning har olika kulturella konnotationer av hur en vinter eller en vår "ska" vara, exempelvis att vintern ska vara kall och innebära snö medan våren föreställs komma med värme och grönska. Dessa kulturella föreställningar utgår dock oftast från en tydlig (europeisk) geografisk lokalisering (jfr Bremer) och är inte generaliserbar över tid och rum. Men de dominerande årstidsföreställningarna med ursprung i Europa skapar förväntningar på "riktiga" och "autentiska" årstider, vilket gör att människor på andra platser kan uppleva sina årstider som fel eller ur led (jfr Bremer & Wardekker; Bremer).

Idén om just fyra årstider är alltså en idé, en kulturell konstruktion. Som kontrast kan nämnas de samiska åtta årstiderna som strukturerar rennäringen (Sametinget). Årstidsindelningarna kan förstås som ett sätt för människor att organisera och förstå tid och väder. Detta benämning, strukturerande och meningsskapande görs av människor, precis som att

människor på olika vis behöver förhålla sig till och leva med väder. Hur vi lever med och förstår väder och årstider är alltså kulturellt (Hulme; Bremer & Wardekker). Dessa förståelser är därmed inte stabila utan föränderliga, dels för att kulturen förändras, dels för att de yttre omständigheterna (vädret) förändras och aktualiserar behov av nya förståelser och levnadssätt.

Även nya benämningar för förändrade väder-och klimatomständigheter kan ses som en del av att ordna och förstå sin omvärld. Exempelvis menar Ben Orlove att människor sätter ord på det som man behöver prata om i sitt dagliga liv. Att tala om årstider visar på den "temporala dimensionen" i mänskligt vardagsliv (136). Att sätta ord på årstider hjälper till att hålla ordning på tiden. Årstiden vinter kan i enlighet med Orlove ses som en del i en kulturell konstruktion, där man med ordet skapar mening och ordning på tidens gång. Talet om årstider och hur årstider karaktäriseras blir meningsfullt, inte minst som ett sätt att strukturera året och vädret. Orlove påpekar att årstider som ordnande kategori gör det möjligt att minnas tidigare väderförhållanden och förutsäga kommande (136). Som vi nämnt ovan innebär ett varmare klimat att tidigare befästa definitioner och förståelser av vintern utmanas när framtiden förväntas att bli allt varmare.

Människor har genom historien haft olika och ibland parallella sätt att strukturera tid och väder, exempelvis genom jordbrukscykler och religiösa högtider. Den statliga myndigheten Sveriges Meteorologiska och Hydrologiska Institut (SMHI) särskiljer till exempel på meteorologiska årstider och kalendariska årstider. Enligt den kalendariska indelningen inträffar vintern mellan december och februari oavsett geografisk plats. De meteorologiska årstiderna baseras dock på den specifika platsens dygnsmedeltemperatur, enligt denna definition blir det vinter när dygnsmedeltemperaturen är 0,0°C (det vill säga fryspunkten) eller lägre fem dagar i rad. Våren anses ha anlänt när dygnstemperaturen ökar och överskrider 0,0°C sju dagar i rad. Det betyder att vintern ankommer och försvinner vid olika tillfällen i olika delar av Sverige (SMHI). Den meteorologiska definitionen av vinter är viktig för att förstå framväxten av begreppet ovinter på 2000-talet, något vi återkommer till.

Enligt SMHI finns det emellertid ett behov av att revidera hur årstiderna definieras. Som exempel lyfts vintern 2007/08 vilken var ovanligt

mild. I meteorologiskt avseende inträffade aldrig vintern i delar av landet, i stället stannade hösten kvar. Men enligt SMHI kan inte hösten hålla på i all evighet. Därför talas det om ett stoppdatum där våren som tidigast kan ankomma den 15 februari:

Vad som sedan händer från och med den 15 februari är beroende av väderutvecklingen. Om dygnsmedeltemperaturen då ligger stabilt över noll i sju dygn så övergår hösten direkt i vår den 15 februari. Men om det i stället blir en period med minst fem dygn i sträck med dygnsmedeltemperatur på noll grader eller därunder så blir det vinter. Om dygnsmedeltemperaturen skulle pendla upp och ner kring noll grader så är årstiden helt enkelt obestämd fram till dess den antingen stabiliserat sig kring vinter- eller vårtemperaturer.

Eftersom vårens ankomst beräknas över en period av sju dygn medan sommarens ankomst endast beräknas över fem dygn i sträck, så skulle sommaren teoretiskt kunna anlända tidigare än våren. För att undvika detta har vi lagt till kravet att sommaren inte kan anlända tidigare än våren. (SMHI)

Denna årstidsförståelse baseras således inte på den kalendariska uppdelningen, utan på temperaturmätningar. Vintern uteblir ifall det inte blir tillräckligt kallt. Vid ständiga temperaturväxlingar anses årstiden vara "obestämd", den faller inte inom de uppsatta årstidskategorierna. Meteorologerna har satt upp parametrar så att årstider inträffar i "rätt" ordning. Detta mätande och statistikförande tydliggör en påtagligt kulturell konstruktion av årstider där meteorologerna bestämt att medeltemperaturen $0,0^{\circ}\text{C}$ är en lämplig definition för vinter. Vintern skulle lika gärna kunna infalla vid exempelvis fyra dagar med en dygnsmedeltemperatur på $0,0^{\circ}\text{C}$ eller för den delen $5,0^{\circ}\text{C}$, alternativt den första december eller när den första snön anländer, men inte enligt de svenska meteorologernas riktlinjer.

Ibland infaller alltså inte den meteorologiska vintern. När tidigare kända årstidsdefinitioner inte längre håller skapas därför behov av nya begrepp. I vårt fall handlar det om begrepp som hanterar en frånvaro av den förväntade vintern: ovinter. Innan vi går vidare till att visa och diskutera hur ovintern skapas och används ska vi stanna upp vid just frånvaro och närvaro som analytiska begrepp.

EN FÖRSVINNANDE ÅRSTID OCH EN NY NÄRVARO?

Frånvaro (*absence*) har beskrivits som "saknade, förlorade eller immateriella fenomen" som påverkar oss såväl känslomässigt som erfarenhetsmässigt (Bille et al. 18). Frånvaro existerar dock inte i sig själv utan skapas när den tillskrivs betydelse (Meyer 107). Förlusten av exempelvis ett föremål är beroende av att det är ett ting som tillskrivs viss betydelse, frammanar känslor eller att någon minns den förlorade saken. Frånvaron måste förstås utifrån sociala, kulturella och politiska kontexter och betydelser och involverar förhandlingar och motstridigheter kring vem eller vad som är närvarande eller frånvarande (Bille et al.; Meier et al.).

Frånvaro som teoretiskt koncept har tidigare använts för att diskutera förlust av människor och (im)materiella fenomen i relation till exempelvis död, krig, religion och naturkatastrofer. Här finns möjlighet att vidga diskussionen till att synliggöra olika former av frånvaro som föreställs, upplevs och (känslomässigt) hanteras i relation till klimatförändringar, så som ovintern, frånvaron av vintern som vi känner den. Eftersom människor lever kulturellt med väder, vilket vi nämnt ovan, är vinter och kyla del av människors vardagsliv och årets ritualer. Kylan kan sägas ha inverkan på människors föreställningar och förväntningar på vintern som årstid (jfr. Hulme "Climate and its changes"; Hulme "Weathered"; Kverndokk). Meningsskapandet av o-vintern – frånvaron av en kall vinter – behöver således förstås i relation till vinterns betydelser och de kulturella implikationer som vinterns frånvaro medför.

Bille et al. föreslår att de förlorade eller frånvarande fenomenen påverkar oss emotionellt och erfarenhetsmässigt på olika vis (18). Frånvaro, menar Meyer, existerar inte i sig själv utan blir till "genom relationer som ger frånvaron betydelse" (107). Liksom det närvarande, så synliggörs det frånvarande i vardagslivet och i dess rutiner, men påverkar oss på andra sätt (Meier et al. 424). Frånvaro är alltså förankrat i sociala, kulturella och politiska kontexter och betydelser. Därmed kan det uppstå förhandlingar och motstridigheter kring vad eller vem som är närvarande alternativt frånvarande (jfr. Bille et al.; Meier et al.).

Således kan frånvaro förstås som något som upplevs. Frers, som tar sig an frånvaro utifrån ett fenomenologiskt perspektiv, menar att någon

måste sakna något för att detta något ska vara frånvarande. Något – eller någon – måste upplevas vara borta från den plats eller tid där frånvaron upplevs (433–34). När något eller någon är borta – oavsett fysiskt eller sinnligt – så är det närvaron av frånvaro (*the presence of absence*) som upplevs. Det vill säga, vi känner att något eller någon som borde vara där saknas. På liknande vis innebär denna upplevelse en frånvaro av närvaro (*absence of presence*). När personen eller föremålet som förväntas eller önskas vara där saknas, är det själva avsaknaden som upplevs. Frånvaron blir ett tomrum som fylls med känslor och föreställningar (Frers 343). Upplevelsen är viktig eftersom den synliggör en medvetenhet om föremålet eller personen som är frånvarande, till skillnad från det som är ”helt borta, raderat från allt minne och försvunnit utan något spår” (Meier et al. 426).

Kyla och snö, som ofta associeras medinterväder, är sammanflätade med människors levnadssätt (Hulme, ”Weathered”; Kverndokk), och är därmed även något upplevt. Frånvaro av kyla, snö och vinter har således kulturella konsekvenser. Frånvaron uppfattas, adresseras och interageras med på olika vis beroende på kulturell, social och politisk kontext. I dessa kontexter framträder även nya former av *närvaro*, på grund av att något är frånvarande. Genom att ta avstamp i frånvaro och närvaro som analytiska begrepp vill vi ta oss an frånvaron av vinter – eller mer precist närvaron av ovinter – som en konsekvens av klimatförändringar som den beskrivs i svenskt mediematerial. Vi kommer i det följande spåra ovinterns ankomst i mediematerialet och därefter undersöka vilken frånvaro respektive närvaro som framträder.

OVINTERN NALKAS

Vintern som inte dök upp” är rubriken i *Expressen* den 19 februari 2008. En bild på människor som till synes njuter av solen på en uteservering i Malmö illustrerar artikeln om att vintern aldrig kom till delar av Skåne, Halland, Ljungby eller Göteborg. I artikeln intervjuas den från TV kända meteorologen Pär Holmgren:

Jag har använt ordet ’ovinter’ när det här har hänt tidigare. Det brukar vara ett par gånger per decennium. Men att det är så här många orter måste vara mycket ovanligt. (Kruskopf & Wahlgren 15)

Detta indikerar dels att begreppet ovinter använts tidigare. Dels att uteblivna vintrar i sig inte är ovanligt, det anmärkningsvärda är den geografiska omfattningen. Holmgren figurerar två dagar senare i *Kvällsposten* och får kommentera läsarnas inskickade förslag på den årstid som infallit i de södra delarna av landet istället för vinter. Bland de många inkomna bidragen finns: Slasken, svåhr, växthusvärk, fuskvinter, förväntanstid, sommarvinter, försommar och förvår (Klint). Holmgren återkommer 2010 till ovinter i en krönika i *Aftonbladet* om minnen och ideal av snö på vintern. Andemeningen är att klimatet blir allt varmare med färre vita jular som konsekvens. Krönikan avslutas med: "De av oss som vill ha vita jular får passa på och njuta i år!" Vita vintrar är inte en garanti i framtiden.

Att döma av materialet som vi har gått igenom tycks två meteorologer kända från SVT:s väderprognoser, Pär Holmgren och Per Stenborg, haft särskilt inflytande på spridningen av ordet ovinter. Holmgren, som bland annat har föreläst och skrivit böcker om klimatfrågan, är sedan 2019 europaparlamentariker för Miljöpartiet de gröna. I de texter vi analyserat presenteras han i första hand som meteorolog. Som välkända tv-meteorologer kan båda förmodas ha visst inflytande på hur människor i Sverige förstår och talar om väder, klimat och årstider.

Pär Holmgren var dock inte först med att använda ovinter. Ordet kan härledas till artiklar från sekelskiftet 1900 (se "Skogsafverkningen"; "Från skogsbygden"; Waldeck) för att beskriva årstider som inte betar sig som förväntat. Journalisten och författaren Johan Tell plockar i sin bok 100 sätt att rädda världen från 2007 upp ordet från en väderprognos i TV. Han använder ovinter för att förklara hur mildvädret som möjliggjorde kantareller i december har med växthuseffekten och global uppvärmning att göra.

Från 2008 förekommer såväl former av "ovinter" och "ovintrig" i artiklar, krönikor, kåserier och insändare. I några fall är det lättsammare upprop om att skicka in "ovintriga" fenomen till en tidning ("Ge oss dina vårtecken!"; Carlsvärd). Med några få undantag är det främst journalister och meteorologer som använder begreppet, vanligen för att beskriva ett allt varmare väder. Efter 2011 är det främst adjektivet "ovintrig" som används fram till 2017, då meteorologen Per Stenborg "återlanserar" ovinter i en krönika på SVT:

Årstiden ovinter, som hamnar i gråzonen mellan höst och vår, men som mer liknar höst än vår trots allt. /.../ Jag föreslår därför helt framt att det borde införas årstiden ovinter med automatisk start den 1 januari de gånger den riktiga vinter inte anlånt då. /.../ Sedan finns det kanske annat och bättre än ovinter att döpa den nya årstiden till, eller vad sägs om de målande orden blasken eller slasken, eller kanske semivinter eller brittisk vinter (eller kortversionen brittvinter)? Sommar, höst, brittvinter och vår – ja varför inte. ("Vår nya årstid ovinter?")

Stenborg prövar olika begrepp för att förklara när årstiderna inte betar sig som förväntat. Det är dock ovinter som får störst genomslag, Stenborgs krönika plockas upp och refereras i flera tidningar (Alestig, "Snön och regnet avslöjar den svenska klimatkrisen"; Fjellman; Fällmar Andersson). I en intervju citerad i poeten Arvida Juni Svenskes diktsamling *Ovinter*, om klimatförändringarna, förtydligar Stenborg att han inte minns vem som först kom på ordet (244).

Ovinter omnämns i samband med olika slags förväntade och erfarna vintrar relaterade till plats. Norrländsk vinter, Stockholmsvinter och skånsk vinter tycks vara helt olika typer av vintrar. Frånvaron av kyla och snö i Mälardalen omnämns anekdotiskt som "skånsk vinter" (Klint). Ett geografiskt mönster framträder i materialet. Alla artiklar vi funnit är publicerade antingen i tidningar från södra eller mellersta Sverige, eller i nationell media (exempelvis *Aftonbladet* och SVT). Flera texter rör specifikt ovintern i de södra delarna av landet. Ovintern tycks inte ha etablerat sig norröver, ännu.

I texterna som vi har studerat framträder en viss skillnad mellan *ovintrig* och *ovinter*. Adjektivet *ovintrig* används ofta som en beskrivning av hur vädret och årstiden bryter mot det förväntade mönstret där höstlika och vårlika uttryck förekommer. Ovinter däremot används oftast med en mer allvarlig innebörd för att påvisa större fenomen än de enskilda blommorna. Även om det inte uttryckligen skrivs fram framträder ovinter i ett narrativ av pågående och framtida klimatförändringar. Tillsammans synliggör ordformerna kulturella förståelser av årstiden vinter och vad som framlyfts vara på spel på grund av dess upplevda frånvaro. När vi nu har belyst ovinterns framväxt ska vi härnäst visa vad det är för slags frånvaro som ovintern blottlägger.

PULKOR, SKIDOR OCH MAGISKA LANDSKAP

– VINTERNS FRÅNVARO

Tydligt i vårt material är att ovintern beskrivs i relation till den frånvarande vintern. Frånvaron blir, så som Frers beskriver det, ett tomrum som kan fyllas med känslor och föreställningar. Den frånvaro av vinter som ligger till grund för begreppet ovinter görs synlig genom en rad olika kvadröjande materiella och immateriella spår, där det senare kan vara berättelser om vintern som minne. Vintern och andra årstider synliggörs även fysiskt genom exempelvis väderfenomen och olika växtligheter och dess färgskiftningar. Bremer och Wardekker (17) menar att dessa säsongvariationer görs i relation till kulturella sammanhang. Människor definierar och ger mening till årstider, dessa innebörder förändras över tid och plats. I materialet framstår den sydsvenska vintern vara i snabb förändring, till och med frånvarande. Vad är det för tomrum och spår som vintern lämnar och som mediematerialet uppmärksammar?

Temperaturer under noll grader är en viktig aspekt av det som definierar vintern. Kylan, snön och minusgraderna beskrivs som alltmer ovanliga. Krönikören Thomas Sjöström tar den milda vintern 2008 som utgångspunkt för att reflektera över barndomens vintrar i Umeå och skriver "i februari ska man huttrande värma blåfrusna fötter på elementet". I inledningen berörde vi reportageserien från årsskiftet 2023/24 om den skånska vintern, ingressen i den citerade artikeln innehåller formuleringen "Säg farväl till snö och minusgrader!" (Schlein & Ivarsson). Artikeln beskriver den senaste tidens milda vintrar men blickar också framåt och siar om hur temperaturförändringar kommer leda till "den skånska vinterns död". Reportaget kan delvis läsas som en dödsruna över årstiden, delvis som en allvarstyngd framtidsprofetia av vad som kommer att ske i vinterns frånvaro.

Ökade temperaturer föranleder att aktiviteter som associeras med vintern beskrivs som försvinnande eller utsatta. Exempelvis uppmärksammas slalomåkning i södra Sverige och de problem som backägare och skidåkare ställs inför med återkommande milda vintrar. I en lokaltidning från Stockholm skriver en journalist att "Stockholms skidbackar längtar efter kyla. Ovintern för fyra år sedan vill ingen ha i repris" (Kristensen). I

ovannämnda reportageserie intervjuas även VD:n för en nedlagd skånsk slalombacke som menar att: "enbart natursnö räcker inte för att ge gästerna den skidbacke de förväntar sig". Journalisten fortsätter med att det "är inte bara utförsåkningen som smälter bort", den skånska bandyn har på grund av utebliven naturis i princip försvunnit (Schlein & Ivarsson). Också mer vardagliga aktiviteter uppmärksammas, såsom snöskottning (Schlein & Ivarsson) och att byta till vinterdäck ("Vi har ju haft snö i Skåne").

Till vintern hör de ting som kan lämna materiella spår i en ovintrigare tillvaro: lovikkavantar, jackor, pulkor, snöskyfflar och vinterdäck. Ett fysiskt spår i landskapet är skidliftarna i de ovan nämnda skidbackarna, vilka i sig också exemplifierar en försvunnen vinter. Fokuset på skidbackar och deras förändrade villkor tydliggör hur de ses som en väsentlig del av de aktiviteter som definierar vinter. Snö i skidbackarna framstår som ett tecken för vinterns närvaro och en backe utan snö blir ett spår som vintern lämnat efter sig i sitt försvinnande. När snön och kylan uteblir, blottläggs spåren av vintern. Dessa ting och platser fyller inte längre en självklar funktion.

Många av de materiella och immateriella spåren som definierar vinter som årstid kan också kopplas till barn och barndom. Flera av artiklarna jämför nutida vintrar med barndomens, som ett sätt att visa på hur den samtida årstiden inte kan räknas till just vinter. I ett kåseri om den varma vinter som råder skriver Sjöström:

Vintrigt har det inte varit på ett par år. I alla fall inte som när jag var barn. När varje snöhög var ett berg att bestiga. /.../ Barnsnöhögarna var kanske inte vuxenhöga. Men visst har de blivit mindre? (26).

Barndomens vintrar framträder i minnet som längre, kallare och snöigare, som i en väderkrönika av SVT:s meteorolog Per Stenborg:

Som jag minns min barndoms vintrar i Uppsala var de kalla och snöiga /.../ Det känns verkligen som en annan verklighet än dagens ovintriga verklighet. ("Vintern den är lång, det regnar gång på gång").

Detta synliggör de känslor som frånvaron fylls med. I citaten ovan anas en nostalgisk ton där meteorologer och journalister refererar till barndomens vintrar för att visa på frånvaron av en nuvarande vinter. I en klimatkrönika

om den förändrade vintern skriver journalisten Elin Fjellman att längtan efter "snölyktor och pulkabackar kan såklart uppfattas som ett lyxproblem i relation till hela klimatkrisen". Fjellman fortsätter sitt resonemang och menar, med stöd av Folkhälsomyndigheten att klimatförändringar i omgivningen kan leda till psykisk ohälsa. Vinterns ting lyfts fram som spår som visar på en frånvaro. Fjellmans koppling till klimatförändringar och psykisk ohälsa kan tolkas som att frånvaron beskrivs i termer av förlust. Frånvaron av vinter sörjs i någon mening. I majoriteten av texterna finns ett förgivettagande av vinterns frånvaro som en negativt upplevd frånvaro. Frånvaron av vintern med dess halka och kyla är inte bara nödvändigtvis något som sörjs, "utanvantarvarmt väder" framstår emellanåt som positivt (se Sjöström; Tegermark). Flertalet av artiklarna visar dock på frånvaron som något problematiskt, en aspekt av att årstidsmarkörerna har satts ur spel och att vintern är saknad.

Frers (438) lyfter fram att upplevd frånvaro förutsätter att det funnits en tidigare erfarenhet av det frånvarande. När journalister och meteorologer lyfter fram minnen av sina barndoms vintrar, blir minnet av dåtidens vintrar en jämförelsepunkt som synliggör frånvaron. Dåtidens vintrar beskrivs ovan som något som skiljer sig från nutida. De tillfällen när vintern faktiskt är närvarande får en särskild betydelse genom att omskrivas som just tillfälliga. I en krönika om snö i *Dagens Nyheter* av Björn Wiman ses nyfallen snö som en tidsmaskin till gångna tiders vintrar. Wiman beskriver snö som "ljusmiraklet på marken" och på liknande vis beskriver Fjellman hur snö "lyser upp landskap och rentav gör tillvaron lite magisk". Här syns känslomässiga aspekter av hur vintern uppfattas, som ett förtrollat landskap som skiljer sig från vardagen. När spåren av vinter lyfts fram som tecken på en förlorad tid, eller en verklighet som snart kommer vara förlorad, så kan detta förstås i termer av förlust. Vinterns frånvaro sörjs i den meningen att dess ting och tecken benämns och görs till minnen av det förflutna.

Ovinter skrivs fram genom att benämna frånvaro av (den sydsvenska) vinterns beståndsdelar: framförallt är det kyla och snö nämns, men också aktiviteter som kylan och snön möjliggör, såsom utförsåkning och snöskottning. Snö och vinter associeras i flera av artiklarna till barndomen, och hur barndomens vintrar tedde sig. Denna frånvaro beskrivs i flera av

texterna i nära samband med frånvaro av något affektivt laddat, såsom ett magiskt snölandskap eller en förfluten tid, något som indikerar att frånvaron av vintern uppfattas med en känsla av förlust, en förlust som kanske även sörjs. Det är i detta skillnadsskapande mellan då och nu som känslor träder fram. Här syns nostalgi, en längtan efter den vinter som varit, som inte längre är närvarande. Om uppdelningen av fyra årstider bryts när vintern beskrivs som frånvarande, vad träder fram i dess ställe, i vinterns tomrum? Det vill säga, hur ser ovinterns närvaro ut?

GÄSS, REGN OCH KANTARELLER – OVINTERNS NÄRVARO

Ovintern synliggör fenomen som är med och befäster vinterns uteblivelse, vad är det då som tar plats i vinterns frånvaro? I artiklarna och läsarbidrag framträder en ny årstid med kantareller, tranor, gäss, igelkottar, mygg, humlor, färskpotatis och morötter. Marken är grön och i rabatterna gör sig olika blommor påminda: rhododendron, vintergäck, rosor, narcisser, blåsippor, pelargoner och körsbärsblommor. Givetvis inte allt på en gång eller på samma plats. Det är arter som dröjt sig kvar från hösten eller som kommit tidigare i tron om att det är vår. Deras närvaro följer inte förväntade årstidsmönster. Medan en del artiklar hänger sig åt jakten på tidiga vårtecken, ser andra på dessa anomalier med oro.

Den mildare ovintern är inte nödvändigtvis som en solig och varm vår. Genom såväl konkreta exempel, mätbara väderdata och framtidsprognoser beskrivs ovinterns tillvaro som grå och mörk, med påtaglig slask, blåst och blötsnö. Temperaturförändringarna som föranleder ovintern gör något med årstidens färger. Ovinterns färger är mörka, det är grått och brunt när vintermörkret inte reflekterar mot den vita snön. *Dagens Nyheters* klimatredaktör Peter Alestig gör liknelsen: "Det är som att Sveriges yta byter ut en vit t-shirt mot en brun – plötsligt värmer solen mycket mer" ("Värre skyfall, turistboom och 'ovinter' i framtidens Sverige" 7).

Den framtida ovintern beskrivs ofta som hotfull och dystopisk: ökade översvämningar, fästingar, granbarkborrar, mer lera och behov av mer salt för att bekämpa halka. Nya växter, längre potatissäsong och mer höstsådd kan tolkas såväl positivt som hotfullt. Ovintern framträder som motsägel-

sefull, beroende på hur den kontextualiseras är den både positiv (soliga dagar på uteserveringarna) och negativ (det underliggande klimathotet).

Alestig konstaterar att "denna ovinter sprida sig norrut i landet" under kommande årtionden ("Värre skyfall, turistboom och 'ovinter' i framtidens Sverige" 7). Här synliggörs hur närvaron är gradvis och hur gränserna för denna årstid förskjuts. Många artiklar handlar om den skånska (o)vintern. Även om klimatförändringarna även märks norrut är snön och kylan fortfarande närvarande. Men om profetian stämmer, att den nya årstiden intar nya landskap, kan det tänkas att årstidsbenämningen får fäste i lokal media även i landets norra delar där begreppet hittills varit frånvarande.

I flera av texterna talar meteorologer om en gråzon när vintern inte inträffar på vissa platser. Ovinter blir ett sätt att begripliggöra denna gråzon, att skapa en ordning kring frånvaron av vinter och det tomrum som uppstår. I den tidigare citerade månadskrönikan föreslår SVT:s meteorolog Per Stenborg ("Vår nya årstid ovinter?") att den nya årstiden ovinter per automatik ska starta den 1 januari om den "riktiga vintern inte anlant då" och får som längst vara till slutet av februari. Våren ska vara fri att komma från första februari. I en senare krönika resonerar han vidare kring dessa brytdatum och huruvida det kan vara relevant att istället ändra vinterns dygnsmedeltemperatur. Det senare avfärdar han, "snö, kyla och is" är ju vad vinter handlar om ("Sagan om vintern som försvann").

Denna avgränsning tycks främst handla om justering av meteorologiska definitioner utifrån temperaturmätningar. "Riktig" vinter tycks kräva kyla, åtminstone i en svensk meteorologisk kontext. Genom att sätta namn på gråzonen mellan höst och vår framträder något som kan kallas en årstid, en tidsperiod baserat på statistiska data och föreställningar om väder. I Stenborgs krönika från 2022 framträder just årstiderna och deras skiftningar som betydelsefulla, likaså att de ter sig olika i landets olika delar.

Som vi konstaterat ovan kan så väl vinter som ovinter förstås som kulturella konstruktioner. Samtidigt innebär förlusten av vintern och dess väder faktisk påverkan på människor och deras vardagsliv, från hur de klär sig till årliga ritualer (jfr Hulme, "Climate and its changes"; Kverndokk). Den frånvarande vintern (och den närvarande ovintern) får således kulturella konsekvenser. Vilket inte minst synliggörs i artiklarna som berör

avsaknaden av den förväntade snön på skidbackarna. Ett annat landskap än det förväntade träder fram. På en del ställen nyttjas snökanoner för att producera konstsnö för att möjliggöra fortsatt skidåkning, andra backar får nya användningsområden när skidåkningen ersätts med löpträning eller mountainbike-cykling (Kristensen; Vibeke & Johansson; Schlein & Ivarsson). Även konsumtionsvanor påverkas. Den uteblivna snön under julhandeln 2015 i Köping tycktes minska köpen av vinterprylar som pulkor, istället inhandlades cyklar och löparskor (Inge). Frånvaron av vinter och snö bokstavligt blottlägger en annan närvaro och möjliggör andra aktiviteter.

Upplevelsen av att vintern är förlorad eller frånvarande förutsätter dock att det funnits en tidigare relation till eller erfarenhet av vinter. Detta kan förklara dels fokuset på de södra delarna av landet, dels åberopandet av barndomsminnen. För att följa Frers resonemang, har människor förkroppsligade minnen och erfarenheter av snö och kyla. Frånvaron kan upplevas olika starkt för olika människor beroende på den känslomässiga anknytningen. Men det är i upplevelsen av frånvaron som själva tomrummet ges substans och känslor (Frers 438). Om vi förstår ovintern som en frånvaro av vinter, så illustrerar mediematerialet hur människor – i synnerhet meteorologer och klimatjournalister – fyller ovintern med föreställningar, egenskaper och känslor och är därmed medskapare av ovinter.

VINTERSORG I EN NY ÅRSTID – AVSLUTANDE DISKUSSION

Vi har hittills försökt närma oss ovintern, den av vissa svenska meteorologer föreslagna årstiden som infaller när vintern inte kommer, det vill säga när det inte blir kallt nog mellan höst och vår. Ovintern ses som ett tecken på att klimatet blir allt varmare. Klimatförändringarna skapar oordning i årstiderna och texterna kan förstås dels som ett sätt att synliggöra och varna om konsekvenserna av de nya väderförhållandena, en nalkande nyordning; dels som ett försök att skapa ordning i oordningen genom nya benämningar. I vårt material framträder vintern som kulturellt betydelsefull. Det verkar finnas ett behov av att vintern kvarstår som den har upplevts tidigare. I analysen har frånvaro, närvaro, och förlust varit bärande begrepp. Vi ska i det efterföljande dels diskutera ordnandets betydelser, dels resonera kring

hur upplevelsen av oordningen kopplas till såväl frånvaro som närvaro och i förlängningen en oro för klimatförändringarnas konsekvenser, nutida som kommande.

I inledningen ställde vi frågan hur ovinter görs och ges mening i de mediala texterna och vad begreppet används till. Ovinter görs genom en pendling mellan berättelser om en frånvaro av vintern och synliggörandet av spåren som vintern lämnat. I denna kontext har fenomenet ovinter, som en ny årstid, formats av meteorologer och journalister i samspel över tid. Meteorologiskt mätbara tecken som väder, temperatur, is och snömängd används för att kategorisera vädret i igenkännbara sätt för att ordna årstider. Genom årstiderna kan människan minnas det väder som varit förr och förutse det framtida (jfr Orlove 136). Användandet av begreppet ovinter skapar en föreställning om en ny årstid vilken, på grund av klimatförändringarna, infaller i en gråzon mellan höst och vår. Ovintern kan sägas inträffa när de yttre förutsättningarna inte är kompatibla med de rådande kulturella föreställningarna och förväntningarna på vad vinter är eller kan vara i Sverige. Detta gör ovinter till något konkret som läsaren kan förhålla sig till – en årstid som infaller när den "riktiga" vintern uteblir.

Begreppet ovinter används med olika syften, vilket synliggörs av de olika genrerna som vi tidigare nämnt. Det kan handla om upplysande resonerang i väderkrönikor som summerar månadens väder. Eller i klimatjournalistiska artiklar och krönikor där författarna med hjälp av ovinter synliggör konsekvenser av klimatförändringar. Därtill återfinns ordet i kåserier som på ett lättsammare eller personligare sätt tar upp väder och klimat. Det finns också texter som använder ovinter eller ovintrig i mer beskrivande ordalag, vilka indirekt belyser förväntningar på vinterns närvaro. Även om en del klimatkrönikor och reportage tydligt pekar på klimatförändringarna och deras konsekvenser, tycks det centrala för skribenterna inte vara huruvida människan orsakat dessa, utan faktumet att klimatförändringarna är här och att människor behöver förbereda sig på översvämningar, vattenbrist och ovinter. Ovintern kan i dessa sammanhang tolkas som en förvarning om en framtida vardag.

Trots artiklarnas olika uttryckssätt och syften har de gemensamt att vara medskapare av årstidernas föreställda ordning och oordning. Ett talan-

de exempel är rubriken "Vi sjunker i ett årstidskaos" (Fällmar Andersson). Kategoriseringen av årstider, oavsett om de är kalendariska eller baserade på väderstatistik är, har vi argumenterat, en kulturell konstruktion. Det betyder att årstiderna är ständigt föränderliga (Bremer & Wardekker; Bremer). Enligt Hulme ("Weathered"; "Climate and its changes") kan även klimatet förstås som en kulturell idé kring vilken människan strukturerar världen. Idén om klimat är ett sätt för människan att skapa ordning på det okontrollerbara vädret genom att förhålla sig till förväntade vädermönster. Dessa föreställningar är ingalunda stabila utan formade av bland annat plats, tid och politik. Men när väder och således årstiderna, inte betar sig som de "ska" kan människan inte längre förlita sig på tidigare kunskaper och erfarenheter. Förändrat väder och klimat kommer att påverka människors sätt att leva med och anpassa sig till vädret, vilket belyses i flera av artiklarna när de rapporterar om exempelvis skidbackar som får nya användningsområden.

Artiklarna synliggör att det finns nyhetsvärde i att årstiderna inte är som de har varit. Genom att använda ordet "ovinter" bidrar de till att uppmärksamma en förlust av vinter och påpeka frånvaron och spåren, inte minst genom framhäandet av den skånska vinterns död. Vintern kan dock hypotetiskt sett alltid återkomma, det kan komma tillfällig kyla eller snö. I materialet dyker ovinter upp med viss oregelbundenhet, främst under december-mars och under år med milda vintertemperaturer. I synnerhet klimat- och vädertexterna synliggör hur vinterns framtid står och väger mellan (tillfällig) närvaro och (permanent) förlust. 2008 är ovintern en nyhet, 2024 en reell verklighet. Detta gäller främst södra Sverige, men underförstått kan ovintern sprida sig alltmer norrut. Det tidigare bekanta mönstret av vinter, vår, sommar och höst är brutet. Vintern är på väg att förpassas till det förgångna, medan ovintern är framtiden.

I ordningen som ordet ovinter belyser framträder aspekter av närvaro och frånvaro. Mest explicit genom frånvaron av kyla och snö, och synliggörande av en ny närvaro, såsom vissa arters utbredning och skidor som ersätts av mountainbikes. Vinterns frånvaro lämnar också spår av det som varit; osålda pulkor och stillastående skidliftar är några materiella spår, men även minnen av barndomens vintrar kan förstås som spår.

Genom dessa spår framträder vinterns frånvaro, samtidigt som ovintern blir till kulturellt (jfr Meyer 109). Ovintern ges således betydelse genom vintern och dess spår. Ovinterns existens är i relation till vintern, den är villkorad av vintern. Årstiden ovinter definieras av just vad den *inte* är: o-vinter. Ovinter är inte bara något som förklarar vinterns frånvaro, det är också något som *görs*, något som får innebörd och betydelse av människor. Ovintern ges en närvaro.

Samtidigt innebär detta att så länge ovinter-begreppet används, kommer den kulturella idén om vinter med kyla och snö bestå. Genom minnen, berättelser, bilder och i det här fallet ord upprätthålls vintern. Förlusten av vinter hålls på ett sätt närvarande genom att årstidsnamnet ovinter inte "tillåter" att vintern helt glöms bort. Just kombinationen av negationen "o" och "vinter" gör att vi blir medvetna om vinterns frånvaro (jfr Bille et al.; Meyer; Frers). Och det är detta som gör att vintern inte faller i glömska. Om vi följer Frers resonemang så är frånvaron ett tomrum som fylls med känslor och föreställningar. I det här fallet är vintern det frånvarande. Tomrummet fylls av en oro för klimatförändringar och för framtiden. I tomrummet framträder även minnen och berättelser om snörika barndomsvintrar. Ovintern blir något nytt som tar plats i mellanrummet mellan höst och vår. Tomrummet fylls därmed både med berättelser om det frånvarande, och med ordet ovinter, som på samma gång håller kvar den frånvarande vintern och fyller det med en ny närvaro, ett nytt ramverk att skapa ordning på tiden med.

Även om ordning i enlighet med årstidsnormer görs med hjälp av ovinter-begreppet så betyder det inte att "allt är i ordning". Underliggande i artiklarna ligger oron för att vintern kommer att försvinna helt och, exempelvis i den skånska reportageserien, beskrivs detta redan vara på gång. Vintern framstår som saknad och ovintern som önskad. I artiklarna beskrivs ovinterns närvaro som att platserna är förändrade, mörkare, blötare, lerigare. De kontrasteras mot hur det var tidigare: ljusare, kallare, snöigare. Detta kan länkas till *solastalg*i, den smärtsamma känsla av förlust och den sorg som uppstår när omgivningen förändras av klimatförändringar (Albrecht 45). Miljöteologen Panu Pihkala använder uttrycket vintersorg för att beskriva den (framtida) saknad som uppstår som en känslomässig

konsekvens av det varmare klimatet. På liknande vis använder Sverker Sörlin ordet snösorg. I likhet med Pikhala har vi visat på en årstid som förändras och sörjs. Solastalgin och vintersorgen är påtaglig i mediematerialet, särskilt gäller det de senare klimatreportagen, till exempel i hur det skånska landskapets förändring beskrivs. Klimatförändringarna och vinterns frånvaro gör att platsen framställs som oigenkännlig under delar av året.

För att sammanfatta, genom att människor lägger märke till, tillskriver mening och benämner tecken i naturen som årstider, görs årstiderna kulturellt betydelsefulla. Detta sker även när människor genomför vissa aktiviteter som har koppling till årstidsbundna aktiviteter, såsom skidåkning och snöskottning. Det vi visat på i denna text är att vinter – i meningen kall och snöig – ger en känsla av mening, stabilitet och trygghet. Men det varmare klimatet påverkar redan den svenska vintern som vi idag känner den och det får kulturella konsekvenser för människor, både känslomässigt och erfarenhetsmässigt. Vintern och de andra årstiderna kommer att förändras, både utifrån klimatet och utifrån kulturella förståelser av årstiderna. För vintern, som är förknippad med kalla temperaturer och väderfenomen som är en del av bilden av Sverige och för många människors vardagsliv, blir frånvaron av kyla och snö påtaglig. Det är i denna kontext vi måste förstå ovintern när den benämns av meteorologer och klimatjournalister, ovintern riktar nämligen uppmärksamheten mot klimatförändringarnas konsekvenser här och nu.

Huruvida ovinter som idé och begrepp kommer få fäste i det vardagliga talet och förståelsen av årstider återstår att se. Ovinter kommer endast existera så länge människor använder sig av begreppet eller föreställer sig att det är en "ny" årstid. Vinterns alltmer synliga frånvaro, illustrerat genom ovinter-begreppet, möjliggör att komma nära vilka konsekvenser klimatförändringarna får för människors vardagsliv i ett varmare Sverige.

TACK

Författarna vill tacka granskare och gästredaktörer för värdefulla inspel till artikeln. Ett tack går också till Hanna Sjögren och Robin Ekelund för läsning och konstruktiva kommentarer under arbetet.

ERIKA LUNDELL, Filosofie doktor i etnologi, lektor vid institutionen för barndom, utbildning och samhälle, Malmö Universitet. Hennes nuvarande forskningsintresse handlar om hur människor förstår, minns och skapar mening kring snö i ljuset av den globala uppvärmningen. I samarbete med Folklivsarkivet vid Lunds universitet har hon tagit fram en frågelista om minnen av snö.

MATILDA MARSHALL, Filosofie doktor och lektor i etnologi vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Hennes forskning rör hur människor skapar mening och praktiker kring hållbarhet och klimatförändringar. Tillsammans med Inger Johanne Lyngø var hon gästredaktör för temasektionen "The culture of cooling" i *Kulturella Perspektiv* (2023).

NON-WINTER

A new season in a warmer climate?

The Swedish winter is getting warmer and the snow season shorter. In the southern parts of the country a meteorological winter is no longer guaranteed every year. A new season has therefore been suggested: non-winter (*ovinter*). In this article we trace the use of the word *ovinter* in Swedish media 2008–2024 to explore non-winter as a cultural phenomenon. By understanding seasons as culturally constructed and using absence and presence as analytical tools, we investigate how non-winter is given meaning. In the analysed material, non-winter is shaped by meteorologists and journalists to describe a season following neither statistical and scientific definitions of winter, nor the calendric. Non-winter can be understood as a way to make sense about and bring order to the seasonal disruption brought by climate change. During non-winter, snow and coldness are absent. The absent winter leaves traces in the form of memories, unused objects, and feelings of loss. This loss can be described in terms of winter grief or snow sorrow. In the absence of winter, new presences emerge, such as greyness and darkness, as well as sunny and warm weather with unseasonal flowers and animals. Against the backdrop of climate change, the *ovinter* challenges seasonal activities and businesses. We argue that by scrutinizing non-winter, we draw attention to the new presences that a warmer future may hold. Furthermore, we get closer to understanding the cultural consequences of the absence of winter for people's everyday lives in a warmer Sweden.

KEYWORDS

- sv: ovinter, årstider, klimatförändringar, vinter, meteorologi, väder, frånvaro och närvaro, media
- en: non-winter, seasons, climate change, winter, meteorology, weather, absence and presence, media

REFERENSER

- Albrecht, Glen. "Solastalgia: A New Concept in Human Health and Identity." *Philosophy, Activism, Nature*, nr. 3, 2005, s. 41–55.
- Alestig, Peter. "Snön och regnet avslöjar den svenska klimatkrisen." *Dagens Nyheter* 4 december 2022, <https://www.dn.se/sverige/peter-alestig-snon-och-regnet-avslor-jar-den-svenska-klimatkrisen/>, hämtad 29 augusti 2024.
- Alestig, Peter. "Värre skyfall, turistboom och 'ovinter' i framtidens Sverige." *Dagens Nyheter* 11 augusti 2023, s. 7.
- Bille, Mikkel et al. "Introduction: An Anthropology of Absence." *An Anthropology of Absence: Materializations of Transcendence and Loss*, redigerad av Mikkel Bille et al., Springer, 2010, s. 3–22.
- Bondepraktikan. Ny utgåva, Lind & Co, 2021.
- Bremer, Scott. "Is Bergen Unseasonal? On Europe's Shifting Relation to Seasons." *European Review* 2024: 1–15. <https://doi.org/10.1017/S1062798724000115>.
- Bremer, Scott och Arjan Wardekker. "When Seasons No Longer Hold." *Changing Seasonality: How Communities Are Revising Their Seasons*, redigerad av Scott Bremer och Arjan Wardekker, De Gruyter, 2024, s. 1–26. <https://doi.org/10.1515/9783111245591-001>.
- Carlsvärd, Mats. "Har du också skördat något ovanligt?" *Nerikes Allehanda*, 6 januari 2014, <https://www.na.se/artikel/har-du-ocksa-skordat-nagot-ovanligt>, hämtad 14 september 2024.
- Dodds, Klaus och Sverker Sörlin, redaktörer. *Ice Humanities: Living, Working, and Thinking in a Melting World*. Manchester University Press, 2022. <https://doi.org/10.7765/9781526157782>.
- Fjellman, Elin. "Från vinter till ovinter." *Sydsvenskan* 30 juli 2022, s. A9.
- Fällmar Andersson, Peter. "Vi sjunker i ett årstidskaos." *Helsingborgs Dagblad* 2 september 2023, s. A21.
- Frers, Lars. "The Matter of Absence." *Cultural Geographies*, vol. 20, nr. 4, 2013, s. 431–45. <https://doi.org/10.1177/1474474013477775>.
- "Från skogsbygden." *Halland*, 3 mars 1899, s. 2.
- "Ge oss dina värtecken!" *Nerikes Allehanda*, 14 januari 2008.
- Gustavsson, Karin. "Kunskap ur tomrum. Närläsning som etnologisk metod." *Kulturhistoria: en etnologisk metodbok*, redaktörer Lars-Eric Jönsson och Fredrik Nilsson, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, 2017, s. 121–136.
- Hansson, Heidi och Cathrine Norberg, redaktörer. *Cold matters: Cultural perceptions of snow, ice and cold*. Umeå Universitet och Kungliga Skytteanska Samfundet, 2009.

- Holmgren, Pär. "Passa på att njut, alla som önskar en vit jul." *Aftonbladet* 16 december 2010, s. 21.
- Hulme, Mike. "Climate and Its Changes: A Cultural Appraisal." *Geo: Geography and Environment*, vol. 2, nr 1, 2015, s. 1–11. <https://doi.org/10.1002/geo2.5>.
- Hulme, Mike. *Weathered: Cultures of climate*. SAGE, 2017.
- Inge, Erik. "Årets julklapsjakt går in på upploppet." *Bbl-AT*, 23 december 2015.
- Klint, Lars. "'Svåhren' är kommen." *Kvällsposten* 21 februari 2008, s. 23.
- Kristensen, Johan. "Backägarna fasar för snöfri säsong." *Mitt i Värmdö* 6 december 2011, s. 16.
- Kruskopf, Emma och Anna Wahlgren. "Vintern som inte dök upp." *Expressen* 19 februari 2008, s.15.
- Kverndokk, Kyrre. "The Age of Climate Change: Cultural Change Temporalities and Crisis Awareness." *Journal of Northern Studies*, vol. 14, nr. 2, 2020, s. 53–66.
- Meier, Lars et al. "The Importance of Absence in the Present: Practices of Remembrance and the Contestation of Absences." *Cultural Geographies*, vol. 20, nr. 4, 2013, s. 423–30, <https://doi.org/10.1177/1474474013493889>.
- Meyer, Morgan. "Placing and Tracing Absence: A Material Culture of the Immaterial." *Journal of Material Culture*, vol. 17, nr. 1, 2012, s. 103–10, <https://doi.org/10.1177/1359183511433259>.
- Orlove, Ben. "How people name seasons." *Weather, Climate, Culture*, redaktörer Sarah Stauss och Benjamin S. Orlove, Routledge, 2003, s. 121–140.
- Pihkala, Panu. "Climate Grief: How We Mourn a Changing Planet." *BBC News*, 3 April 2020, www.bbc.com/future/article/20200402-climate-grief-mourning-loss-due-to-climate-change, hämtad 4 februari 2025.
- Ryan, Gery W och H. Russel Bernhard. "Techniques to Identify Themes." *Field Methods*, vol. 15, nr 1, 2003, s. 85–109, <https://doi.org/10.1177/1525822X02239569>.
- Sametinget. "Årstidscykel." *Sametinget*, <https://www.sametinget.se/111683>, hämtad 5 augusti 2024.
- Schimanke, Semjon, et al. *Observerad klimatförändring i Sverige 1860–2021*. Klimatologi 69, SMHI, 2022.
- Schlein, Sofia och Dan Ivarsson. "Farväl skånska vinter!" *Nordvästra Skånes tidningar*, 29 december 2023, s. A10–A13.
- Sjöström, Thomas. "I Västervik slipper man åka skidor." *Västerviks-Tidningen*, 22 februari 2008, s. 26.
- "Skogsafverkningen." *Halland*, 12 februari 1898, s. 2.
- SMHI. "Årstider." *SMHI* <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/arstider/arstider-1.1082> Hämtad 5 augusti 2024.
- Stenborg, Per. "Vår nya årstid ovinter?" *SVT*, 25 januari 2017, <https://www.svt.se/vader/2017januaritankar>, hämtad 25 augusti 2024.
- Stenborg, Per. "'Sagan om vintern som försvann.'" *SVT*, 24 februari 2022, <https://www.svt.se/vader/sagan-om-vintern-som-forsvann>, hämtad 25 augusti 2024.

Stenborg, Per. "Vintern den är lång, det regnar gång på gång." SVT, 25 januari 2023, <https://www.svt.se/vader/vintern-den-ar-lang-det-regnar-gang-pa-gang>, hämtad 14 september 2024.

Svenske, Arvida Juni. *Ovinter: Dikter om klimatkatastrofen*. Författares Bokmaskin, 2023.
Sörlin, Sverker. *Snö: En historia*. Volante, 2024.

Tegermark, Lars. "Saknar du vintern?" *Expressen*, 19 februari 2008, s. 15.

Tell, Johan, 100 sätt att rädda världen... Max Ström, 2007.

"Vi har ju haft snö i Skåne." *Nerikes Allehanda*, 1 mars 2009.

Vibeke, Anette och Janne Johansson. "Seg start för backen." *Jönköpings-Posten*, 27 december 2013, s. 6, del 3.

Waldeck. "Sommaren har kommit!" *Svenska Dagbladet*, 9 september 1902, s. 6.

DEN RENA KÖLDEN

Gustaf Fredrik Gyllenborgs "Vinter-Qvåde"

INLEDNING

Gustaf Fredrik Gyllenborg (1731–1808), greve, diktare och ämbetsman, publicerade "Vinter-Qvåde" anonymt i Tankebyggarordens *Witterhets Arbeten, Utgifne af et Samhälle i Stockholm* I, 1759.¹ Samtliga bidrag var osignerade, och förutom Gyllenborg medverkade bland andra Hedvig Charlotta Norden-

-
- 1 Se Gyllenborg, "Vinter-Qvåde", i *Witterhets Arbeten, Utgifne af et Samhälle i Stockholm*, vol. I (1759/1990) 34-47. Förlagsvis anges sidhänvisningar till dikten inom parentes efter citat. Greve Gyllenborg betraktades som en av frihetstidens betydande diktare, men är i dag ganska bortglömd. Han nämns tillsammans med Tankebyggarordens mer berömda medlemmar, som Hedvig Charlotta Nordenflycht och Gustaf Philip Creutz, och var en av Svenska Akademiens ledamöter vid grundandet 1786. Oden som *Menniskjans Nöjen och Menniskjans Elände* brukar framhållas som uttryck för stoicism och världsförakt. Gyllenborgs diktning från 1770-talet och framåt är mindre omfattande, och har bedömts som mindre betydande. Självtillräckligheten *Mitt lefverne*, som omfattar tiden 1731-1775, skrevs under diktarens sista år och trycktes postumt. Se Gustaf Fredrik Gyllenborg, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13354>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av Gardar Sahlberg), hämtad 2025-03-05. *Mitt lefverne* finns digitalt publicerad på Litteraturbanken, se <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/GyllenborgGF/titlar/MittLefverne/sida/IV/etext>, hämtad 2025-03-05.

flycht och Gustaf Philip Creutz i samlingen (Stålmarck "Inledning" IV-V). Poetiska gestaltningar av den svenska vintern var inte vanliga vid denna tid, och Gyllenborgs "Vinter-Qvåde" har därför tillskrivits litteraturhistorisk betydelse som ett pionjärverk och som Montesquieus klimatlära i diktform (Lamm *Upplysningstidens romantik* I 403, Sahlberg 239, Frängsmyr 38, Göransson 41).² Vilken roll spelar Gyllenborgs "Vinter-Qvåde" för gestaltningen av den svenska kölden och vintern? Vad innebär ett transkulturellt och kulturekologiskt perspektiv för förståelsen av köldens roll i dikten?

"Vinter-Qvåde" består av 29 tioradiga strofer, som inleds med en patriotisk hyllning till den svenska kölden.³ Därefter följer ett pärlband av enskilda scener, som tillsammans förstärker hyllningen av vinterkylan. Dessa scener beskriver snö och is, ett slädparti, skridskoåkning, snöbolls- krig, en hammarsmedja, skogsbruk, björnjakt, isfiske, och samvaro i en stuga med dans på logen. Dikten avslutas med jagets tankar under vinternattens norrskén, före nattvilan. I det följande vill jag läsa dikten ur ett kulturekologiskt perspektiv. Gyllenborgs dikt kombinerar den västerländska litteraturens medelhavsklimat med ett allt tydligare nationellt fokus, manifesterat i Sveriges boreala klimat. I diktens fokus på vinterkölden och ett fruset landskap kombineras en klassicistisk repertoar med 1700-talets uppvärdering av den nordiska kylan och tidens klimatlära. Resultatet vill jag beskriva som en ofta motsägelsefull hybridnatur, där kölden hyllas, samtidigt som den gestaltas med hjälp av en mer tempererad poetisk norm.

Inledningsvis redogör jag för analysens förutsättningar i en teoretisk och kulturhistorisk kontext. Därefter övergår jag till diktens patriotiska och götiska inledning, för att sedan göra nedslag i den hybridnatur Gyllenborg

2 Jfr. "den första kända bilden av Stockholm i snö" från 1700-talet (Göransson, 39). I 1600-talets latinska barockdiktning finns dock beskrivningar av hur muserna flyttat från Parnassen och valt "sin snöiga bostad" i Sverige (Johannesson 86-87). "Vinter-Qvåde" har uppmärksammats i forskningen som "rousseauismens första anpassning till svensk kultur" (Blanck 382), som ett uttryck för "den moderna rudbeckianismen" (Schück 460), som Montesquieus klimatlära omvandlad till dikt, och för en ny och mer subjektiv naturkänsla i den svenska litteraturen.

3 De tioradiga stroferna har rimflätning med omväxlande manliga och kvinnliga rim med rimschemat AbAbCCdEEd och rytmen är fyrtaktig jamb.

skapar i enskilda scener. Den omarbetning av dikten Gyllenborg ger ut 1795 kommenteras också, eftersom den visar förändringar av naturgestaltningen och köldens roll, föranledda av förskjutningar i den kulturella normen. Även frågan om hur "Vinter-Qvåde" rör sig mellan olika poetiska repertoarer behandlas, som en aspekt av den kulturekologiska analysen.

GÖTICISM, KULTUREKOLOGI OCH KULTURTRANSFER

"Vinter-Qvåde", som prisar den svenska vintern och kylan, har lästs som en vidareutveckling av 1600-talets göticism, och även som ett steg på vägen mot romantikens nordiska nationalism som den gestaltas i dikter som Tegnér's *Svea* från 1811 (Johannesson kap. 7, Göransson 41, Frängsmyr 39). Göticismen var en rörelse som hävdade en lång och ärorik nordisk historia, som såg svenskarna som ättlingar till goterna, och som gärna förlade bibliska och antika berättelser till Sverige, som myten om Atlantis ("Göticism" *Nationalencyklopedin*, Karlsson och Lindberg, Ekedahl). Johannes och Olaus Magnus historiska verk från 1500-talet är tillsammans med Olof Rudbecks *Atlantica* från slutet av 1600-talet centrala för uppvärderingen av det stärkande nordiska klimatet och föreställningen om nordbornas storhet (Frängsmyr 25, Johannesson). Den spekulativa göticism som Rudbeck representerar avfärdades som ovetenskaplig av exempelvis historikern och diktaren Olof Dalin under 1700-talet. Carl Frängsmyr framhåller i sin doktorsavhandling *Klimat och karaktär* (2000) att översättningar av isländska sagor i kombination med klimatläran gav impulser till en ny form av göticism under 1700-talet – mindre krigisk, men lika övertygad om svenskarnas företräden (Frängsmyr 28-29). Det stränga svenska klimatet, vinterns köld, framhövdes alltmer och uppfattades som välgörande. Klimatet sades bidra till så olika företeelser som svenskarnas styrka och mod, deras historiska bragder och styrelseskick, såväl som ekonomisk nytta och hälsa (Frängsmyr 40). Samtidigt "var klimatläran etablerad som ett slags allmängods långt före Montesquieus *Om lagarnas anda*" (Frängsmyr 188-189).

Den äldre forskningen om Gyllenborgs "Vinter-Qvåde" fokuserade på genetiska samband och sökte efter specifika källor till olika passager i Gyllenborgs dikt. Resultatet blev en imponerande samling av läsefrukter från

Montesquieu, Jean Baptiste och Jean Jacques Rousseau, Paul-Henri Mallet, Vergilius *Georgica*, den skotske 1700-talspoeten James Thomsons populära årstidsdikter *The Seasons*, och även svenska föregångare som den tidigare nämnde Dalin och Gyllenborgs samtida diktarkollega Creutz (Blanck, Lamm *Upplysningstidens romantik* I, Schück, Sahlberg). Jämförelserna påvisar uppenbara likheter i enskilda passager, och skapar ett historiskt sammanhang som belyser hur frågan om vintern, kylan och det nordiska klimatet hantearats inom en europeisk lärd och litterär kultur. Men jämförelserna riskerar också att leda till att Gyllenborgs dikt framstår som ett passivt kollage av tidigare texter, inte som ett egenartat svar på dessa ibland olikartade inspel om vintern och kylan.

Med hjälp av en kulturekologisk utgångspunkt och den tyske litteraturforskaren Hubert Zapf blir det möjligt att i stället undersöka hur Gyllenborg skapar en svensk hybridnatur i dikten (Zapf "Cultural Ecology of Literature", Zapf "Cultural Ecology as a Transdisciplinary Paradigm"). Som Zapf konstaterar finns det goda skäl att diskutera naturen eller människans omgivningar (*environments*) som både inre och yttre fenomen:

The characteristic environments of modern humans are not just external but internal environments, the inner worlds and landscapes of the mind, the psyche, and the cultural imagination, which make up the habitats of humans as much as their external natural and material environments (Zapf "Cultural Ecology as a Transdisciplinary Paradigm" 150).

I enlighet med Zapfs synsätt vill jag därför visa hur "Vinter-Qvåde" sammanlänkar denna kulturella föreställningsvärld och den faktiska svenska naturen med dess stränga klimat. Till den "inre" naturen räknar jag 1700-talets litterära repertoar, som i sin tur bygger på antik och antikimiterande diktkonst. Även den kanadensiske forskaren Daniel Chartier diskuterar "det imaginäras ekologi" i en studie om det nordiska och "litterär vinterhet" (Chartier "Towards a Grammar of the Idea of North").⁴ I likhet med

4 Chartier definierar "det nordliga" som "först och främst en kulturell diskurs, som av konvention appliceras på ett givet område" (Chartier "Vad är föreställningarna om det nordliga?" 123).

Zapf argumenterar Chartier för att studera det faktiska och det imaginära som integrerade (Chartier "Towards a Grammar of the Idea of North" 44).

Som ett alternativ till den äldre genetiska forskningen kombinerar jag den kulturekologiska ansatsen med kritiken mot det komparativa perspektivet som formulerats inom fältet kulturtransfer, "cultural transfer".⁵ Inom den äldre jämförande litteraturforskningen har begrepp som "inflytande" stått i centrum, där en "starkare" kultur sägs "påverka" den "svagare", och där tydligt avgränsade nationer eller kulturer ställs mot varandra (Jørgensen och Lüsebrink 1-2, 7). Inom forskningen om kulturtransfer har därför begreppet "hybriditet" införlivats för att markera de förändringar och förvandlingar som sker när kulturella artefakter rör sig över gränser (Jørgensen och Lüsebrink 7). Hybriditet är ett begrepp hämtat från den postkoloniala teoribildningen, lanserat av Homi Bhabha under 1990-talet, och det används i denna artikel för att framhäva de transformationer som sker när antikens litteratur och de tidigmoderna europeiska litteraturerna möter den svenska diktkonsten och det nordliga klimatet.⁶ Resultatet av dessa omtolkningar och interaktiva skeenden – hybriden – studeras i sin egen rätt, som tecken på transitivity i den kulturella transferprocessen. I Gyllenborgs vinterdikt finns åtskilliga konkreta exempel på hur detta möte skapar nya poetiska hyllningar till kölden.

Den västerländska föreställningen om *locus amoenus*, den behagliga platsen, är central för denna transferprocess. Denna behagliga plats utgår från ett betydligt varmare klimat än det svenska och blir en återkommande *topos* i konst och diktkonst. Den innefattar rinnande vatten, skuggande lövverk, den milda västanvinden, blomsterströdda ängar och ständig vår. Denna plats etableras både i den kristna traditionen och i den grekisk-romerska kulturen, och återkommer i västerländsk diktkonst sedan antiken (Curtius kap. 10, Lewan). Som en kulturell föreställning är den, i enlighet

5 Jørgensen och Lüsebrink ser Michel Espagne och Michael Werner som vägröjare för "cultural transfer" och "cultural translation" från 1980-talet och framåt.

6 Jørgensen och Lüsebrink hänvisar till Bhabha och även till den tyske filosofen Wolfgang Iser och dennes begrepp *Transkulturalität*, som också betonar det icke-homogena och icke-monolitiska hos kulturer såväl som hos individer (Jørgensen och Lüsebrink 7).

med Zapfs resonemang, lika svensk som granen. Chartier beskriver att även idén om det nordliga har en egen "grammatik" med snö, kyla och norr-sken, som tillsammans skapar en "litterär vinterhet" (Chartier "Towards a Grammar of the Idea of North" 44-47). Chartier utgår dock från film och litteratur från tiden efter 1700-talet, och denna nordliga "grammatik" är inte lika etablerad som litterär norm under Gyllenborgs tid.

Att läsa Gyllenborg i relation till föreställningen om *locus amoenus* innebär också att den tidigmoderna europeiska kulturen förstås i relation till begreppen *imitatio*, efterbildning, och *aemulatio*, viljan att även överträffa sina föregångare (Müller och Pfisterer). I 1700-talets litteratur aktiveras och efterbildas, som nämnts, antikens former, topiker, och genrer, samtidigt som exempelvis även den franska litteraturen från 1600-talet och 1700-talet blir mönsterbildande i stora delar av Europa.⁷ Göticismens hyllning av det nordiska kan tolkas som en tävlan i relation till medelhavsområdets kulturella dominans – att uppvärdera kölden blir då en form av *aemulatio*.⁸ Denna tendens är synlig i Gyllenborgs dikt på ett mer övergripande plan. Det jag vill visa i läsningen är dock hur element från den antika diktningens *locus amoenus* etableras i diktens ordval, samtidigt som Nordens köld uppvärderas – det poetiska resultatet av denna transferprocess kallar jag en hybridnatur. I denna inkorporeras även element från den framväxande lit-

7 Som Martin Lamm påpekar är det ofta svårt att avgöra om imitationer och allusioner i 1700-talstexter utgår från en antik författare eller från ett senare verk som imiterar antikens diktare (Lamm "Samuel Triewalds lif och diktning" 169, Cullhed "Horace is dead, but I am alive" 128). Jag ser detta som ytterligare ett argument mot en genetisk metod och för ett kulturtransfer-perspektiv.

8 Tack till den anonyme granskare som lyfte fram *aemulatio*-begreppet och även gjorde mig uppmärksam på emblemet för Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab från 1760, en gran med mottot "Æmula lauri", överträffa lagern. Om sällskapet historia, se Andersen. *Aemulatio*-begreppet är relevant, men hybridbegreppet fångar in just den blandning av klimatzoner som uppträder i dikten, trots att det nordliga på en mer argumentativ nivå sägs överträffa den sydländska naturen och klimatet, uppställda som dikotomier. Det lejon som ligger under granen i emblemet är värt att notera. Det utgör ett tecken på hur genomgripande den antikt-kristna kulturella normen är, och dess närvaro i denna *aemulatio*-kontext utgör ytterligare ett argument för att framhäva hybriditeten i 1700-talets nordiska naturgestaltning, som en kombination av en inre och yttre omgivning.

terära vinterhet, som framhävs av Chartier. De dikotomier mellan nord och syd som klimatläran uppställer undermineras därmed, och transformeras i min läsning av dikten till en hybrid gestaltning av vinterkölden i Sverige.

DEN GÖTISKA INLEDNINGEN

Ordet "Qvåde" i diktens titel kan förstås som en översättning av ode (Stålmarck *Tankebyggare* 118-119).⁹ Ordvalet är av intresse här, eftersom det särskilt avser fornnordiska dikter och sånger, och placerar dikten i en nordlig kulturell diskurs ("kvåde", SAOB). Valet av den tioradiga strofen följer dock den franska odediktningen i spåren (Göransson 37). Kombinationen av titeln och formen utgör därmed ett exempel på den kulturella transfer-mekanism som tidigare diskuterats, och här sammanförs det nordiska och det franska i en ny enhet. Odet förknippas vanligtvis med en hög stil och starka affekter, med Pindaros som förebild, men kategorin omfattar även undervarianter som det filosofiska och det anakreontiska odet (Stålmarck *Tankebyggare* 105). Medan det anakreontiska odet beskrivs som "förnöjsamhetspoesi" och ligger nära dryckesvisan och hyllar kärleken, kunde det filosofiska odet växla mellan satir, tankedikt och intimitet (Stålmarck *Tankebyggare* 105-106).¹⁰ På ett mer tematiskt plan ryms Gyllenborgs dikt inom 1700-talets många gestaltningar av de fyra årstiderna i musik, bildkonst och litteratur. Thomsons tidigare nämnda årstidsdikter på blankvers, *The Seasons* (1730 och senare), blev stilbildande. Årstidsdikter växlade ofta mellan reflexion och naturbeskrivande partier. Precis som odet visar denna kategori en stilistisk och genremässig spännvidd som också Gyllenborg utnyttjar.¹¹

9 Kommentaren avser Creutz "Sommar-Qvåde" men är lika giltig för Gyllenborgs "Vinter-Qvåde".

10 Gyllenborgs "Vinter-Qvåde" diskuteras av Stålmarck under rubriken "Det beskrivande odet", med Creutz "Sommar-Qvåde" som förebild, en dikt som får genrebeteckningen "filosofisk-didaktiskt ode" (Stålmarck *Tankebyggare* 123). Den åttastaviga versen förknippades med lyriken, den genre som innefattade odet (Sjödin *Landets Sånggudinna* 84, fotnot 42, med hänvisning till Sven Hofs poetik "Svenska skaldekonsten" 1785).

11 Se Jennie Nells diskussion om hur "[g]ränserna mellan eklog, lärodiikt och topografisk poesi [...] vid denna tid börjat upplösas" (Nell 226, Sjödin *Landets Sånggudinna*).

Gyllenborgs skildring av naturen och vinterlandskapet sägs bygga på omgivningarna kring Skenäs, ett gods i Vingåkers socken, som var i ättens ägo från 1720 ("*Skenäs*" *Nordisk familjebok*, Breitholtz 47). Gyllenborg inleder sin 29 strofer långa dikt med att apostrofera landsbygden – "Kom Landtbygd!" (34). För diktjaget innebär färden till landet både "frihet" och "vällust" och orsaken är lantlivets "dygd och måttliga begär" (34). Det är denna litterära vinterhet som Gyllenborg hämtar ur göticismen i kombination med klimatlärans hyllning av det nordliga – det enkla och sunda livet i Sverige framhävs som tydligast genom vinterkylan och i en lantlig omgivning. Inramningen är "fostrande", som Stålmarck konstaterar, inte minst i de inledande strofernas kontrast mellan sydlig "veklighet" (34) och svenskt "mod" (35) (Stålmarck *Tankebyggare* 123). Den andra strofen riktar sig till ett du, och hyllar vinterkölden:

Du! som din Svenska mærg försvagar
I Södra länders veklighet;
Du öfver Nordens Vintrar klagar
Och ej din himmels förmån vet.
Oss, rena kölden hälsan delar;
Och vädret som kring fälten spelar
Förfriskar både luft och blod;
Det snält i sunda ådror rinner.
I muntra ögon styrkan brinner
Och vitnar om behiertat mod. (34-35)

I strofen anas en missnöjd svensk som vill byta den nordiska kylan mot ett sydländskt klimat, förknippat med vekhet. Martin Lamm sammanfattar slagkraftigt Gyllenborgs budskap, den "framkonstruerade kontrasten mellan Nordens kraftiga, frihetsälskande befolkning och Söderns vekliga trålsläkte" (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 63). Diktjaget argumenterar med hjälp av antiteser och framhäver som motsats Nordens och vinterns fördelar – kölden ger skydd mot sjukdomar och epidemier, och det kalla klimatet gör invånarna starka och modiga. Enligt Frängsmyr "förenar Gyllenborg [...] klimatläran med göticismen" i denna strof (Frängsmyr 38–39, 42–43). Men Gyllenborg tar ett steg till och nämner direkt ett ärorikt götiskt förflutet: "Af denna luft och styrcka närde, / De fordna Göter ammits opp; /

Som under denna himlen lärde, / At fylla ärans högsta lopp" (35). Författaren gör en direkt koppling mellan klimatet och de forna göternas ärofulla bragder, mellan orsak och verkan. Klimat och historia vävs samman. Så vänder sig diktjaget mot framtiden:

Du Land! som varit Hieltars moder,
Blif aldrig trälars usla bo!
Den dygd dig vunnit Äre-stoder
Lät evigt i dit sköte gro!
Än bör du verlden dygder lära:
Lät mandom och en värlig ära
I helgd hos Svenska hiertan bli!
Dens namn lät evigt mörker gömma!
Som född i Sverje, vågar glömma
Sig vara född, at lefva fri. (35-36)

Gyllenborg förknippar svenskhet med hjältar, med frihet, med mandom, ära och dygd. Att Gyllenborg placerar denna patriotiska appell just i sin vinterdikt framhäver den "rena kölden" som orsaken till svenskarnas företräden. Anton Blanck beskriver Gyllenborgs retorik som "fullkomligt klassisk", samtidigt som dikten utgör "en av utgångspunkterna för den nationella rörelsen i vår litteratur" (Blanck 381). Den klassicistiska formen är alltså intakt, med en stramt regelbunden form kombinerad med en logisk tankestruktur, samtidigt som innehållet transformerar flera aktuella intertexter, inte minst Montesquieus *Esprit des Lois* (1748) som förbinder det kalla klimatet med hälsa, mod och ärlighet (Sahlberg 239).¹² Därtill framhävs orsakssambandet mellan klimat och statsskick, där "Nordiska Friheten" blir motsatsen till tyranni (Sahlberg 239-243). Sambandet mellan kölden och friheten etableras med emfas. I detta inledande parti, som etablerar grunden för diktens vinterhet, utgör Sveriges boreala klimat det främsta argumentet både för rikets ärorika förflutna och för hoppet om politisk frihet i framtiden.

12 Även Lamm lyfter fram Dalin och *Esprit des Lois* i sin analys av dikten (Lamm Johan Gabriel Oxenstierna 63). Sahlberg framhåller "Dalins chauvinistiska företal till andra delen av *Svea Rikes Historia* (1750)", som en "länk mellan Montesquieu och Gyllenborg" (Sahlberg 239).

Lennart Breitholtz presenterar ingående den politiska situationen vid diktens förmodade tillkomst, vårvintern 1757, med konflikter mellan frihetstidens partiväsande och kungamakten.¹³ Gyllenborg var utsedd till kronprinsens kavaljer efter ett beslut av hattpartiet, och motståndet från kung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika var kompakt. Tillvaron vid hovet var ett skäl för Gyllenborg att längta till landet. Även försvaret för friheten i den ovan nämnda strofen läser Breitholtz som en direkt hänvisning till aktuella händelser, i detta fall kungaparets misslyckade kupp försök 1756 med syfte att stärka kungamakten (Breitholtz 53).¹⁴ I jämförelse med den engelska naturdikten, som direkt tog ställning till specifika omvandlingar av landsbygden (Fulford), saknas denna dimension i den svenska dikten – i stället är det frihetstidens politiska maktdiskussion som står i centrum.

De läsningar som gjorts av Gyllenborgs hyllningar av vinterkylan i diktens inledning tar hänsyn till både mer trögrörliga kulturella föreställningar om naturen och specifika historiska omständigheter – medan formspråket bygger på fransk klassicistisk dikt anknyter innehållet till göticism, klimatlära, såväl som de politiska konjunkturerna efter 1756 års politiska kupp försök. Kombinationen av dessa temporaliteter utgör också grunden för diktens hybrida gestaltning av kölden, precis som den långa diktens möjligheter till blandade ämnen och stilistisk variation. Efter att den "rena kölden" etablerats som förebildlig i diktens inledande argumentation övergår jag nu till att diskutera hur vintern och kylan gestaltas i enskilda scener.

HÄNDELSE PÅ ISEN SOM KULTUREKOLOGISKA EXEMPLA

Gyllenborgs vinterdikt har i forskningen kritiserats för att vara "tråkig", "en dålig parafras" med drag av "litterär schablon", som Lamm uttrycker det (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 64-65). Sahlberg är något mer posi-

13 Breitholtz pekar på risken att Sverige skulle dras in i Sjuårskriget, vilket också skedde på hösten 1757. I dikten nämns exempelvis "örlogs bistra tid" (46) när jaget betraktar norrskenet på vinterhimlen (Breitholtz 48-50).

14 Avslutningsvis skriver Breitholtz att den politiska kontextualiseringen är avsedd som ett komplement till tidigare forskares mer idéhistoriska resonemang om klimatläran – "Vinter-qvåde är ingalunda endast rimmad hattpolitik" (Breitholtz 56).

tiv, och sammanfattar: "Det vinterlandskap Gyllenborg rullar upp är trots all valhänthet äkta svenskt" (Sahlberg 257). Lamms och Sahlbergs domar visar att de båda utgår från ett originalitetsideal med nationen som norm. Gyllenborg *borde* ha kunnat skildra den svenska vintern livligare och med mindre konventionella poetiska medel, tycks Lamm mena. Sahlbergs erkännande ord visar att svenskhet för honom är ett positivt omdöme, som dock förutsätter att diktaren frigör sig från utländska föregångare. Jag vill i stället diskutera hur Gyllenborgs natur innefattar intertexter och kulturella föreställningar – Zapfs "cultural imagination" och Chartiers "litterära vinterhet" – som sträcker sig från antiken till 1700-talet, och hur dessa samverkar med yttre iakttagelser i gestaltningen av en svensk vinter. Hur bidrar kulturella föreställningar om naturen, tillsammans med det yttre landskapet och kölden, till att skapa en hybridnatur i dikten? Hur förhåller sig klimatlärans dikotomi mellan nord och syd till hybriditet?

Den beskrivande delen av dikten, som följer på det patriotiska anslaget, ser jag som en rad *exempla*, som fyller en illustrerande och samtidigt argumentativ funktion (Zillén 223-226, "exempel" *Nationalencyklopedin*) Tillsammans utgör de olika scenerna retoriska bevis för Sveriges storhet som en nordlig nation – det är kölden som förklarar den svenska tapperheten, dygden, enkelheten och friheten. För att gestalta den "rena kölden" och dess verkan arbetar Gyllenborg med personifikationer och besjälning.¹⁵ Framställningssättet förknippas med fransk dikt, både herdedikter och oden. Havet fryser till is och tilltalas – "Du redan spak i bojan hvilar" (37). Isen blir ett viktigt ämne – en självklarhet inom vinterhetens grammatik – och ger Gyllenborg utrymme att skildra slädfärd, skridskoåkning, snöbollskastning och vinterfiske i vak. Nu övergår diktaren till "rokokoerotik", med Lamms ord (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 67). Jaget åker släde med en "Skönhet" och får värma sina händer i sin älskades päls. När släden välter faller paret i varandras armar, och den pikanta situationen får henne att glömma "alla läxor" (39). Erotiken är typisk för tidens galanta diktning, lätt ironisk, samtidigt med syftet att vara kittlande, med voyeurens blick på

15 Sahlberg noterar besjälningen: "de grymma böljorna rasa, havet bär *tåligt* de tyngsta bördor, vågorna vila *spaka* i bojan" (Sahlberg 259, kursiv i original).

skeendet. Det intressanta ur ett kulturekologiskt perspektiv är att den lätt erotiska scenen har flyttat till ett vinterlandskap och en släde som färdas över isen. Inramningen, som utgår från en extern omgivning, kombineras med en litterär scen som ofta placeras i ett vårligt Arkadien, ett fiktivt landskap som dominerade herdedikten från Vergilius tid (Lewan 18). Känslorna är desamma, men beskrivningen av slädfärden på isen skapar ett parallellt poetiskt landskap för läsaren, och visar hur även vinterkylan blivit en del av europeiska litterära konventioner. Från 1700-talets bildkonst finns exempel på hur just slädfärden används som ett erotiskt rokokomotiv och har införlivats i en kulturell vinterhet.¹⁶ Gyllenborgs slädfärd sammanför i detta exempel äldre och yngre europeiska topiker för att gestalta en svensk vinter.

Snöbollskriget mellan unga flickor och pojkar inordnas också i ett rokokoterotiskt sammanhang. En flicka försöker träffa den yngling hon är förtjust i: "Än flickan står i mjugg och tittar, / Om hennes bäll det bröstet hittar, / Som hon så gärna såra vill" (40). Den antika konventionen med kärleksguden Eros pil, som sårar hjärtat och väcker begäret, är väletablerad i tidigmodern tid. Gyllenborg använder sig av det bekanta bildspråket, viljan att "såra" den älskade. Föreställningen om passionen som en yttre kraft var under 1700-talet inte längre självskriven, men det litterära bildspråket förblev intakt. Gyllenborg både aktiverar detta bildspråk och lokaliserar det – vapnet som ska såra den åtråddes hjärta är nu en snöboll, inte en pil från Eros båge. Detta exempel, menar jag, visar hur en svensk 1700-talspoet kan omforma den litterära normen och erbjuda läsaren ett nordligt vinteralternativ till en klassicistisk konvention.

Intressant nog finns i den antika dikten en parallell till Gyllenborgs snöboll. I den grekiske diktaren Anakreons fragment 358, från 500-talet före vår tideräkning, kastar Eros en purpurboll på diktjaget, för att denne ska åtrå en flicka (Anacreon 56-57). Purpurfärgen, som utvunnits ur snäckor från Medelhavet sedan forntiden, har en stark symbolisk laddning. Den dyrbara färgen signalerade makt och rikedom, och i detta fall kärlekens betvingande förmåga och dess röda färg. I Gyllenborgs "Vinter-Qvæde"

16 Se exempelvis François Bouchers årstidsbild "Vinter" (1755), med en ung kvinna i en släde.

anpassas bilden efter en nordisk vinter och bollen blir vit, kramad av den första snön. Den svenske poeten inverterar även rollerna och låter flickan kasta bollen, utan inblandning från kärleksguden. Leken med kärlekens symboler – pilen, purpurbollen – och förvandlingen till en snöboll, visar hur Gyllenborg skapar en ny kulturekologisk kombination, en ny hybridnatur, som kan gestalta den klassicistiska litteraturens ämnen med hjälp av den nordiska vinterns kännetecken. Anakreon är också inspirationskällan till det anakreontiska odet under 1700-talet, om vin och kärlek, och karakteriserat av en lätthet i tonen och mild ironi. Kölden blir här förutsättningen för en nordlig anakreontisk scen.

Gyllenborg fortsätter att beskriva ett vintrigt land, och nämner både järnhantering och skogsbruk, med stor ekonomisk betydelse för Sverige. Breitholtz har särskilt framhållit att dikten följer hattpartiets merkantilistiska doktrin i försvaret av inhemska manufakturer (Breitholtz 54-55). Även detta parti framhäver hur arbetet fortgår under vinterns kyla, när jordbruket inte kräver lika mycket arbete. Därefter följer björnjakt och fiske, med för tiden typisk hantering av djuren.¹⁷ Lamm jämför dem med "fabeldjur: de ha ett människoanlete bakom djurmasken" (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 66). Iakttagelsen visar återigen 1700-talets konventioner för den poetiska framställningen. Fabeln var en populär genre, ofta använd för satiriska syften, och tankebyggarna publicerade flera fabler, främst i den andra delen av *Witterhets Arbeten* (221-230).¹⁸ Djuren blir tydligt antropomorferade i fabeln, de tjänar som förklädnader för mänskliga tillkortakommanden och egenheter, och dikterna avslutas ofta med en sentensartad poäng. Gyllenborgs djur tillskrivs mänskliga egenskaper, som den jagade björnen som kämpar mot en överlägsen motståndare. Björnen tillskrivs "ädel ifver", han är "bister", hans "plåga" sporrar hans "hämnd", han söker "et hjelte-värdigt slut" (41-42). När hans hjärta till slut genomborras av jägarnas spjut har björnen förvandlats till en närmast mänsklig hjälte på

17 Sahlberg kommenterar skallgång på björn vintertid (Sahlberg 246, not 2).

18 Om fabeln i svensk litteratur, se Zillén, som även diskuterar Gyllenborgs fabler och dennes teoretiska diskussion kring fabeln.

slagfältet.¹⁹ Björnen är också Nordens största rovdjur, laddad med symbolisk betydelse i folketro och europeisk kulturhistoria (Pastoureaux, Björklöf). I beskrivningen av björnjakten framhäver Gyllenborg återigen aktiviteter som bygger på ett borealt klimat – jakten på pälsdjur och stora rovdjur hör främst vintern till. I antropomorfiseringen av björnen ligger också en indirekt upphöjelse av de svenska jägarna som värdiga motståndare, som hjältar. Denna gång är det en vintrig jaktscen, gestaltad med anknytning till antikens stora hjältepos, som förstärker nordiciteten.

Från den tappra björnen förflyttas fokus till isen och till vinterfisket. I de följande stroferna finns flera exempel på hur Gyllenborg kombinerar en klassicistisk framställning med nya ämnen. Det första exempel jag vill diskutera är fisket av braxen som jämförs med ett krig, där människorna övar sig på djuren (42). Under vintern samlas stim av braxen på djupt vatten och fisken befinner sig närmast i dvala.²⁰ I dikten skildras fångst av braxen där stimmet håller ihop: "Lik Sparten, som gaf aldrig vika, / Han helre fångslas vil tillika, / Än skingras från sin kära tropp" (43).²¹ Braxen jämförs nu med "Sparten", det vill säga spartanen, som i den historiska och litterära traditionen tillskrivs tappperhet och lojalitet – han viker inte från stridskamraternas sida. Gyllenborgs syn på göterna – svenskarna – har jämförts med Rousseaus hyllning till spartanerna i dennes avhandlingar från 1750 och 1755 (Blanck 381, Lamm *Upplysningstidens romantik* I 282, Sahlberg 260).²² Att sammanföra en fisk som braxen med antikens hjältar och ställa dem sida vid sida som jämbördiga i sin lojalitet med gruppen är oväntat. Greppet, att färga naturskildringen med antikiserande och antropomorfiserande liknelser, följer 1700-talsklassicis-

19 Zillén kommenterar Gyllenborgs "Æsopus och Diuren" från 1780, där Gyllenborgs slutsats är "likheten mellan människa och djur" – därför tillskrivs fabeln ett empiriskt sanningsvärde (Zillén 349-352). Om antropomorfisering i fabeln (Zillén 561-568).

20 SLU Artdatabanken (2025). *Artfakta: braxen (Abramis brama)*. <https://artfakta.se/taxa/206118>, hämtad 2025-03-05.

21 Enligt Breitholtz (49) rör det sig om notfiske med hjälp av vakar i isen. Vaken markeras med granar.

22 Hänvisningarna till Rousseau avser *Discours sur les sciences et les arts* (1750) och *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755).

mens normer. Däremot är valet av sakled, fisken braxen, överraskande på flera plan. Gyllenborgs dikt tippar över mot fabelns och satirens mer skämtsamma kombinationer av högt och lågt – här lämnar han den traditionella odestilens höghet, som präglade inledningsstrofernas patriotiska anslag. I det höga odet är gapet mellan braxen och spartanen för stort – spartanens tapperhet signalerar ett högt stilläge medan braxen knappast kan svinga sig upp till samma höjd. Å andra sidan utgör även denna scen ett patriotiskt *exemplum*, där identifikationen mellan spartaner-göter-svenskar bygger på de egenskaper som förknippas med det nordliga och kalla klimatet.²³

Överensstämmelsen mellan ämne och stil är grundbulten i en klassicerande poetik, med kravet på *decorum*, det passande. "Vinter-Qvåde" rör sig friare än många av tidens dikter mellan olika stillägen och anknyter därmed till det filosofiska odets och "poëmens" stilbredd (Sjödin *Landets Sånggudinna* 84-89). Denna tendens kombineras med "fabelmanér" i djurskildringen och en viss moraliserande tendens (Sjödin *Landets Sånggudinna* 81). I Gyllenborgs dikt används bitvis den mindre högtidliga anakreontiska tolkningen av odestilen, som ligger nära rokokoidyllens erotiska ton. Dikten tangerar även det filosofiska odets ironi, som också är vanlig i fabeln, såväl som det patriotiska odets höga stil.

Fiskfångsten på isen knyter an till tidens beskrivande poesi. Thomson behandlar "spinnfiskets alla finesser" och "lär frikostigt ut alla knep" i sina årstidsdikter (Sahlberg 264). Här närmar sig naturdikten lärodikten, med Vergilius *Georgica* som förebild, i den praktiska orienteringen och fokus på kunskap om lantlivets sysslor. Detta leder framställningen ytterligare ett steg från den pindariska odestilens högre register. Trots den formellt konsekventa formen i "Vinter-Qvåde" visar bruket av bildspråk, av grepp som ironi, hur Gyllenborg även stilmässigt skapar en hybridikt om den svenska vinterkylan. Även genremässigt kan 1700-talets längre beskrivande dikter ses som experimentella, där episka kompositionsprinciper får vika för en gestaltning där den yttre verkligheten står i centrum som formprincip (Sjödin "Att skapa fogningar" 65-66). Årstidsdikter blir därmed även exempel på en hybridise-

23 Scenen kan även läsas i den *aemulatio*-tradition som tidigare nämnts, där det nordliga tävlar med medelhavskulturen.

ring av genrekonventioner, denna gång i mötet med en svensk vinter.

Ett mer typiskt exempel på hur hybridnaturen skapas presenteras i den avslutande strofen om fisket, genom en kombination av ett klassicerande bildspråk kombinerat med svenska naturfenomen. Granar placeras i vaken som markering för att exempelvis slädekipaget ska kunna undvika faran på isen (43). Gyllenborg beskriver verksamheten: "Den späda gran ur jorden ryckes" (43). Här saknas omskrivningar, men när granen placeras i vaken – "Dess vida rot i vaken tryckes" (43) – aktiveras ett antikt-kristet bildspråk: "Och svenska Palmen reses opp" (43). Granen förvandlas plötsligt till en palm, ett trädslag som inte trivs i Sverige, men som är en vedertagen segersymbol ("*Palmer*" *Nordisk familjebok*). I strofen väljer Gyllenborg att beskriva det avslutade fisket i krigstermer, som en seger – fiskarna firar, trots allt, freden, och "ärestoder", "nåd" och framtida segrar omnämns (43-44). Palmen kombinerar ett grekiskt-romerskt arv med kristen symbolik, och på detta vis sammanfattar metaforen den klassicistiska normens funktion – här aktiveras en gemensam europeisk kultur som har rötter både i kristendomen och i antikens Grekland och Rom. Att granen både är en gran och en (svensk) palm i Gyllenborgs dikt visar hur den kulturella föreställningen om naturen leder till hybridisering. Som jag visat beskrivs kölden som välgörande och de svenska vinternäringarna hyllas i dikten, helt enligt Montesquieus klimatlära, som framhäver kontrasten mellan nord och syd. Det poetiska språket signalerar det motsatta: den sydliga medelhavskulturen som kulturell referens är starkt närvarande, men den tycks inte föra med sig den förklenande vekhet som kritiserats i diktens inledning. Men även om vi tolkar palmen som färgad av kristen topik kvarstår draget av hybridisering, mitt i uppvärderingen av den svenska vinterkylan.

VINTRIGT LANTLIV I HYDDAN

Efter rundmålningen av vinteraktiviteter lider dagen mot sitt slut. Gyllenborg markerar att skymningen kommit och målet är nu "den sälla hyddan" (44). Nu samlas alla vid brasan där "[d]en kluvna granen redan sprakar" (44). En försiktig kurtis pågår, där en ung man täljer sin älskades namn i ett björkstycke, medan hon sysslar med linberedning och väver till sin

friare. Socialt är steget långt från slädfärdens högreståndssvärmeri och kärleksparet placeras tydligt i en lantlig och enkel miljö, med genuskodade hantverk inom hushållets ram. Här är scenen mer nordisk, och för björk och lin krävs inga omskrivningar. Gyllenborg skildrar även dans på logen, med halmen som underlag. Klassicismens abstraktion lämnar denna gång inte det svenska sammanhanget – det halmströdda golvet blir helt enkelt "den gula duk" (45) – och tycks inte kräva någon förvandling till en antikiserande och mer tempererad motsvarighet. Även måltiden är svensk och Breitholtz ser den som präglad av hattpartiets ekonomiska politik med nyss införda förbud mot import av sydländska lyxvaror som vin och kaffe (45). I hyddan dricks öl, "[s]om bästa vinets klarhet trossar", det vill säga kan mäta sig med vinet (*Svensk litteratur* 2 120). Det nordliga ölet ställs i direkt kontrast till det sydliga vinet, och Gyllenborg avfärdar här vinet som utländskt.

Samvaron i stugan framstår som ett lantligt ideal, och Lamm noterar en litteraturhistorisk förändring: "Genom Gyllenborg blir kärlekstemplet i myrtenlundens ersatt af den röda stugan i skogsbacken och de arkadiska herdeparen af bondgossar och bondflickor." (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 68). Mönstren för kärleksdikten och för lantlivet är under 1700-talet herdediktens Arkadien, enligt Lamm. Gyllenborg anknyter även till idyll-diktningen och den mer domesticerade herdediktning som blev populär med Salomon Gessners *Idyllen* från 1756. Paret i släden har dock mer gemensamt med den aristokratiska herdedikten och det anakreontiska odet, än med bondgårdens kärlekspår. Gyllenborgs dikt ger ytterligare alternativ – samma teman kan gestaltas på ett mer verklighetsnära sätt, förankrade i en igenkännlig svensk landsbygd. På detaljnivå är det dock av betydelse att se vilka passager som kräver klassicistisk omskrivning, och vilka företeelser som fungerar poetiskt utan bildled, eller med ett bildled som inte överlagrar en svensk natur med Medelhavsvärldens attribut. Medan granen förvandlas till en sydländsk palm låter Gyllenborg halmen bli en gul duk, och björkstycket och linet står för sig själva. Passagen kan dock även läsas i relation till 1600-talets götiska diktning, där den svenska bondebefolkningen framvisar alla dygder som det kalla klimatet uppmuntrar.²⁴

24 Se Johannesson (265-269) om 1600-talspoeten Gunno Dahlstiernas svenskspråk-

Efter dansen, måltiden och umgänget över bågare med öl möter diktjaget natten i ensamhet. Norrskenet flammar, vilket följer den nordliga vinterhetens grundläggande grammatik, månens faser nämns, och gravitationskraften i solsystemet kommenteras. Lamm klagar över detta pedanteri: "Den vetenskapliga notisjägaren stör hos Gyllenborg ständigt natursvärmaren" (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 65, se även Sahlberg 247). Den nattliga scenen ger diktjaget anledning att reflektera över tillvaron i ett kosmiskt sammanhang. Påfallande är att förundran över den storslagna och kalla rymden – det sublima – inte ger diktjaget anledning att vända sig till en Gud eller Skapare. I stället konstateras bara att den vintriga natthimlens "vidd" ger "tankan höga ämnen" (47), varpå diktjaget skyndar till sitt dunbolster och "söta hvilan". Avslutningen är en hyllning till den befrielse från jaget som vinterdagen på landet har erbjudit: "Det är ej blott när plågor trycka, / Men äfven i den största lycka, / En vällust at få glömma sig" (47).

Även den svenska vinternatten andas reträtt till landets lugn och Gyllenborg aktiverar den romerske diktaren Horatius kontrast mellan stad och land. Horatius fann frihet från stadens intriger på sitt lantgods och sökte där poesin – sin grekiska sångmö – gestaltad i berömda oden (Ode II:16). Den svenske adelsmannen finner sin frihet från en tvingande hovtjänst i en motsvarighet till Horatius sabinska lantgård, men låter en vintrig stjärnhimmel, som lysas upp av norrskenet, bli den plats som låter jaget gå upp i ett kosmiskt sammanhang. Vinterkölden och natten blir den kombination som framhäver det horatianska idealet och scenen utgör ytterligare ett exempel på Gyllenborgs hybrida vinterhet. I kölden under stjärnorna, aktiveras ett romerskt ideal som därmed transformeras. I denna tolkning av scenen vill jag framhäva elementet av kulturtransfer, som i sin tur utgör grunden för en kulturekologisk kombination av en verklig och imaginär vinternatur.

kiga klagodikt över Carl Liedeman. Dahlstierna beskriver en fattig och dygdig bondebefolkning i Dalsland. Johannesson framhäver hur diktaren kombinerar antik pastoral med svenskt bondeliv.

FRÅN 1759 TILL 1795 – ESTETISK REVOLT OCH JÄRNÅR

Gyllenborg gav 1795 ut en volym med dikter av sin ungdomsvän Creutz, död redan 1785, tillsammans med ett urval av sina egna omarbetade dikter: *Vitterhets arbeten af Creutz och Gyllenborg*. Medan Nordenflychts dikter hade publicerats separat efter hennes död, ville nu Gyllenborg göra Creutz samma tjänst, med ett tydligt eftervärldsperspektiv. Ytterligare ett syfte var att attribuera tidigare osignerade dikter från tankebyggarnas gemensamma publikationer till Creutz – som den ende överlevande i gruppen ser Gyllenborg som sin uppgift att förmedla dessa uppgifter till allmänheten.²⁵ I utgåvan presenterar Gyllenborg en komplett cykel av årtidsdikter. Sektionen har rubriken "Landt-Qväden öfver Årstiderna" och inleds med ett "Ode til Naturen", varpå Gyllenborg följer årsrytmen med våren, sommaren, hösten och vintern. "Sommar-Qvæde" kompletteras med en hyllning till Creutz med rubriken "Offer åt Grefve Creutz's Minne", eftersom sommar dikten blev en inspirationskälla för diktarvännen Gyllenborg. Både "Vinter-Qvæde" och "Vår-Qvæde" ingick i *Vitterhets Arbeten I*, 1759.

Efter mordet på Gustav III år 1792 förändrades det kulturella klimatet i Sverige. Tryckfriheten inskränktes, Svenska Akademien lades i malpåse, och tiden brukar kallas "järnåren" i svensk litteraturhistoria (Vinge). Tiden efter den franska revolutionen var orolig. Men decennierna mellan 1759 och 1795 hade även inneburit stora förändringar i de litterära normerna. Under Gustav III:s regeringstid 1772-1792 tilldelades diktkonsten en central kulturpolitisk och representativ roll (Delblanc och Göransson). Under samma tidsperiod sprängdes klassicismens ramar av revoltörer som Bengt Lidner och Thomas Thorild, och nordlig litteratur, som James Macphersons *Ossians sånger* från 1760-talet, blev populär (Engdahl). Med tänkare som Johann Gottfried Herder riktades fokus mot diktkonstens roll för nationen, och ickeklassiska litteraturer, som den fornnordiska, uppmärksammades alltmer. Trots dessa revolutioner, som innebar en övergång från repertoardiktning till verk diktning (Engdahl 177-180), fortsatte diktare

25 Gyllenborg, "Til Utgifvaren" (Gyllenborg *Vitterhets arbeten af Creutz och Gyllenborg* opag.). Hänvisningar till 1795 års version av "Vinter-Qvæde" ges inom parentes i brödtexten.

som Gyllenborg och systersonen Johan Gabriel Oxenstierna att arbeta på sina långa dikter. Omarbetningarna skapade i sig hybrider mellan olika litterära normsystem och kan inte enbart avfärdas som föråldrade (Sjödin "Att skapa fogningar" *Landets Sånggudinna*). Uppenbart är att det nordliga får en starkare ställning genom uppvärderingen av så kallad "ursprunglig" poesi från områden bortom klassicismens tempererade zon.

SVENSK VINTER I OMARBETNINGEN 1795

I den omarbetade versionen av "Vinter-Qvåde" från 1795 vill jag uppmärksamma några scener som förstärker diktens litterära vinterhet och köldens relation till nationen Sverige. Jag diskuterar främst fyra scener: först en skildring av Sápmi, därefter den utökade skildringen av järnhanteringen, för det tredje beskrivningen av den lantliga hyddan, och slutligen jagets tankar under vinterhimlen. Medan den äldre versionen omfattade 29 strofer har Gyllenborg utvidgat "Vinter-Qvåde" till 38 strofer i 1795 års utgåva. Sahlberg klandrar Gyllenborg för att kvädet "förvandlades [...] till en tråkig populärfilosofisk vinterskildring" (Sahlberg 260).²⁶ Samtidigt, skriver Sahlberg, visar dikten "ännu tydligare den rent nordiska lokalfärgen" i den senare versionen (Sahlberg 260).²⁷

En tydlig förändring i versionen från 1795 är ett ökat fokus på Sveriges nordliga delar. I den femtonde strofen beskriver Gyllenborg ett vintrigt Sápmi, det område som under 1700-talet i svenska dokument kallades Lappland eller Lappmarken:

26 Även Lamms dom är hård över omarbetningen och dess deskriptiva stil. Gyllenborg, menar Lamm, "utvecklar [...] sig alltmer till en beskrivande och docerande pedant", inte minst på grund av de förklarande fotnoterna (Lamm *Johan Gabriel Oxenstierna* 68).

27 Breitholtz påpekar att dikten "är så starkt omarbetad, att den icke bör användas som exempel på 1750-talets poetiska stil" (Breitholtz 181). Gyllenborgs tillägg och omarbetningar kan jämföras med Thomsons – denne fortsatte skriva vidare på sina årstidsdikter. *The Seasons* gavs ut i nya upplagor efter den första utgåvan 1730 och fram till diktarens död 1748.

Et skepp af vind i seglen hastadt
Så fort ej vågen genomskär,
Som Lappen, när han akjan lastat
Och som en ljungeld föres der.
På drifvan som af kölen plöjes
Hans snabba ren som pilen röjes,
Och syns i en bevingad flygt
Än sig til björnens ide sträcka
Och än de branta klippor räcka
Der falken har sit näste bygt. (236)

Den tidigare versionen höll sig till ett landskap som mycket väl kunde motsvaras av Skenäs omgivningar i Sörmland. I den senare versionen flyttar Gyllenborg fokus och visar upp tablåer från rikets arktiska delar. "Lappen" och "akjan" framstår som intresseväckande och beundransvärda – de ilar fram med blixstens hastighet. Gyllenborg lägger även till en fotnot efter versen om "akjan" med en ordförklaring: "Lapparnes vanliga vinteråkdon med köl i stället för medar" (236). Släden finns kvar som en jämförelsepunkt, med sina medar, och signalerar ett utifrånperspektiv.

På denna punkt använder Gyllenborg ett grepp som återfinns i Thomsons årstidsdikter, bruket av förklarande fotnoter, som ofta rörde vetenskapliga fenomen.²⁸ Även i lärodikter och hjältedikter används fotnoter, som i Nordenflychts "Tåget öfver Bält" och "Fruentimrets Försvär", båda publicerade i *Witterhets Arbeten*. Mot slutet av dikten blir även norrskenet föremål för fotnoter, med hänvisningar till aktuell vetenskaplig litteratur (243). När Gyllenborg framhäver samernas snabba åkdon liknar dikten snarare 1700-talets resebeskrivningar, som precist iakttar och beskriver seder och föremål. I nästa strof tilltalar Gyllenborg i stället en annan grupp – "Norrlänningar! hur färdens J?" – för att därpå beskriva hur dessa skidar över fjällen i snön. Genom att skilja på "lappen" och norrlänningen aktualiserar Gyllenborg därtill den svenska kronans intresse för Sápmi från 1600-talet och framåt (Fur).

28 Även Thomson nämner i en senare version av "Winter" (1746) "the Sons of Lapland" och beskriver ett fredligt och förnöjsamt folk – en kontrast till de krigiska skyterna – och deras snabba slädfärder över snön i polarnatten (Thomson r. 844-875).

På detta sätt förändras även bilden av det svenska. Det mellansvenska odlingslandskapet försvinner inte, men ställs sida vid sida med snötäckta fjäll. På detta sätt skapas ytterligare en hybrid, där de olika naturtyper och klimatzoner som ryms inom det svenska riket kombineras till en gemensam litterär vinterhet, för att tala med Chartier (Chartier "Vad är föreställningarna om det nordliga?" 123). Med författare som Albrecht von Haller, som skrev sin beundrade dikt *Die Alpen* 1729, och den tidigare nämnde Gessner hade det schweiziska alplandskapet upphöjts både för sin natur och sitt frihetliga styrelseskick – rörelsen kallas "helvetism" (Frängsmyr 144). Därmed skapas en ny europeisk norm för naturgestaltningen som läggs till den behagliga platsens sydländska vår. Fjällen, som i forskningen entydigt tolkas som "svenska", kan, menar jag, även de tolkas som hybrider av 1700-talets bredare litterära landskap som innefattar en tydligare närvaro av litterär vinterhet. Medan "akjan" och "Lappen" är inslag som är tydligt förankrade i Sápmi, följer gestaltningen av fjällen det nya intresset för bergslandskapet.

Det välbekanta sörmländska landskapet fyller Gyllenborg med en levd erfarenhet, med minnen och mening. Stroferna om Norrland och Sápmi, däremot, präglas av ett utifrånperspektiv, som känns igen från resebeskrivningar.²⁹ Området är visserligen befolkat, men samer och norrlänningar iakttas av ett diktjag som uppenbarligen saknar hemhörighet i trakten. Trots skillnaderna i perspektiv tar Gyllenborg ett steg mot att integrera de norra delarna av riket i en svenskhet som mer och mer betonar det boreala klimatet.

Avsnittet avslutas med en reflektion som ställer natur och konst mot varandra. I norra Sverige, i "Polens granskap", "högst i Norden", har naturen "[ä]nnu en älskad fristad" (237), skriver Gyllenborg. Precis som nord och syd tidigare ställts mot varandra, får här det nordliga representera en "naturlig" värld, befriad från civilisationens negativa verkningar. Denna civilisations-

29 Fur diskuterar Schefferus stora verk *Lapponia (Lappland)* från 1673) och Carl von Linnés lappländska resa 1732, *Iter Lapponicum*. Linnés anteckningar publicerades först 1811 i engelsk översättning. Resan företogs sommartid. Linnés jämförelse av en samekvinna med en "furia" är ett typexempel på det hybrida framställningssätt jag diskuterar (Fur 34-38, 42-43).

kritik har tydliga rousseauanska och "helvetistiska" drag, och återfinns i det intresse för så kallad "primitiv" poesi som ökar under 1700-talet. I linje med denna rörelse förskjuts det geografiska fokuset för diktningen alltmer mot sublimes landskap, som i Ossians sånger, och, som här, när Gyllenborgs vinterdikt tar steget från Svealand till Sápmi. Samtidigt idealiseras detta rum just som befriat från människan. Som Chartier påpekar kan den typ av ensamhet som Gyllenborg gestaltar räknas in vinterhetens och nordicitetens grammatik (Chartier "Towards a Grammar of the Idea of North" 46-47). Kölden, "Polens granskap" har skyddat dessa "stilla Länder" mot "våld af lystna menskjo-händer" (237). De samer och norrlänningar vi mött raderas nu ut från denna geografiska position. Förutom att Sverige, som litterärt landskap, alltmer förvandlas till en hybrid mellan svenska klimatzoner i kombination med medelhavsvärldens kulturella dominans, aktiveras även det arktiska Sverige som en ny form av hybrid, med Schweiz som en förebild. Det antika Arkadien har ersatts av köldens rike, som en reträttplats för kulturtrötta sør(m)länningar.

"Vinter-Qvæde" i 1795 års tappning förstärker även de patriotiska inslagen från 1759 års version på flera punkter. Strofen om järnhanteringen utvecklas:

Hvad då af vädrens skarpa läte
Af strömmars fall och tordöns slag!
I vintrens famn och djupa säte
Hvad lågor födas natt och dag?
Här odlas Sverges guld och styrka,
Det järn en Svensk är född att yrka
Som väpnat oss mot tyranni,
Vårt rykte fört i alla länder;
Ach! måtte det i Svenska händer,
Som fordom, evigt vördadt bli. (238)

Gyllenborg beskriver hammarsmedjor som drevs av vattenkraft och knyter järnhanteringen till Sveriges ärorika förflutna. Men även i detta patriotiska avsnitt skymtar den klassicistiska normen. I föregående strof introduceras ämnet och jaget som rör sig mellan "hvita fjällar" när "Cyclopers svarta läger" (238). Cykloper sades ha smitt Zeus blixtar och förknippades med Hefaistos,

smideskonstens gud ("Cykloper" *Nationalencyklopedin*). Även de svenska järnbruken befolkas av antikens mytologiska gestalter och visar hur även patriotiska dikter fungerar som hybrider i gestaltningen av det unikt nationella.

En intressant detalj i detta sammanhang är att Gyllenborg i partiet om vinterfisket inte längre kallar granen "svenska Palmen" utan byter namn till "Svenska cedren" (240). Cedern är ett väldoftande träd som främst förknippas med Bibeln – i Höga visan jämförs den älskade mannen med Libanons ståtliga cedrar (Höga visan 5:15, *Bibel 2000*). Förändringen kan kanske förklaras med att Gyllenborg väljer ett barrträd som ska ersätta den svenska granen, och därmed skapar större likhet mellan sakled och bildled. Det uppenbara är att denna metaforiska överlagring av den svenska naturen, trots alla patriotiska hyllningar av kölden och klimatlärans antiteser mellan nord och syd, är självklar för diktaren såväl 1759 som 1795.

Skildringen av samvaron i "hyddan" återkopplar i 1795 års version till den götiska diskursen, som Frängsmyr skriver om. Gästfriheten hyllas:

Jag föres i en landtmans hydda,
Som i palats sig aldrig trängt;
Men glädes at en nödstäld skydda,
För den sin port han aldrig stängt.
I verldens vrå ännu man möter
Hos er, J barn af tappra Göther!
Den gästfrihet, de gamlas dygd,
Som fåfängt lyser hos den rika,
Men går från hjertat ut tillika
I famnen af vår stilla bygd. (241)

Gästfriheten hyllas som "de gamlas dygd". Ordvalet är tvetydigt och kan syfta på den gästfrihet som betonas så starkt i den antika grekiska litteraturen, men även i den fornnordiska diktningen och i Bibeln. Gyllenborg definierar befolkningen på landet som svensk, i betydelsen att de är ättlingar till göterna och bevarare av göternas dygder – gästfrihet och tapperhet. Splittringen finns dock inom landet. Trivseln i hyddan störs av inskott om stadsbons "falska löje" och "tomma flärd". Detta är vanliga topiker i 1700-talets litteratur, som ofta framhäver kontrasten mellan stad och land i moraliska termer. Litterära hyllningar av lantlivets fördelar har starka

rötter i antik litteratur (Lewan, Sjödin *Landets Sånggudinna* 71-75). Återigen blir det tydligt hur framhävandet av en specifik svensk natur och ett svenskt lantliv är en hybrid av en gemensam europeisk litterär plats och det lokala.

Förutom att betona den götiska dimensionen av hemtrevnaden i hyddan omarbetar Gyllenborg även den avslutande delens reflektioner inför natthimlen. Norrskenets färger jämförs denna gång med sydländska ädelstenar – "Rubiner och smaragder stråla" (243). Tendensen går i två riktningar – å ena sidan infogas fotnoter (243), som redan nämnts, med hänvisning till vetenskapliga verk, å andra sidan vänder sig jaget nu till Gud, "Min Skapare!" (245). I den tidigare versionen häpnar jaget över himlakropparna och det faktum att varje stjärna "[e]n mängd af verldar lyser opp" (47). Newtons gravitationskraft råder, men ingen högre makt nämns i dikten. I den senare versionen leder stjärnan jaget "[t]il höjden af dit majestät" (245). Rymdens storhet fungerar nu som ett gudsbevis. Omarbetningen 1795 inför därmed ett konventionellt kristet element, som uppenbarligen inte var nödvändigt 1759. Den vintriga och nattliga naturen går från att vara sublim i sin egen rätt i den äldre versionen, till att fungera som ett tecken, tolkat som en gudomlig närvaro. Natten, som en form av "kontemplativ ekologi", ges nu ytterligare en dimension då den boreala nattens sprakande norrsken får diktjaget att häpna (Rigby 12-13).

GYLLENBORGS VINTER OCH HYBRIDNATUREN

Gyllenborgs "Vinter-Qvæde" har främst tolkats som ett förebud om det tidiga 1800-talets poetiska nationalism, där Sveriges natur beskrivs som alltmer nordlig. I Tegnér's "Svea" ser vi en göticism som artikulerar många element som gestaltas i "Vinter-Qvæde":

Kring Roms besegrare, kring Odens ättelaggar
Hon gjutit isfylld våg och murat fjällens väggar.
Utöfver snöklädd trakt med dristig hand hon satt
Det stormbebodda moln, den norrskenslysta natt. (Tegnér 158)

Sverige definieras alltmer som ett vinterland, förknippat med den "rena köld" som Gyllenborg skriver om. Fjällen, isen, snön och norrskenet för-

enar dessa göter, som besegrat det romerska imperiet, precis som Gyllenborg hävdade. Geografiskt förskjuts, från Gyllenborg och framåt, bilden av det svenska norrut till "Polens ring", vilket innebär att ett subarktiskt klimat gestaltas (Tegnér 157). Det leende Sörmland, om än i vinterskrud, fyller inte längre samma funktion i den romantiska nationalismens naturgestaltning. Det är symptomatiskt för smakförskjutningen, och ett nytt ideologiskt och kulturellt ramverk, att intresset för de nordligaste områdena i det svenska riket betonas starkare i Gyllenborgs version från 1795. Göticismen har i en svensk kontext en lång historia, från 1500-talets historieskrivning och framåt, och den aktiveras i olika versioner under de kommande seklen. Under 1700-talet kombineras den med Montesquieus klimatlära och Rousseaus civilisationskritik, och tidens "helvetism". Gyllenborg använder dessa föreställningar om "den rena kölden" för att framhäva svenskarnas tapperhet och frihet, deras styrka och mod, deras hälsa och nationens rikedom – göternas storhet är ett direkt resultat av klimatet.

Den natur som framträder i "Vinter-Qvåde" vill jag beskriva som en hybrid. Framför allt aktiveras en kristet-antik sydländsk naturförståelse i dikten. Som exempel har jag nämnt omskrivningar, där granen blir "svenska Palmen" eller "Svenska cedren". Den svenska floran och faunan behöver i Gyllenborgs klassicistiska dikt ständigt överlagras med tecken från en imaginär ekologi, som när braxen plötsligt förvandlas till en spartan. Den behagliga platsen, ett Eden eller Arkadien, är den kulturella norm som definierar även den svenska naturen som plats. Den litterära vinterhet som Chartier diskuterar är för Gyllenborg 1759 en pågående kulturell konstruktion som försöker etablera alternativ till den milda västanvinden och skuggan under lövverket, och som ger möjligheter till nya hybrida gestaltningar av den svenska kölden. Under 1700-talet ökar intresset för karga och kalla bergslandskap i litteraturen. "Vinter-Qvåde" i 1795 års version visar nya möjligheter att gestalta det nordliga – snövidderna i norr framstår här som ren natur, som en befrielse från all civilisation. Den hybrida natur som trots allt kvarstår, även i den patriotiska hyllningen till kölden, visar att den poetiska praktiken i själva verket underminerar klimatlärans skarpa dikotomi mellan nordligt och sydländskt.

I den klassicerande litterära traditionen ingår hyllningar till det enkla lantlivet. Gyllenborg beskriver med förtjusning den sprakande brasan i "hyddan" och levererar den konventionella kontrasten mellan stad och land som moraliska motsatser. Som nämnts ligger den husliga versionen av lantlivet nära Gessners idyller, men också 1600-talets svenskspråkiga poesi. Särskilt i 1795 års version återknyter diktaren till den götiska tematiken i skildringen av gästfriheten hos bondebefolkningen, och tar steget från familjeidyllen till ett nationalistiskt perspektiv, som tydligare förankras i det nordliga klimatet och i vinterkölden.

Vad är då ett vinterkväde? Den långa dikten är under 1700-talet ofta experimentell i kombinationen av olika poetiska repertoarer och genreelement (Cullhed *Hör mänsklighetens röst* 252-256, Sjödin *Landets Sånggudinna*). Gyllenborg blandar rokokouerotik med etnografiska noteringar, fabeldjur med filosofiska betraktelser, patriotisk hög stil med det anakreontiska odets lätthet och det filosofiska odets ironi. Det visar sig att gestaltningen av vintern och kylan även på genre- och stilnivå kan beskrivas som en hybrid. Denna gång står inte en sydlig kulturell norm mot en nordisk omgivning, utan komplexiteten ökar. Gestaltningen av vintern har inte på ett självklart sätt hittat sin form. Den litterära vinterheten prövar sig fram mellan olika stilnivåer inom den strama strofiska formen, utförliga beskrivningar av ett istäckt Sverige, och bruket av ett tempererat bildspråk. I det poetiska språket upphävs klimatlärans dikotomi mellan nord och syd. Gyllenborgs "Vinter-Qväde" utgör på detta sätt en hybrid, en säregen gestaltning av den "rena kolden".

ANNA ALBREKTSON är professor i litteraturvetenskap vid Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet, med 1700-talets litteratur och poetik som främsta forskningsområden. Hennes studier i europeisk Medea-dramatik 1750-1800 utgår från ett transkulturellt, känslöhistoriskt, genre- och genushistoriskt perspektiv. Hennes senaste bok är *Mapping Medea: Revolutions & Transfers 1750-1800*, red. Anna Albrektson & Fiona Macintosh (Oxford: Oxford University Press, 2023). Hon leder från 2025 ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt, "Cool Nature: Utopian Ecologies in Sweden 1780-1840", finansierat av Olle Engkvists Stiftelse.

PURE COLDNESS

Gustaf Fredrik Gyllenborg's 'Winter Poem'

Gyllenborg's 'Winter Poem' from 1759 is regarded as one of the first poetical representations of a boreal winter in Sweden. It has been noted for the references to 'Gothicism' and Montesquieu's climate theory. Gyllenborg celebrates the cold climate and highlights the brave, healthy, and free people of Sweden. In this contribution, Albrektson reads the poem from the point of view of cultural ecology (Hubert Zapf) and cultural transfer theory, with a focus on hybridity: The Swedish winter cold is represented by an imagery based on a temperate climate. For example, a spruce is relabelled 'the Swedish palm tree'. Gyllenborg thus creates Swedish nature and coldness as a hybrid, where notions of the classical *locus amoenus* intersects with the snow-covered landscape. In a revised version from 1795, Gyllenborg adds scenes from Sápmi, while maintaining a southern imagery. The celebration of the Arctic coldness is based on the current European 'Helvetism', and an increasing focus on "literary winterity" (Chartier). In terms of genre, Gyllenborg's poem is also a hybrid of stylistically diverse versions of the ode, descriptive and seasonal poetry, including Georgic and pastoral elements. Gyllenborg's representation of the Swedish coldness thus localizes a rich variety of texts – the cool winterity of early nationalism turns out to be a transcultural hybrid, undermining the binarity of eighteenth-century climate theory.

KEYWORDS

- sv: Gustaf Fredrik Gyllenborg, "Vinter-Qvåde", kulturekologi, Hubert Zapf, kulturtransfer, Daniel Chartier, litterär vinterhet, hybriditet, locus amoenus, klassicism, göticism.
- en: Gustaf Fredrik Gyllenborg, 'Winter Poem', cultural ecology, Hubert Zapf, cultural transfer, Daniel Chartier, literary winterity, hybridity, locus amoenus, classicism, Gothicism.

LITTERATUR

Anacreon. "Fragment 358". *Greek Lyric*, Vol. II: *Anacreon, Anacreontea, Choral Lyric from Olympus to Alcman*. Edited and Translated by David A. Campbell. Loeb Classical

- Library 143, Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 1988. 56-57. DOI: 10.4159/DLCL.anacreon-fragments.1988 (hämtad 6 januari 2025).
- Andersen, Håkon With, Brita Brenna, Magne Njåstad och Astrid Wale. *Aemula lauri: the Royal Norwegian Society of Sciences and Letters, 1760-2010*. Sagamore Beach: Science History Publications, 2009.
- Björklöf, Sune. *Björnen: I markerna & kulturen*. Möklinta: Gidlund, 2010.
- Blanck, Anton. *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur: En undersökning av den "götiska" poesiens allmänna och inhemska förutsättningar*. Diss. Uppsala. Stockholm: Bonnier, 1911.
- Boucher, François. "Winter". 1775. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Four_Seasons,_Winter_-_Boucher_1755.jpg (hämtad 17 februari 2025).
- Breitholtz, Lennart. "Vinter-qvådes politiska bakgrund". *Studier i frihetstidens litteratur*. Uppsala: Svenska litteratursällskapet, 1956. 47-56.
- Chartier, Daniel. "Towards a Grammar of the Idea of North: Nordicity, Winterity". *Nordlit 22: Arktiske diskurser* (2007): 35-47, doi:10.7557/13.1498 (hämtad 6 januari 2025).
- Chartier, Daniel. "Vad är föreställningarna om det nordliga? Etiska principer". *What Is the Imagined North? Ethical Principles*. Översättning av Elin Svahn, Quebec: Presse de l'Université du Québec, 2018. 115-135, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01858102> (hämtad 6 januari 2025).
- Creutz, Gustaf Philip. "Sommar-Qvåde". *Våra Försök*, Vol. III. Stockholm, 1756. 58-66, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb2435415-etext> (hämtad 6 januari 2025).
- Creutz, Gustaf Philip. *Vitterhets arbeten af Creutz och Gyllenborg*. Se Gyllenborg 1795.
- Cullhed, Anna. *Hör mänsklighetens röst. Bengt Lidner och känslans språk*. Lund: Ellerströms, 2011.
- Cullhed, Anna. "'Horace is dead, but I am alive': Epic Failure and Satiric Authority in Eighteenth-Century Sweden". *The Long Quarrell: Past and Present in the Eighteenth Century*, edited by Jacques Bos & Jan Rotmans. Leiden: Brill, 2022. 118-137.
- Curtius, Ernst Robert. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 1948. 11. Aufl. Tübingen und Basel: Francke, 1993.
- "Cykloper". *Nationalencyklopedin*. <http://www-ne-se.ezp.sub.su.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/cykloper> (hämtad 6 januari 2025).
- Delblanc, Sven och Sverker Göransson. "Gustav III:s parnass". *Den Svenska Litteraturen II: Uppllysning och romantik 1718-1830*. Redaktörer Lars Lönnroth, Sven Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1988. 100-136.
- Ekedahl, Nils. "'Guds och Swea barn.' Religion och nationell identitet i 1700-talets Sverige". *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Redaktörer Åsa Karlsson och Bo Lindberg. *Opuscula Historica Upsaliensia* 27, Uppsala: Swedish Science Press, 2002. 49-69.
- Engdahl, Horace. "Känslans och tankens revoltörer", "Den romantiska texten". *Den Svenska Litteraturen II: Uppllysning och romantik 1718-1830*. Redaktörer Lars Lönnroth, Sven Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1988. 157-176, 177-186.

- "Exempel". *Nationalencyklopedin*. <https://www-ne-se.ezp.sub.su.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/exempel> (hämtad 22 februari 2025)
- Frängsmyr, Carl. *Klimat och karaktär: Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Diss. Uppsala. Stockholm: Natur och kultur, 2000.
- Fulford, Tim. "'Nature' Poetry". *The Cambridge Companion to Eighteenth-Century Poetry*, edited by John Sitter. Cambridge et al.: Cambridge University Press, 2001. 109-131.
- Fur, Gunlög. "Svenskarnas uppfattning av samer från stormaktstiden till 1700-talets mitt". *Främlingen: dröm eller hot, 13 september – 8 december 1996*. Nationalmuseum. Redaktörer Eva-Lena Karlsson och Hans Öjmyr. Stockholm: Nationalmuseum, 1996. 34-44.
- "Gustaf Fredrik Gyllenborg". urn:sbl:13354. *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av Gardar Sahlberg) (hämtad 13 februari 2025).
- Gyllenborg, Gustaf Fredrik. "Vinter-Qvåde". *Svensk litteratur 2: Frihetstiden, Gustavianska tiden*, utgiven av Torkel Stålmarch. 1993. Stockholm: Norstedts, 2002. 116-121.
- Gyllenborg, Gustaf Fredrik. *Vitterhets arbeten af Creutz och Gyllenborg*. Stockholm, 1795. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb2428162-faksimil> (hämtad 6 januari 2025).
- Gyllenborg, Gustaf Fredrik. *Mitt Lefverne 1731-1775. Själfbiografiska anteckningar*. Utgivna av Gudmund Frunck. Stockholm: Jos. Seligmann & C:is förlag, 1885. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb1283320-etext> (hämtad 13 februari 2025).
- "Göticism". *Nationalencyklopedin*. <http://www-ne-se.ezp.sub.su.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/göticism> (hämtad 6 januari 2025).
- Göransson, Sverker. "Tankebyggarna". *Den Svenska Litteraturen II: Uppllysning och romantik 1718-1830*. Redaktörer Lars Lönnroth, Sven Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1988. 27-47.
- Horatius. "Ode II:16". *Odes and Epodes*. Edited and translated by Niall Rudd. Loeb Classical Library 33, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. 126-129. DOI: 10.4159/DLCL.horace-odes.2004 (hämtad 6 januari 2025).
- "Höga visan". *Bibel 2000*. Bibelkommissionens översättning 1999. Göteborg: Cordia, 1999.
- Johannesson, Kurt. *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*. Diss. Uppsala. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb8072772-faksimil>
- Jørgensen, Steen Bille och Hans-Jürgen Lüsebrink. "Introduction: Reframing the Cultural Transfer Approach". *Cultural Transfer Reconsidered: Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges*, redigerad av Steen Bille Jørgensen och Hans-Jürgen Lüsebrink, Amsterdam: Brill, 2021. 1-20. https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1163/9789004443693_002 (hämtad 6 januari 2025).
- Karlsson, Åsa och Bo Lindberg, redaktörer. *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. *Opuscula Historica Upsaliensia* 27, Uppsala: Swedish Science Press, 2002.
- "Kvåde", sbst 2. SAOB. https://www.saob.se/artikel/?unik=K_3383-0145.FiO8&pz=5 (hämtad 17 februari 2025)

- Lamm, Martin. "Samuel Triewalds lif och diktning", *Samlaren* 28 (1907): 112-173.
- Lamm, Martin. *Johan Gabriel Oxenstierna: En gustaviansk natursvärmars lif och dikt*. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1911.
- Lamm, Martin. *Upplysningstidens romantik: Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur I-II. 1918-1920*. Enskede: Hammarström & Åberg, 1981.
- Lewan, Bengt. *Arkadien. Om herdar och herdinnor i svensk dikt*. Nora: Nya Doxa, 2001.
- Lotass, Lotta. "Gustaf Fredrik Gyllenborg". <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/GyllenborgGF> (hämtad 6 januari 2025).
- Müller, Jan-Dirk, Ulrich Pfisterer, Anna Kathrin Bleuler och Fabian Jonietz, redaktörer. *Aemulatio. Kulturen des Wettstreits in Text und Bild (1450-1620)*. Berlin: De Gruyter, 2011.
- Nell, Jennie. *Vivat vår monark! Carl Michael Bellmans panegyrik över Gustaf III 1771-1792*. Diss. Stockholm. Lund: Ellerströms, 2011.
- "Palmer". *Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi*. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga 1914. <https://runeberg.org/nffp/0485.html> (hämtad 6 januari 2025).
- Pastoureau, Michel. *The Bear: History of a Fallen King*. Översättning av George Holloch. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.
- Rigby, Kate. *Reclaiming Romanticism: Towards an Ecopoetics of Decolonization*. Bloomsbury Academic, 2020. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/sub/detail.action?docID=6159138> (hämtad 8 januari 2025).
- Sahlberg, Gardar. *Gustaf Fredrik Gyllenborg: Hans liv och diktning under frihetstiden*. Diss. Uppsala. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1943.
- Schück, Henrik och Karl Warburg. *Illustrerad svensk litteraturhistoria. III: Frihetstiden. Tredje fullständigt omarbetade upplagan*. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1927, <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb53517-faksimil> (hämtad 6 januari 2025).
- Sjödén, Alfred. "Att skapa fogningar der inga finnes. Oxenstierna, Lidner och skaldestyckets enhet". *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2 (2011): 55-70.
- Sjödén, Alfred. *Landets Sånggudinna: Johan Gabriel Oxenstierna och naturdiktens genrer*. Diss. Lund. Göteborg: Makadam, 2014.
- "Skenäs". *Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi*. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga 1917. <https://runeberg.org/nfce/0499.html> (hämtad 6 januari 2025).
- SLU Artdatabanken. *Artfakta: braxen (Abramis brama)*. <https://artfakta.se/taxa/206118> (hämtad 5 mars 2025).
- Stålmärck, Torkel. *Tankebyggare 1753-1762: Miljö- och genrestudier*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History of Literature 29. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1986.
- Stålmärck, Torkel. "Inledning". *Witterhets Arbeten, Utgifne af et Samhälle i Stockholm*, vol. I. 1759. Inledning av Torkel Stålmärck. Faksimilutgåva. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1990. III-XI.

- Tegnér, Esaias. "Svea. Af Herr Esaias Tegnér, Professor och vice Bibliotekarie vid Akademien i Lund. Skaldestrycke, som vunnit Stora Priset i Svenska Akademien År 1811". *Svenska Akademiens Handlingar Ifrån År 1796*. Sjette delen, Stockholm, 1817. 155-169. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb99904100-etext> (hämtad 6 januari 2025).
- Thomson, James. "Winter" (1746). https://archive.org/details/bim_eighteenth-century_the-seasons-by-james-th_thomson-james_1746 (hämtad 23 februari 2025).
- Vinge, Louise. "Från järnår till romantisk skördetid – en periodöversikt 1792-1830". *Den Svenska Litteraturen II: Upplysning och romantik 1718-1830*. Redaktörer Lars Lönnroth, Sven Delblanc. Stockholm: Bonniers, 1988. 187-204.
- Witterhets Arbeten, *Utgifne af et Samhälle i Stockholm*, vol. I. 1759. Inledning av Torkel Stålmarck. Faksimilutgåva. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1990.
- Zapf, Hubert. "Cultural Ecology of Literature – Literature as Cultural Ecology". *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology*, edited by Hubert Zapf, Berlin: de Gruyter, 2016. 135-153.
- Zapf, Hubert. "Cultural Ecology as a Transdisciplinary Paradigm of Literary Studies". *Ecological Thought in German Literature and Culture*, edited by Gabriele Dürbeck, et al., Lanham, MD: Lexington Books/Fortress Academic, 2017. 145-157. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/sub/detail.action?docID=5191202> (hämtad 6 januari 2025).
- Zillén, Erik. *Fabelbruk i svensk tidigmodernitet. En genrehistorisk studie*. Göteborg: Makadam, 2020.

SNÖFLINGOR

Tidigmodern ekomimesis mellan vetenskap och konst

NATURENS ESTETIK OCH EKOMIMESIS

I ett avsnitt av *Elektroniskt i P2* som sändes första gången 2015 undersöker programledarna Andreas Tilliander, Mats Almegård och Miriam Pemberton "Elektronikans känsla för snö."¹ Programmet handlar om hur snö och is kan låta i den samtida elektroniska musiken. Men också om något mer: om hur musiken kan förmedla dofter, förnimmelser och minnen, en atmosfärisk känsla av vinter och kyla. Människans relation till naturen blir konst; musiken ger en känsla av förundran, skönhet och kanske tillhörighet. Filosofiskt-estetiskt har relationen mellan konst och natur ofta förmedlats just så: konsten får människan att se och uppleva naturens skönhet. Många hävdar också att konsten, i tider av klimatkris, massutrotning och miljöförstöring, kan erbjuda en känsla av tillhörighet och förbindelse i relation till naturen, en känsla som också kan motivera människor att kräva åtgärder för att skydda och bevara den. Men det finns också andra röster, som exempelvis filosofen Timothy Morton, som pekar på det problematiska i en sådan hållning. Naturen blir lätt ett objekt för idealisering i konsten, de många

1 Publicerat tisdag 5 mars 2015 <https://www.sverigesradio.se/artikel/6107519>

smärtsamma dimensioner som det mer-än-mänskliga också innehåller trängs bort, liksom det faktum att naturen inte definieras av det mänskliga. Morton identifierar ekomimesis som ett estetiskt grepp, där konsten pekar på naturen som något atmosfäriskt bortom det mänskliga, samtidigt som detta bortom bygger på en mänsklig idé om vad naturen är (31). Och hur underbart snön än kan låta i den elektroniska musiken är det svårt att värja det atmosfäriska ljudlandskapet mot Mortons kritik, som handlar just om den samtida tendensen att göra naturen otydlig, atmosfärisk och mystisk. Om konstens roll är att samtidigt mystifiera och förenkla relationen till naturen, blir den då inte ett stumt instrument i tider då vi behöver omformulera relationen mellan mänskligt och mer-än-mänskligt?

I den här artikeln vill jag lyfta fram att det eko-estetiska fältet spänner över långt mer än artefakter som berör oss med former och färger. Genom att gå tillbaka till den tidigmoderna perioden vill jag kasta ett annat ljus över den estetiska relationen mellan mänskligt och mer-än-mänskligt, som i den här artikeln handlar om snön som kylans materia. I skärningspunkten mellan konst och vetenskap uppstår i den tidigmoderna perioden en estetik där mänsklig hänförelse är förbunden med kunskap, och med ontologiska spekulationer som synliggör det mänskliga subjektet som en del av naturen, snarare än att låta det bli fördolt som ett kontemplativt fokus. På många sätt aktualiseras under 1500- och 1600-talens vetenskapliga revolution en relation som påminner om den som konstnärer också söker idag. Den vetenskapliga revolutionen, med sin förlängning i komplexa visualiseringstekniker och överdådiga bildverk, utmanar en ofta ensidig historisk-filosofisk förståelse av estetiken som fält. Min fråga är: skapar 1600-talets naturvetenskap en estetisk, ekomimetisk relation mellan mänsklig kropp och icke-mänsklig materia som kan lära oss något idag?

Det som står på spel är inte ett behov av att skriva en alternativ historia, i syfte att förändra estetiken som akademiskt fält — även om det skulle vara välbehövligt. Det handlar om att förstå den potential som finns i äldre material i tider då klimatkris och den sjätte massutrotningen ställer oss inför utmaningar som modernitetsdiskussionen knappast omfattar. Det är utmaningar där estetik och konst kan bidra till vetenskapen, och vice versa — genom att peka på det sammantvinnande som binder samman

mänskligt liv och mer-än-mänskligt. Även om ekomimesis är ett begrepp som används kritiskt i Mortons analys ser jag det som användbart: det handlar om att omformulera estetiska relationer (vilket kanske även den elektroniska musiken sökt göra). Till skillnad från Morton söker jag inte blotta en mänsklig närvaro i en beslöjande konst, utan snarare peka på hur relationen mellan natur, materia och mänskliga kroppar kan framställas. Till min hjälp tar jag Donna Haraways begrepp om sympoiesis, som jag betraktar som en metod: Haraway beskriver hur estetiska former skapas ur möten mellan olika system, i det här fallet mänsklig kropp och materia (Haraway 58-88).

Vad jag försöker förstå är snöflingans framväxt under 1500- och 1600-talet — som bild, ikonografi, vetenskapligt objekt och en nordlig klimatologisk symbol. Den hör till en köldens estetik, som också växer fram under den lilla istiden, genom storslagna flamländska målningar, reseberättelser till arktiska landskap och kartografiska planschverk. En bredare historia om snöns kulturella betydelse finns beskriven bland annat i en nyutkommen bok av Sverker Sörlin (2024). Men snöflingan är i sig värd en egen berättelse, och en egen estetisk analys. Få av naturens partiklar har väckt samma förundran som snöflingan. Alla har säkert hört myten: i den fantastiska mängd av snöflingor som varje år lägger sig i städer, över slätter och berg, i fjällen, över alperna, över de arktiska landskapen, finns det inte två snöflingor som är likadana, trots att alla är formade med sex små ben. Det stämmer inte, tyvärr. Modern forskning har visat att det finns identiska snöflingor. Men myten härstammar ur sekler av forskning som handlar om att förstå hur naturen är uppbyggd i sina minsta beståndsdelar. Snöflingans sexbenta perfektion har blivit objekt för en stor mängd vetenskapliga undersökningar och reflektioner, meteorologiska, naturfilosofiska, medicinska och antropologiska, ända sedan 1500-talet. Den har betraktats som ett tecken för naturens under, för hur det universella kan visa sig i det partikulära, för det oändliga i det ändliga. Men också för hur den gudomliga kraft som skapat naturen också är den yppersta konstnären, som jordiska konstnärer bara kan efterhärma. Det finns en dimension som oftast lyfts fram, oavsett vilket perspektiv man annars anlägger på snöflingan som fenomen. Gång på gång hävdas det hur vacker snöflingan är. Eller med ett tidigmodernt

begrepp, hur den väcker förundran. Genom sin sexbenta och oändligt varierade perfektion är den också ett estetiskt fenomen. Snöflingan är genom sin fulländade geometriska symmetri på sätt och vis en abstraktion, vilket fascinerat naturvetare och matematiker. Men den är också ett distinkt objekt i den sinnliga världen — den syns och känns. Snöflingan berör genom sin form, storlek, färg, mångfald — och kyla.

Enligt traditionen börjar estetiken med 1700-talets reflektioner kring det "sköna". Genom Alexander Baumgartens systematiska framvisande av en sinnlig kunskap i *Aesthetica* (1758) etablerades också en idé om ett nytt fält. Här rörde sig så småningom Immanuel Kant, genom sin *Kritik av omdömeskraften* (1790), Schiller genom sin *Brev om den estetiska uppfostran* (1795), Karoline Günderröde med sina mytiska och antikiserande dikter och många andra. I det här fältet integreras den grekiska och romerska antiken som utgångspunkt för hur det konstnärliga gestaltandet ska produceras och bedömas. Lessings *Laokoon* (1766) beskriver, genom sina distinktioner av språkliga och visuella medier, hur känslomässiga uttryck kan framställas till fulländning i och genom mänskliga kroppar. Genom Hegels föreläsningar om estetik, några decennier senare, utvecklas en idé om estetikens historiska grund och framväxt. I Hegels dialektik framställs en särskilnad mellan idé och materia, där den konst som mimetiskt efterhärmar naturen beskrivs som mindre utvecklad, medan den klassicism som framhäver sin åtskillnad från naturen upphöjs. Naturen ska inkorporera det mänskliga geniet: "bara så kan idealet existera i sin externalitet, inneslutet i sig självt, fritt, självtillräckligt, som sinnligt välsignad i sig självt, njutande och glädjandes i sitt eget jag" (Hegel 157).² Högst i utvecklingstrappan står den konst som helt frigjort sig från efterbildande, poesin. Men även den visuella konsten kan integrera ett poetiskt ideal: "konstverk förtrollar oss. Inte för att de är så naturliga, utan för att de har gjorts så naturliga." (164) Och den kanske viktigaste doktrinen framhäver syn och hörsel som de sinnen på vilka estetiken också vilar. De är, skriver Hegel, de två teoretiska sinnen. Lukt, smak och beröring vilar i sin tur på materien: "beröring med värme, kyla, lenhet etc." skriver Hegel (38). Hegels smaktrappa relegarer

2 Min översättning.

alltså beröringen och känsla av kyla till ett fält utanför den konst där "det mänskliga subjektets frihet" kan gestaltas.

På så sätt inkorporerar de estetiska idealen den mänskliga exceptiona-
lismen och distinktionen i förhållande till naturen. Naturen "teoretiseras"
i konstnärliga och musikaliska former. I samma anda lyfts också antikens
och renässansens ideal fram. Antikens ideal återbrukas, ideal som först
definieras av Giorgio Vasari, som i den banbrytande *Om konstnärernas liv*
(1550) pekar på att "konst bygger helt och hållet på imitation, först av natu-
ren, och sedan, då den inte kan höja sig så högt av sig självt, av de verk som
produceras av de mästare som har störst rykte." (förordet till vol 1, min över-
sättning) Med andra ord etableras inte bara tydliga idéer för vilka stilideal
som ska gälla för västerländsk konst. Kanon blir central: vissa mästare ska
imiteras, då ekomimesis, det vill säga efterbildning av naturen, inte räcker.

Det har länge funnits motröster till den gängse historieskrivning som
beskrivits ovan, och den europeiska filosofin rymmer själv mer komplexa
föreställningar om relationen mellan natur och konst, exempelvis i Imma-
nuel Kants och GWF Schellings transcendentala system. Det är emellertid
först under senare år som kritiken av den estetiska traditionen i sin återgiv-
ning av människa och natur också börjat differentieras och mångfaldigas.
Exempelvis angriper Timothy Morton den slentrianmässiga ekokritik som
kallas "environmental" (en svensk översättning är inte helt möjlig): "Vare
sig vi tänker på naturen som en "environment", eller i termer av andra
varelser (djur, växter, och så vidare), tenderar den att kollapsa antingen
till subjektivitet eller till objektivitet. Det är svårt, kanske omöjligt, att
hålla naturen just så som den framstår för oss — någonstans mitt emellan"
(Morton 41). Morton identifierar, som nämnts ovan, en samtida estetik som
han kallar *ecomimesis*, en estetik som är stark och atmosfärisk, och som
genom litteratur, musik och visuell konst söker återge en naturlig värld
för det mänskliga ögat. Ekomimesis "är en kritisk punkt, som låter kris-
tallisera ett brett och komplext ideologiskt nätverk av trosföreställningar,
praktiker och processer i och genom den naturliga världen" (33). Det är en
estetik som saknar trovärdighet, eftersom den fortsätter att framställa en
levande, distinkt natur som något som är "där ute" eller "där borta." Den är
retorisk snarare än relationell, i Mortons beskrivning: naturen blir något

kulturellt skapat, snarare än att estetiken står i en distinkt relation till levande liv. Naturen, skriver Morton, är idag närmast en Pandoras låda, "ett ord som innefattar en potentiellt oändlig serie av olika fantasiobjekt" (26). Vi måste sluta att göra natur till fetischiserat objekt, och se till nya former av interaktion mellan konst och natur.

KYLANS ESTETIK I DET TIDIGMODERNA NORDEN: OLAUS MAGNUS EKOMIMESIS

Snöflingan erbjuder ett exempel på en sådan interaktion. Som begrepp har ju estetiken sin grund i grekiskans *aisthesis*, som betyder sinnlig förnimmelse. Till sinnliga förnimmelser hör inte bara synen och hörseln, utan också en förmåga att känna med händer och kropp. Att uppleva kyla är en sinnlig förnimmelse. Då det gäller snöflingans tidigmoderna estetik är det en förnimmelse som ofta är integrerad i förundran för dess former. Med andra ord skapas en estetik som inte bara är visuell, utan som bygger på en upplevelse av snö och kyla — kylan är en del av estetiken. Med snöflingan skapas en ekomimetisk estetisk form som är kompatibel med mycket av den konst som skapas idag — det handlar om att visa upp naturen i sina beståndsdelar, ofta i relation till den mänskliga kroppen. Ett exempel är verken i den svenska konstnärssduon Goldin-Sennebys utställning på Accelerator i Stockholm under våren 2025, *Flare-up*, som på olika sätt gestaltar den "gråtande tall" som analyserats bland annat på ett biotekniklaboratorium i Florida för att förstå mer om det mänskliga immunsystemet. Bilderna av snöflingan är också kompatibla med den kritiska apparat som växt fram i den ekokritiska och posthumanistiska diskursen. Snöflingans ekomimesis skapas inte utifrån åskådandet, utan ur relationen liv-materia. Den hör till en kylans estetik som vi upplever inte bara genom de "teoretiska" sinnena syn och hörsel. Snöflingan knyter samman liv, vetenskap och konst. Diskussionen kring den tidigmoderna snöflingan skulle kunna delas in i tre kategorier:

- 1) Den estetiska. Här ser vi resande forskare/etnografer som bland andra Olaus Magnus och Johannes Schefferus, men också naturfilosofer och vetenskapsmän som Johannes Kepler, Erasmus och Thomas Bartholin och Anna Maria von Schurmann. Det är också den kategorin

som kommer att stå i fokus här, även om de olika kategorierna också överlappar.

- 2) Den filosofiska. I Europa kan snöflingan länkas till en ontologisk debatt som fördes mellan bland andra René Descartes och Thomas Hobbes: är materien "full" eller finns det lakuner?
- 3) Den naturvetenskapliga. Under den lilla istiden blev kylan som sådan ett vetenskapligt problem. Hur kan vi mäta kyla? Vad skiljer kyla från värme? Hur ska vi förstå effekten av kyla på den mänskliga kroppen? Hur kan snö och is användas medicinskt? Den danska vetenskapsmannen Thomas Bartholin hör hemma här också, liksom Robert Boyle, Margaret Cavendish och Anne Conway.

Alla dessa diskurser hör samman. Den naturvetenskapliga diskursen är distinkt sammantvinnad med den estetiska och filosofiska. Den naturvetenskapliga beskrivningen av snöflingan bygger på empiriska observationer, sinnliga erfarenheter av hur de känns och syns, samt kulturella resonemang. Det finns här också en historia som handlar inte bara om vad snöflingan är i sin materiella konsistens och geometriska form, utan också om dess skönhet. Dess ikonografi brukar härledas till Descartes essä *Meteorologi* (1637), som den första rikligt bildsatta vetenskapliga betraktelsen över väderförhållanden i det nordeuropeiska klimatet. Men då det gäller snöflingans ikonografi finns i bakgrunden också en distinkt estetisk och kulturell forskning.

Snöflingans framväxt som kulturell, vetenskaplig och konstnärlig form vittnar om en annan slags beundran av skönhet, och en annan slags förståelse av relationen mellan natur och konst än den som återges hos Vasari, och senare Kant och Hegel. I den tidigmoderna epoken lyfts snöflingan fram som en egen estetisk form inom olika typer av vetenskapliga undersökningar. Gemensamt för dem är att bilden av snöflingan dyker upp i samband med beskrivningar av livsformer och praktiker i det kalla Norden. Här står den inte bara för sig själv, som en abstrakt geometrisk form. Den är genomlyst av idéer som tydliggör dess förankring på en kulturell och geografisk plats. Snöflingan står inte bara i skärningspunkten mellan konsten och vetenskaperna. Dess ställning är också unik: den utgör en knypunkt genom vilken vi kan se att vi står i förbindelse med naturen.

På så sätt vittnar också de tidigmoderna traktaten om snö om ett nordligt habitat, där uppmärksamheten riktas mot en annan slags estetik än den som den idealiserande ekomimetiska traditionen uppmärksammar. Det är en estetik som inte avbildar mästare, den växer fram i förbindelse med naturen.

I *Historia om de nordiska folken* (1555) beskriver Olaus Magnus språkligt och grafiskt den stränga kylans effekter på människor, djur och landskap. Han gör det med etnografens precision: han har spenderat mycket tid i de allra nordligaste delarna av Sverige. Men då han skriver gör han det från Rom: Olaus Magnus var ärkebiskop, men innehade under en tid också olika diplomatiska uppdrag. Hans tid i Rom gav honom tillfälle att göra viktiga jämförelser mellan det sydliga och nordliga Europa. Kanske bidrog vistelsen i Rom också till att han kunde se kylan genom andra ögon, och att han så grafiskt kunde beskriva kylan i Norden som dramatisk och våldsamt. Att han var samtida med Vasari gör inte hans text mindre intressant ur ett estetiskt och ekomimetiskt perspektiv. Olaus Magnus gör, liksom Vasari, estetiska iakttagelser och jämförelser. Men han beskriver inte målningar utan byggnader, artefakter, former av design. Och snarare än att beskriva hur konstnärer avbildar naturen, blir naturen i Magnus text ett konstverk. Först genom de tecken som vittnar om den extrema kylans ankomst. Så kan ske vid solnedgången, när moln samlas: "liksom om en stor stad flammade i lågor"; eller om viggformiga strålar sträcka sig rätt upp i rymden liksom pyramider, glödande med ihållande sken" (Olaus Magnus bok 1 kap 19, 45). Magnus listar åskådligt fler tecken på en annalkande ohygglig kyla: "källsprång och vattendrag som ryka och svälla över bräddarna, svin som bära halmstrån i munnen/.../isarnas stönande och brak, liknande åskskrällar." Då kylan sedan kommer orsakar den att "djurens ögon svida och deras hår blifva styfva och stela, att skogens rovdjur uppsöka människoboningar för att stilla sin hunger, att polartrakternas vargar ej sällan förlora sin syn" (45). Den hårda kylan verkar också på människor hus, grödor och kroppar. Men inte så att den enbart innebär ett lidande. Med vintern kommer också farbara vägar över isen, och nya möjligheter till lekar och spel i snön.

Vad Olaus Magnus beskriver är en form av ekomimesis där gränsen mellan natur och konst överskrids. Det är inte vilken ekomimesis som helst

— det som står i fokus är is, kyla och snö. I Olaus Magnus text skapas en distinkt relation mellan klimat och konst — vintern bidrar till en estetisk kultur som är särpräglad för de nordiska folk som bebor vinterns landskap. Kylan själv skapar storslagna estetiska formationer, där skillnaden mellan konst och natur suddas ut. Då kylan fryser vattenfallen bildas "ett slags pyramider, till färgen liknande regnbågen, hvilka likformigt resa sig mot strömmen och synas med konstnärlig smak vara placerade i en viss ordning" (48). Olaus Magnus liknar det vid ett storslaget skådespel i guld och silver, av figurer som tycks "konstnärligt framställda af naturen själf i tusen olika gestalter och färger/.../hvilkas beundransvärda mångfald och skönhet snillrika målare söka tillgodogöra sig för sin konst och vid blandningen af sina färger" (48). Snöns och isens vidunderliga former, ju mer imponerande och varierade ju längre norrut man kommer, växer in i husen: exempelvis genom de skiftande iskristallerna på fönstren, eller kanske till och med genom den is som ibland används som fönster. Här syns de mönster som sedan återgår i andra materier och former: silversmide, vävar och måleri. Här framställs konstverk, fastslår Olaus Magnus, som det inte går att efterhärma i andra länder. Nordens konstnärer äger ett eget geni, som visar sig just i relation till naturen, medan man på andra håll i världen låter sig ledas av "snillrika mästare" (51). Sådana verk exemplifieras bland annat av stora bildstoder, uthuggna ur klipporna, som reser sig på bergsryggarna mellan Sverige och Norge — stoder som ser ut som förstenade jättar men som i själva verket tjänar som vägmärken då snön fallit djup (101).

Här syns alltså en distinkt skillnad mellan Vasaris estetik, som bygger på en efterbildning, eller mimesis, först av naturen, och sedan av stora mästare. Olaus Magnus skriver snarare fram en ekomimesis där naturen står i relation till mänskliga levnadsförhållanden och praktiker — den är inte ett estetiserat bortom, som i Mortons kritik av den ekomimetiska estetiseringen. Olaus Magnus pekar istället på en inre förbindelse mellan kylans landskap och de konstformer som växer fram hos de nordliga folken. Han beskriver det inte som efterhärmingar, eller efterbildningar: snarare är kylans estetik ett resultat av de erfarenheter som kan göras då kylan upplevs i sin mångfald, gnistrande men också en given del av det ibland hårda livet i norr. Christopher Heuer har beskrivit kylans uttryck hos Olaus Magnus

som "kontravisuellt", den görs inte bara synlig utan återberättas ur många perspektiv (Heuer 133). Kylan kan vara vit, tyst, stum och dödande. Men den kan också vara bländande och färgrik, rik på oväntade formationer och figurer, något som också återgår i det stora kartografiska verket *Carta Marina* (1539) av Olaus Magnus med sina många grafiska vidunder. På så sätt görs kylan också levande, skillnaden mellan mänskliga och naturliga uttryck överbryggs. Och Olaus Magnus pekar på en viktig estetisk-kulturell distinktion: den nordiska konsten, i sina olika former, pekar på en inre förbindelse till naturens formationer, till skillnad från den konst som kopierar mästare och alltså etablerade estetiska ideal. I den nordiska kylan är det inte uppenbart vem som är konstnär: ibland människan, ibland naturen. Gränsen emellan är flytande.

Ett av de mest framträdande exempel på en sådan ekomimesis som lyfts fram av Olaus Magnus är snöflingor. De första ikoniska snöflingorna i bild hör till en ingående beskrivning av samspelet mellan naturens estetiska former, mänskliga artefakter och vad Magnus själv kallar konstnärligt snille i tjuogoandra kapitlet, den första boken: "konstverk, sådana som af andra nationer knappast kunna förvärfvas vare sig med böner eller för penningar" (Olaus Magnus 51) Avbildningarna av snöflingor i *Historia om de nordiska folken* är gjorda av italienska träsnidare, men efter Olaus Magnus anvisningar (Swahn 14).

Ikonografin har, som Olaus Magnus själv beskriver det, sitt ursprung i ett samspel mellan folk och natur — snöns formationer syns i naturen, iskristallerna i fönstren, och de blir i sin tur till konstverk i olika former som smyckar hemmet. Olaus Magnus beskriver en form av ekomimesis som vi efter Donna Haraway kan förtydliga ytterligare: en sympoiesis: ett samskapande, där sammantvinnandet mellan människa och natur ger upphov till nya och oväntade formationer (Haraway 60-61).

SNÖFLINGAN I NATURFILOSOFIN: KYLANS ARMAR OCH BEN

Listan över traktat som publicerades under 1600-talet för att återge snöflingans skönhet, magi och egenskaper är lång. Den kan också sättas ihop med traktat om is och kristallisering: här utvecklas en egen vetenskaplig

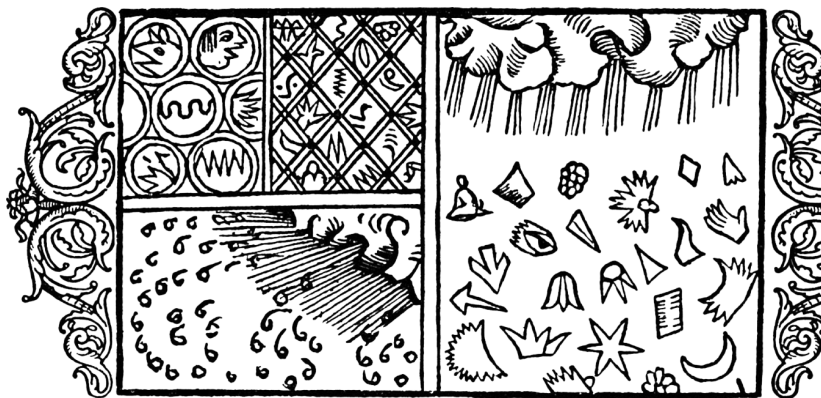

Fig. 1. Illustration till kapitel 22 "Om snöns växlande former" i Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* (1555).

diskurs som ser på kylan i norr utifrån dittills obekanta processer. Vetenskap och filosofi utvecklar en förståelse av hur kylan inverkar på den mänskliga kroppen, som är kongenial med en distinkt idé om hur snö, kyla och is skapar en egen bländande skönhet. På många sätt iscensätts de ekomimetiska formationerna av snöflingorna på ett sätt som ligger i linje med Haraways resonemang. Naturen avbildas inte, den blir medskapande i och genom formationer som betraktas, känns, observeras, analyseras, inte bara genom de teoretiska sinnena syn och hörsel utan genom hela den mänskliga kroppen. Snöflingan är inte bara en estetisk formation, den är också ett fysikaliskt fenomen till sin natur, ett meteorologiskt fenomen som villkorar livet och ett medicinskt fenomen som har sin verkan inte bara utanpå utan också inuti den mänskliga kroppen.

Det finns levande materia som tycks forma sig själv, skriver Haraway, *autopoiesis*: mönster och former som tycks gestalta livet i dess minsta enheter, bakterier och smådjur. De mönster som Haraway är intresserad av är dock inte självskapande. Hon är intresserad av system av organismer som möter andra system, som blir *sympoiesis*: medskapande. Organismer som samspelar med andra organismer i tid, rum, former och gränssättningar.

Fig. 2. Ceremonitrummor ur Johan-
nes Schefferus Lappland (1673), kapitel
XI. Bild av författaren från Kungliga
bibliotekets samlingar, Stockholm.

Och som på så sätt också kan åstadkomma nya former och nya system (Haraway 60-61).

På många sätt exemplifierar kylans estetik i det tidigmoderna Europa en sympoiesis, ett konstskapande där olika system sätts i kontakt med varandra: estetiska, vetenskapliga, mänskliga, icke-mänskliga, aktivis- tiska, vardagliga. Låt oss förstå ordet som ett begrepp som står för den potentiella förändring som kan följa medskapandet, där olika system möts. Sympoiesis blir på så sätt ett begrepp som öppnar nya möjligheter för hur skapande kan förstås: inte som ett mänskligt begrepp om konstnärlighet utan snarare som en väv av komplexa relationer, där olika system möter varandra.

Då Johannes Schefferus skriver *Laponia* (Lappland, 1673), ett etnogra- fiskt verk, återger han sympoietiska formationer genom egna observationer av den samiska befolkningens förhållande till snö. Schefferus berättar om praktiker där snön behandlas som om den besitter magiska krafter, som i sin tur används för att styra vädret. Detta kan bara göras av kvinnor som är födda på vintern. De kan göra kallare väder. Då tar de snö och skapar en

mänsklig figur vars ansikte, händer och fötter och ansikte de färgar med röd färg hämtad från alar. Om de vill göra det mindre kallt gör de samma figurer på sidan av vägen (Schefferus 178).

Schefferus återger bilder på ceremonitrummor med en liknande ikonografi som den Olaus Magnus använder. På bilderna hos Schefferus anges himlen inte vara beströdd av snöflingor utan av stjärnor. Men det finns en likhet i variation och utströddhet mellan de olika elementen: det är inte otroligt att det finns en släktskap mellan Magnus bilder och bilder av snöflingor som Schefferus själv sett på olika håll, hos olika delar av befolkningen, på sina resor, återgivningar som han ju också beskriver.

Även Olof Rudbeck i det fantasmatiska historieverket *Atlantica* (1677), tycks återgå på den ikonografi som återfinns hos Olaus Magnus och som i sin tur erinrar om samisk konst. Det är lätt att se släktskapen till äldre ceremonitrummor också i Rudbecks återgivningar.

Historiskt hänger den estetiska bilden av snöflingan kanske framför allt ihop med med framväxten av den nya naturvetenskapen. Efter ett traktat av Johannes Kepler om *Den sexkantiga snöflingan* som publicerades 1611, gavs det under flera decennier ut en lång rad av vetenskapliga avhandlingar där snöflingan beskrevs och bilsattes. Ofta beskrivs snöflingans perfektion genom en natur som väcker förundran. Men samtidigt överskrider snöflingan naturvetenskapens många olika genrer, som matematik, fysik och meteorologi. Den är också konst. Naturfilosofin hängde intimt samman med gestaltandet av naturens former, som ofta skapades av särskilt anlitade konstnärer. Snöflingan besitter en sällsynt form av absolut regularitet. Kepler beskriver i sin text om snöflingor som ett mysterium: varför har de alltid sex hörnor? Beror det på en immanent kvalitet hos naturen som handlar om en strävan mot skönhet? Eller ligger det i en extern agens som så att säga stämplar fram former utifrån, i enlighet med snöflingans materiella konsistens och ändamål (Kepler 9)? Kepler diskuterar olika former som återfinns i naturen, hos insekter, växter och frukter, med hänsyn till samma fråga om agens. Han återvänder sedan till snöflingan och reser frågan om huruvida kylan är en extern agens som skapar en kondens som agerar på snöns materiella former, i relation till den inre värme som kylan möter i atmosfären. Keplers svar på frågan om vad som skapar snöflingor landar

i den inre, varma immanensen, som ett upphov till ett formativt förnuft som också är förbundet med kylan, istället för att kylan bara ska betraktas som en helt extern mekanisk faktor: "det formativa förnuftet agerar inte bara med ett mål i sikte, utan också för att smycka ut" (Kepler 33). Kepler beskriver sedan den vackra formen hos snön som ett slags seger mot den förfulning som kylan hade kunnat medföra.

Keplers text innehåller figurer, men inte figurer som vi idag skulle kunna känna igen som snöflingor, till skillnad från bilderna hos Olaus Magnus. Då snön dyker upp i Descartes essä *Meteorologi* (1637) är det annorlunda: Descartes skapar en ikonografi för snöflingan som vi alltjämt känner igen. Descartes, liksom Kepler, beskriver själv ingående hur is, frost och snöflingor formats till perfektion. Frosten har "sex små tänder" som "hjulen på en klocka" medan haglet "tycks nästan svart" (Descartes 312). Descartes observerar till sin förtjusning en helt ny sorts snö, liksom komponerad av små blad, fantastiska formationer i det nordliga väder som karakteriseras av kyliga vindar, dimma och nederbörd. Descartes *Meteorologi* handlar i hög grad om att beskriva den oändliga variation som kommer med kallt väder, i storlek, form och rörelse. Just snöflingorna är ett fascinerande exempel på hur naturens minsta komponenter presenterar sig i en oändlig mångfald, kapabel till oändlig förvandling. Vädret som tar sig form genom moln, vindar och olika temperaturer återges av konstnärer. Men känslan av vädret och snön presenterar sig på en mängd olika sätt: Descartes ser på snön och isen, tar på den, smakar på den. Sinnena samspelar i den förundran som för Descartes också alltid är en orsak till vetenskaplig nyfikenhet. Vi upplever kylan med våra sinnen, samtidigt som de partiklar som utgör vårt väder och klimat uppträder i fantasifulla former.

Den ekomimetiska återgivningen (som Descartes själv var involverad i) utgår från sympoietisk metod: förundran över den skönhet som öppnar sig i minsta snöflinga, moln, dimmor, regn och vindar, men också sinnlig erfarenhet, matematiska kalkyler och filosofisk spekulation. Det handlar inte så mycket om att återge eller avbilda, som om att skapa former som är både visuellt, sinnligt och språkligt beskrivande för kylans minsta beståndsdelar, i relation till den mänskliga kroppen (Sjöholm 2022, 2019, Sjöholm & Schuback Cavalcante 2024).

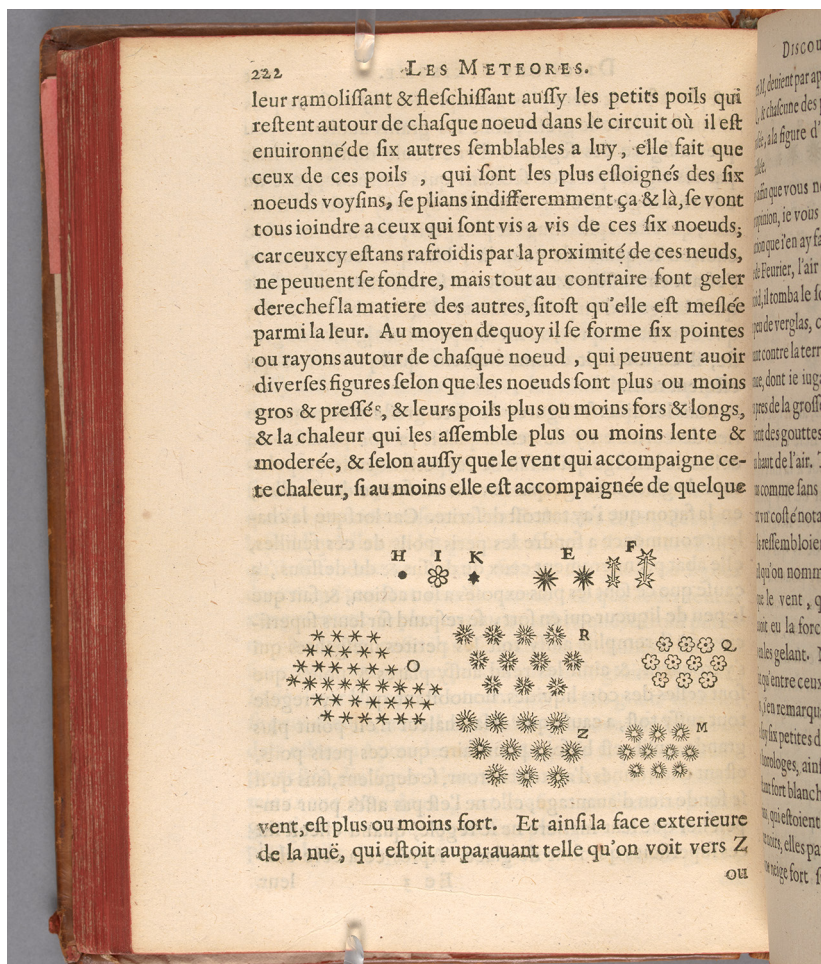

Fig. 3. Snöflingor ur René Descartes essä *La Météorologie* (1637). Foto: Kungliga biblioteket, Stockholm.

Ännu ett exempel på denna sympoietiska metod kommer från ett danskt brödrapar, Erasmus och Thomas Bartholin. De ger tillsammans ut två traktater om snön, där den ena delen, skriven av Erasmus, beskriver snöflingans perfektion, *De figura nivis*, medan den andra går till botten

med snöns medicinska användning, *Nivis uso medico* (1661).³ Liksom sina föregångare förundras Erasmus Bartholin, matematiker och medicinare, över den sexkantiga formen, men också över den fjäderlika lätthet som håller snön i den övre delen av atmosfären. Erasmus vetenskapliga fråga rör de processer varmed kristalliseringen av den kalla materian sker. Men han förundras också över variationen, och den konstnärliga kraft som möter oss i snöflingornas olika formationer. Erasmus hänvisar till Descartes för beskrivningen av snöflingornas mångfald. Men han är mindre intresserad av ontologiska spekulationer om materiens uppkomst och egenskaper. Det han beskriver om kristalliseringens processer bär snarare alkemins signum: undersökningar och experiment som pekar på hur snön agerar i relation till atmosfäriska förhållanden såsom vind och värme (se också E. Bartholin, 1991).

Erasmus Bartholin ansluter sig till Descartes och Keplers sätt att undersöka snön: att beskriva den genom egna erfarenheter, ibland genom minnen från resor, ibland genom alldeles färsk observationer — snön faller, både hos Descartes och Kepler, ibland i samma ögonblick som texten tycks bli till. Och sedan undersöks den både genom den sinnliga kylan — våt, torr, förlamande, bedövande — och genom geometriska och matematiska abstraktioner, som syftar till att besvara frågan om den sexkantiga perfektionens urgrund och syfte. Den vetenskapliga metoden leds framåt genom experiment men är också tätt förbunden med sinnliga erfarenheter. Då det gäller iakttagelser av snön är den sinnliga erfarenheten minst lika viktig som det geometriska och fysikaliska resonemanget. Och snöflingan är i sig också identifierad som väsentlig genom sin inneboende skönhet: just skönheten har en kraft som kräver undersökningar och förklaringar, i relation också till den kyla som förknippas med snö.

Det är inte en slump att Erasmus traktat publiceras tillsammans med broderns, Thomas Bartholins, som också var medicinare, och främst känd för sina anatomiska skrifter. Thomas Bartholins traktat om snö är mest känt för att han beskrev den möjliga metoden att använda nerkylning

3 Se båda traktaten på latin, transkriberade på <https://transkribus.eu/r/noscemus/#/documents/694898/pages/278>

som anestesi. Det gick att på så sätt att frysa kroppsdelar så att känseln försvann, en metod som kunde användas vid exempelvis amputationer. Men Thomas Bartholins avhandling innehåller också så mycket mer. Den ger en närmast oändlig bild av hur snön på olika sätt kan förbindas med den mänskliga kroppen. På sätt som kanske är läkande, eller på sätt som kanske orsakar lidande och död.

Bartholin undersöker till att börja med snöns själva konsistens och former. Hur den kan vara salt, hur den smälter, hur plantor kan växa i snö, att snö kan vara ett skydd mot förruttnelse. Att snö kan användas för att kyla drycker, att den också går att dricka, men att den då kanske måste filtreras för att man inte ska bli sjuk.

Snön har också externa egenskaper som hänger ihop med dess kyla. Den kan som sagt stoppa smärta, och lindra inflammationer. Den kan skydda mot pesten. Den kan användas för att tvätta händerna. Den kan användas för att förhindra sjukdomar. Den kan dränera det lymfatiska systemet, den kan bota magont, feber, förkylningar, dysenteri, kolera och lunginflammation. Den hjälper också mot smärta i tänderna och ögonen, kan stoppa blödningar, brännskador, och lindra mot gikt och artrit.

Allt detta beskrivs i detalj, också med varnande råd för hur snön ibland kan komma tillkorta som botemedel, och till och med bli farlig. Snön kan ställa till med saker i det inre av människan, i hennes blodsystem och tarmar. Snön är inte heller en odelat positiv symbol. Den som drömmer om snö löper risk att bli sjuk: snön kan vara ett dåligt omen. Människokroppen framställs som förbunden med snön, och återigen som om snön representerar en form av det vi kallar sympoiesis: vad händer då ett organiskt system möter ett annat system? Bartholins entusiasmerande och mångfacetterade observationer, hans experiment med snö, ger oss också en bild av hur snön, då den sammanblandas med människokroppen utifrån eller inifrån, också ger upphov till oväntade effekter. Bartholin var för övrigt den första (enligt egen utsaga) att dissekera en ren. Den hade kommit till Danmark från Norge och avlidit, vilket renar brukar göra, konstaterar Bartholin: "de är inte så vana vid vår luft" (Bartholin 2012, 53).

Att brödernas traktat publiceras tillsammans har i sig en ekomimetisk effekt. Där Erasmus, genom ord och bilder, beskriver skönheten och

förundran i snöflingans själva uppenbarelse, tar Thomas samma skönhet och förundran i bruk då det gäller att observera dess relation till den mänskliga kroppen. Snöns lyster, skapelsens underverk, ger upphov till oändligt många former av bruk för den mänskliga kroppen, och den mänskliga kulturen. Vi är, helt enkelt, sammanbundna med snön.

SNÖN OCH SINNEN, DÅ OCH NU

De författare och naturfilosofer som nämnts beskriver, använder och avbildar snöflingor i alla sina former och stadier, som en del av materien men också som en distinkt form i och för sig själv. Det finns många fler exempel från den här perioden av hur snöflingans materia och mänsklig kropp möts genom bilder och beskrivningar. Till exempel den holländska astronomen och matematikern Christiaan Huygens bildar av *sneeuwfiguren* i anteckningar och brev (1660, 1691), den engelska matematikern, fysiker och biologen Robert Hooke som i *Micrographia* (1665) återgav snöns konstitution i mindre partiklar, beskrivna genom mikroskåpet. Exempelen är otaliga – till dem kan läggas också Gottfried Voigts stora avhandling där han vill visa att snön inte är vit, utan mångfärgad, *Contra nivis albedinem realem dissertatio physica* (1669). Den tysk-holländska akademikern och konstnären Anna Maria von Schurmann skapade snöflingor utklippta som papperskonst. I egna formationer skapade hon nya intrikata mönster genom papperskonstens särskilda teknik.

Det som alla dessa traktat har gemensamt är att snöflingan lyfts fram inte bara utifrån en idé om en gudomlig skapelse som människan kan efterhärma. Snarare gestaltar snöflingan en förbindelse mellan liv och natur, som traktaten söker visa på med olika medel. Sammantaget vittnar snöflingan, som ekomimetiskt och estetiskt fenomen från den tidigmoderna perioden om en tätt sammanvävd relation mellan liv, vetenskap och konst.

Då vi idag ser en samtida klimatkonst ta form, inte sällan med referenser till snö, is och kyla, är det just sådana förbindelser som blir intressanta. Då exempelvis den svenska konstnärduon Bigert och Bergström samarbetar med The Climate Impact Research Centre i Abisko, och bygger små växthus i Abisko för att mäta klimatförändringars påverkan, är det just

Fig. 4. Anna Maria von Schurmann, snöflingor som papperskont. Martena museum, Franeke.

till en sådan vetenskaplig, estetisk tradition som experimentet återknyter. De små växthusen innesluter delar av permafrost vars tinandeprocesser ska mätas. Men tanken är också att den här processen ska upplevas på annat håll, sensoriskt, i andra delar av Sverige, genom att växthusen också kopplas upp mot offentliga platser eller konsthallar. Klimatförändringarna ska inte bara beskrivas, de ska också ses och kännas genom konsten. Återigen är vi tillbaka i idéer om en ekomimetisk estetik som är sympoietisk, medskapande, snarare än bara efterbildande. Bigert och Bergströms verk söker inte fånga ett naturens "bortom", vilket var den retoriska gest som Morton kritiserar i samtida estetik. De söker snarare länka kroppar till andra kroppar. Snarare än att vara "teoretiska" gestaltningar som bara tar form för ögat och örat talar verken till alla sinnen. Kylans estetik, som den tagit form genom den tidigmoderna snöflingan, får därmed en fortsättning. Det är en estetik som är sammanknuten med den mänskliga kroppen och dess sinnen, så som den är utsatt för snöns och kylans verkningar, och samtidigt oändligt förundrad över dess skönhet. Om vi ska ge oss i kast med att förstå estetiska processer i de nya relationer mellan liv, vetenskap, natur och kultur som vi behöver skapa idag, behöver också förundran över snöflingan och kylan skrivas in.

CECILIA SJÖHOLM: Min forskning fokuserar särskilt på relationen mellan konst, politik och klimat. Jag har publicerat brett kring konst, filosofi och kritisk teori. Min bok *Doing Aesthetics with Arendt; How to See Things* (Columbia University Press, 2015) analyserar hur Hannah Arendts reflektioner om konst och estetik också kan få oss att omvärdera hennes politiska begrepp. Min senaste bok *Through the Eyes of Descartes; Seeing, Thinking, Writing* (med Marcia Cavalcante Schuback, Indiana University Press 2024) forskar på relationen mellan Descartes tankevärld och klimatfrågor. Jag forskar för närvarande i projektet "Freezing cold, Northern European imaginaries of winter, snow and ice during the Little Ice Age", lett av Cecilia Rosengren (Göteborgs universitet), och jag är en av grundarna av en plattform för forsknings kring konsterna i tider av klimatförändringar och sociala transformationer vid Södertörns högskola, Art Forest.

Jag har också arbetet med frågor kring konstnärlig forskning och konstnärliga processer, som medforskare i konstnärliga forskningsprojekt och som en dialogisk partner på andra sätt. Jag är medlem i redaktionen av Kultur & Klasse.

SNOWFLAKES

Early Modern Ecomimesis between Science and Art

This article examines the aesthetic forms of appearance of the snowflake during the 16th and 17th centuries at the crossroads between art and science. Through activating all the senses and pointing to the interaction between the human body and snow as a cold form of material, the scientific revolution actualizes a relation reminding us of that which artists may seek today. Through Timothy Morton's concept of ecomimesis and Donna Haraway's concept of sympoiesis, I seek to describe an aesthetics of the cold which springs from the encounter between different systems, in this case the human body and matter. In this way, I also seek to describe the emergence of the snowflake in the Early Modern Period as image, iconography, scientific object and a Northern climatological symbol.

KEYWORDS

- SV: Snöflinga, 1600-tal, kylans estetik, Olaus Magnus, Descartes, Bartholin, ekomimesis, sympoiesis
- EN: Snowflake, 17th century, aesthetics of cold, Olaus Magnus, Descartes, Bartholin, ecomimesis, sympoiesis

BIBLIOGRAFI

- Bartholin, Erasmus. "Experiments on Birefringent Icelandic Crystal." Övers. Thomas Archibald. *Acta Historica Scientiarum Naturalium et Medicinalium*, 40. Copenhagen: Danish National Library of Science and Medicine [1669] 1991.
- Bartholin, Thomas. *Anatomy of a Reindeer*. Övers. Paul Maquet, Copenhagen: *Rangifer*, 32 (1), [1672] 2012.
- Bartholin, Thomas och Bartolin, Erasmus. *De nivis usu medico observationes variae*. Accessit D. Erasmi Bartholini *De figura nivis dissertatio*; cum Operum authoris catalogo typis Matthiae Godicchii, sumptibus P. Hauboldi, 1661
- Descartes, René. *Discourse on Method, Optics, Geometry and Meteorology*. Övers. Paul J. Olscamp i. Hackett, 2001.
- Dekker, Maryse. "Anna Maria van Schurman: Brains, Arts and Feminist avant la lettre." <https://artherstory.net/anna-maria-van-schurman-artist-scholar-and-woman-of-letters/> esökt 12 mars 2025
- Eagleton, Terry. *The Ideology of the Aesthetic*. Blackwell University Press, 1988.

- Ekedahl, Mats. *Snöns historia*. Carlssons, 2019.
- Haraway, Donna. *Staying with the Trouble*. Duke University Press, 2016.
- Hegel, G.W.F. *Aesthetics. Lectures on Fine Art*. Övers. T.M. Knox, Clarendon Press, 1975.
- Heuer, Christopher. *Into the White: The Renaissance Arctic and the end of the Image*, Zone books 2019.
- Hooke, Robert. *Micrographia*, 1665. <https://www.gutenberg.org/ebooks/15491> (Besökt 12 mars 2025)
- Huygens, Christiaan. *Oeuvres complètes*, Société Hollandaise des Sciences, 1888-1950.
- Kepler, Johannes. "On the six-cornered snowflake". Övers. L.L Whyte, Clarendon Press, 1966.
- Morton, Timothy. *Ecology Without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Harvard University Press, 2007.
- Olaus Magnus. *Historia om de nordiska folken*. Gidlunds, [1555] 2010.
- Schefferus, Johannes, *Lapland*, Gebers, [1673] 1956.
- Skavlem, John. "The Scientific Life of Thomas Bartholin." *Annals of Medical History*, 1921 Spring;3(1):67-81.
- Sjöholm, Cecilia (2022). Figures of Snow: Preconceptual Dimensions of Descartes's Meteorology. *Epoché: A Journal for the History of Philosophy*, 26(2), 325-345.
- Sjöholm, Cecilia. "Descartes och snöflingorna" i *Anekdot*, 2019 <https://anekdot.se/essa/descartes-och-snoflingorna>
- Sjöholm, Cecilia & Cavalcante Schuback, Marcia. *Through the Eyes of Descartes. Seeing, Thinking, Writing*. Indiana University Press 2024.
- Svahn, Jan-Öjvind. *Olaus Magnus Bilder. Historiska media*, 2005.
- Sörlin, Sverker. *Snö: en historia*. Volante, 2024.
- Vasari, Giorgio. *The Lives of the Painters* [1550, 1568] 2007. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/21212/pg21212-images.html> (Besökt 12 mars 2025)
- Voigt Gottfried. *Contra nivis albedinem realem dissertatio physica*. Gustrovii : Wildius 1669. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11272189?page=,1> (Besökt 12 mars 2025).

ÖPPNA KÄLLOR

- Elektroniskt i P2*, red. Andreas Tilliander, Mats Almegård och Miriam Pemberton, sändes 5 mars 2015 <https://www.sverigesradio.se/artikel/6107519>
- Europeana: Illustrierte Biografie von Anna Maria von Schürmann (van Schu(u)rman), niederländisch-deutsche Universalgelehrte, 1858. https://www.europeana.eu/en/item/92062/BibliographicResource_1000126036536

KONTROVERSIELLA KALLBAD

Varför är nyttan av kalla bad en så kontroversiell fråga, både i vardagliga konversationer och i dagens forskning? Kalla bad har ingått i vår kultur ända sedan antikens Rom, de förespråkades under flera hundra år av svenska kurortsläkare och de är mycket populära i dagens Sverige. På senare tid har över hundra vetenskapliga undersökningar genomförts. Ändå finns det fortfarande både välinformerade kritiker och starka förespråkare. Motsättningar finns kvar även om det har skett en rad grundläggande förändringar i vetenskapliga metoder och teoretiska grunder – från antik vetenskap och medeltida alkemi till moderna medicinska och statistiska studier. Dagens mode att drista sig till iskalla vinterbad har följaktligen djupa historiska rötter, men någon slutgiltig värdering av nyttan av kalla bad tycks inte föreligga. En bidragande orsak kan vara att det handlar om att samordna olika former av kunskap, förankrade i åtminstone tre olika fält: tidens vetenskapliga auktoritet, kulturell praxis och personliga erfarenheter. Det är till denna diskussion följande artikel vill bidra.

De kalla baden har av sina företrädare satts in i mycket olika medicinska och vetenskapliga kontexter och ordinerats mot såväl fysiskt lidande som psykiska problem. Arkiater Urban Hjärne utgick i slutet av 1600-talet

från alkemiska och paracelsiska föreställningar, överläkaren vid Söderköpings brunn Johan Olof Lagberg lyfte på 1820-talet in romantikens filosofi i sin medicinska teori och praktik, medan 1800-talets framgångsrika autodidakter grundade sig på egna erfarenheter. Det är under 1800-talet som kallbadens storhetstid infaller, såväl i Sverige som i norra Europa, vilket ger denna artikel en lämplig tidsram. Fokus riktas framför allt på de mest kontroversiella företrädarna: Vincenz Priessnitz (1799–1851) och Sebastian Kneipp (1821–1897), den senare känd för att rekommendera barfotavandringar i dagg, snö och rimfrost.

Syftet med denna artikel är att undersöka varför nyttan av kalla bad är och förblir så kontroversiell. Materialet är hämtat från en svensk kontext och till hjälp i analysen kan några hypoteser formuleras. Den första hypotesen är att frågan om de kalla badens nytta rymmer grundläggande historiska, metodologiska och epistemologiska utmaningar när det gäller att bedöma effekterna. Den andra hypotesen är att det intressanta spelet mellan vetenskaplig, medicinsk, kulturell och erfarenhetsbaserad kunskap gör bedömningen mer komplicerad. Den tredje hypotesen är att kallbadet har någon form av gränskaraktär som bidrar till problemkomplexet. I artikeln analyseras därför hur idéer och praktiker kopplade till kallvattenkurer transformeras och adopteras i olika tider, kontexter och miljöer. Ambitionen är att genom att studera såväl företrädarnas medicinska och vetenskapliga anspråk som användarnas intryck och upplevelser utforska spelet mellan vetenskaplig, medicinsk, kulturell och erfarenhetsbaserad kunskap.

Forskningen om kalla bad är omfattande. De historiska aspekterna kopplas ofta till allmän kurortshistoria och är vanligen historisk och empirisk, sällan teoretisk eller kritisk. Kulturhistoriska översikter finns i Vladimir Krizeks *Kulturgeschichte des Heilbades* (1990) och Phyllis Hembrys *The English Spa 1560–1815. A Social History* (1990) respektive *British Spas from 1815 to the Present. A Social History* (1997). Medicinhistoriska klassiker är den av Roy Porter redigerade antologin *The Medical History of Waters and Spas* (1990) liksom Douglas Peter Mackamans mer kulturhistoriskt inriktade *Doctoring on Vacation. Medicine and Culture at the Spas of 18th Century France* (1993) respektive *Leisure Settings. Bourgeois Culture, Medicine, and the Spa in*

Modern France (1998). Jag har själv studerat den svenska kurortskulturen och publicerat en historik i *Ett paradys på jorden: om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (2001). En synpunktsrik analys av dagens spårörelse ger etnologen Tom O'Dells *Spas. The Cultural Economy of Hospitality, Magic and the Senses* (2010). Huvuddelen av kurortslitteraturen är inriktad på särskilda bad och kurorter, från Peter Jonas Bergius, *Tal, om kalla bad i gemen, och Loka badningar i synnerhet* (1764) till Helena Maripuu *Liljeholmen cold bath: the re-birth of a historical meeting place in Stockholm* (2023). Mer populärt hållna är Linda Ahlgrens *Kalla bad* (2021) liksom Lisa Bjerres *Vinterbad: en handbok* (2021), som båda vittnar om den moderna kallbadstrenden i Sverige. Den senare har också ett historiskt avsnitt som översiktligt beskriver de senaste århundradenas kallbadshistoria.

Det finns en stor mängd medicinska undersökningar som specifikt gäller kalla bad, från James Curries *Medical reports, on the effects of water: cold and warm, as a remedy in fever and other diseases, Whether applied to the Surface of the Body, or used Internally; Including An Inquiry into the Circumstances that render Cold Drink, or the Cold Bath, dangerous in Health. To which are added observations on the nature of fever; and on the effects of opium, alcohol, and inattention* (1798) till Kyllikki Kauppinens avhandling i anslutning till den finska bastutraditionen *Sauna and winter swimming: winter swimmers, their health status, and physiological responses to experimental exposures to heat, cold, and alternating heat and cold* (1989). De har dock inte lyckats avsluta debatten.

MOTSÄGELSEFULLA SLUTSATSER

Även samma vetenskapliga utgångsmaterial kan leda till vitt skilda slutsatser. Ett tydligt exempel utgör en vetenskaplig studie av 104 vinterbad som genomfördes 2022. (Espeland) Studien aktualiseras i två olika träffar vid en nätsökning på "vinterbad" den 12 juli 2024. Den första träffen är "Aktuella ämnen" hos Doktor.se, där rubriken är "7 hälsofördelar med att vinterbada". Hemsidan uppges vara medicinskt granskad och framför sedan åsikten att det finns sju hälsofördelar med att ägna sig åt vinterbad. De preciseras som att vinterbaden ger: 1. Skydd mot hjärtsjukdom, 2. Skydd mot övervikt, 3. Förbättrad insulinkänslighet, 4. Boostar immunsystemet,

5. Ger bättre psykisk hälsa, 6. Minskar smärta vid t.ex. reumatism och fibromyalgi, 7. Förbättrar återhämtning efter träning samt minskar svullnad och muskelsmärta. Grunden för dessa påståenden anges vara att det är "några av slutsatserna som norska forskare drar efter att ha sammanställt 104 studier om frivilliga kalla bad". (Doktor.se) De sju punkterna anges ha sin grund i att de norska forskarna pekar ut ett antal hälsoeffekter som de tycker har utkristalliserats. Framställningen på doktor.se är inte okritisk. Det efterfrågas mer forskning på området och påpekas att de norska forskarna beklagat att de studier som ligger till grund för undersökningen ofta har varit små och begränsade till speciella grupper (erfarna vinterbadare, endast kvinnor eller män), vilket gör det svårare att generalisera forskningsresultaten. Det förmodas därför att kallbad kommer att förbli ett omdiskuterat ämne. Texten om vinterbad på Doktor.se är riktad till allmänheten men representerar ett vetenskapligt och medicinskt perspektiv. Betoningen ligger helt klart på de positiva effekterna av kalla bad, men reservationerna vad gäller underlagets brister gör att inte heller denna text gör anspråk på att avsluta debatten om kallbadens medicinska nytta.

I det närmaste diametralt motsatta slutsatser grundade på samma utgångsmaterial redovisas i Petra Hedboms artikel med titeln "Isbad ger inga tydliga hälsoeffekter" i *Svenska Dagbladet* den 22 september 2022. (Hedbom) Hon intervjuar professor James Mercer, emeritus vid Norges arktiske universitet i Tromsø. Han har länge forskat på kroppstemperaturens betydelse för hälsan och särskilt intresserat sig för kalla bad. Mercer är medförfattare till den ursprungliga vetenskapliga artikeln och hävdar enligt *Svenska Dagbladet* att ett problem med att komma till något tydligt resultat är att det ofta finns flera samverkande faktorer. Vinterbadarna kan ha ett tydligare fokus på kroppslig hälsa med bättre kost, socialt umgänge och en allmänt aktiv livsstil. De mest påtagliga positiva resultaten tycks enligt tidningsartikeln vara att kallbad ökar mängden av brun fettvävnad hos män samt att de ökar kroppens insulinkänslighet. Samtidigt framhåller Mercer riskerna med den stress kroppen utsätts för vid hastig och kraftig nedkylning, inte minst att pulsen ökar och blodtrycket höjs. Även denna text är riktad till allmänheten samtidigt som Mercer representerar ett vetenskapligt perspektiv nära kopplat till den ursprungliga källan.

De båda texterna motsäger inte varandra i sak, men rubriker och slutsatser liksom den generella inställningen till de kalla baden är väsentligt olika. På hemsidan för doktor.se uppfattas den vetenskapliga artikeln som ett stöd för kallbadens medicinska nytta medan texten i *Svenska Dagbladet* betonar problemen med undersökningens utgångsmaterial och resultatens osäkerhet på grund av samverkande faktorer. Tonvikten läggs där på möjliga negativa effekter. Sammantaget bidrar detta till en motsägelsefull framställning av nyttan respektive riskerna med kalla bad även om syftet med den vetenskapliga undersökningen var att skapa klarhet i denna fråga.

ERFARENHETSBASERAD KUNSKAP

Hur ser då den erfarenhetsbaserade kunskapen ut? Under rubriken "Därför ska du vinterbada" presenterar en träningsklubbs hemsida argument för vinterbad. (STC Training Club) Textens fokus ligger på den kick som de "rysligt kalla baden" ger. Träningsklubben fokuserar vinterbadarnas perspektiv. Texten lyfter fram upplevelser av ett "fyrverkeri av endorfiner" som kan växa till beroende. Den lockar med att 10 sekunders dopp i iskallt vatten motsvarar 20 minuters löpning (mätt i belöningshormoner). Endorfinernas effekt på känslor och sinnesintryck tillskrivs förmågan att fungera antidepressivt och få en smärtlindrande effekt. Det hävdas också att forskning, inte närmare redovisad, visat att kallbadet ger lägre risk för infektioner, minskad inflammationsgrad och bättre stresskontroll. Varningar utfärdas dock mot extremt kalla bad för personer som har högt blodtryck eller hjärt- och kärlsjukdomar. De avslutande välmentade råden kallas "pepp" och överensstämmer innehållsligt om än inte språkligt med de som ges hos Doktor.se, men ett nytt bidrag är förtjusningen över den härliga naturupplevelsen. Slutklämman blir: "Man blir helt enkelt både gladare och friskare av att vinterbada." (STC Training Club) Träningsklubbens nätsida redovisar vetenskapliga resultat med både positiva och negativa inslag, dock utan att ange källor, men tonvikten ligger på att framhäva användarnas positiva upplevelse, endorfiner och den vackra naturen.

I relation till de tre hypoteserna är det lättast att konstatera att konkurrensen mellan vetenskaplig, medicinsk, kulturell och erfarenhetsbaserad

kunskap komplicerar bilden och gör bedömningen mer problematisk. Det finns anledning att hålla det i minnet inför mötet med 1800-talets kallbad.

Metodologiskt finns en tydlig preferens för statistik, ett drag som är utmärkande för hela kurortkulturen. (Mansén *Ett paradis* 55–67) De positiva resultaten ifrågasätts här av den eventuella förekomsten av samverkande faktorer. Även detta resonemang återfinns i den traditionella kurortskulturens historia, med början i tidigt 1800-tal. (Mansén *Ett paradis* 312f)

Debatten om kallbadets nytta förs i dagens Sverige i en tid då gränser tydligt överskrids och traditionell medicinsk expertis både utnyttjas och utmanas av mer populära trendsättare. Vetenskapliga rön har fortfarande hög status, men de är öppna för olika tolkningar och de kan dessutom övertrumfas av argument som tydligare talar till känslor och sinnesintryck. Allt detta samverkar till att göra kallbadens nytta till en kontroversiell fråga.

PSYKIATRINS BRUK AV KALLA BAD

Tidsmässigt sammanfaller kallvattenkurernas storhetstid under 1800-talet med en av psykiatrins mer vildsinta experimentperioder. (Harding; Qvarsell) Psykiatrin som vetenskap och speciell medicinsk disciplin förespråkade då ett rikt och varierat bruk av kalla bad, kall dusch och kalla omslag. Genom rätt bruk av kallt vatten ansågs nerverna stärkas. I bästa fall kunde också ett överhettat psyke svalkas. Det kalla vattnet förväntades ge en chockverkan som avledde den sinnessjukes funderingar från depressiva spår. Här är det läkaren och den medicinska vetenskapen som rekommenderar kalla bad. Patientens önskemål noteras inte. I extremfallen framstår kalvattenbehandlingen som en drastisk metod där patientens fysiska och psykiska upplevelse inte alls var behaglig. Bruket att konstruera falluckor i sjukhusparkens välvda broar för att utan förvarning störta ner den sjuke i kallt vatten hörde visserligen till de mer ovanliga varianterna, men ibland liknade kallvattenbehandlingen ändå en bestraffning. (Qvarsell 96; Ek 77) En kvinnlig patient som blivit våldsam ikläddes tvångströja och duschades kallt tre gånger om dagen, varefter hon blev ångerfull och lovade att bättra sig. (Qvarsell 181)

Kallvattenbehandlingen i kombination med laxermedel och kamferemulsioner ansågs i bästa fall bota vansinne och användes även för att

motverka onani. Det gjorde Georg Engström (1795–1855), som 1826 blev Sveriges förste heltidsanställda psykiatriker, verksam vid Vadstena hospital. (Qvarsell 151) Ludvig Magnus Hjertstedt (1810–1878), som en tid var intendent vid Medevi brunn och 1846 efterträdde Engström som kurhusläkare i Vadstena, använde enligt de bevarade journalerna kallvattenkurer mot nymfomani på sina kvinnliga patienter. (Ek 82, 176) Kalla avrivningar praktiserades dessutom länge på skolor och militära förläggningar för att tygla unga mäns könsdrift.

De förment positiva effekterna av kalla bad innefattar antidepressiva effekter. I flera fall finns det dock starka skäl att anta att endast de medicinska auktoriteterna, som anser sig företräda vetenskapen, är positiva, men däremot inte de patienter som utsätts för behandlingen.

I relation till de tre hypoteserna understryker behandlingen med kalla bad vid psykiska diagnoser de epistemologiska problem som uppstår när dokumentation av den ena partens uppfattning saknas. Man kan dock konstatera att den experimentella perioden var kort. Den inföll vid början av en era då modernare psykiatrisk vård inrättades i Sverige. Sinnessjukhusen skulle inte längre vara förvaringsrum för obotliga, utan läkarna förväntades bota de psykiska problemen och göra patienterna kapabla att återgå till vardagslivet ute i samhället. Trots denna nya och svåra uppgift ändrade uppenbarligen även den vetenskapliga och medicinska expertisen inom kort uppfattning och övergav de mer drastiska kallvattenbehandlingarna. De existerade endast i en brytningstid då nya metoder och teorier lanserades och prövades.

KALLVATTENKURENS BLOMSTRINGSTID

Den stora expansionen av medicinska kallbad skedde i mitten av 1800-talet och knöts till specifika kallvattenkurer, lanserade under rubriken hydroterapi. (Mansén *Ett paradis* 316–333) Dessa kallvattenkurer skilde sig från den äldre kurortstraditionen genom att för sina behandlingar bara behöva rent, kallt vatten till utvärtes bruk, inte drickbart vatten med exakt bestämda ingredienser av mineraler och salter. Kallvattenkurerna kunde därmed bli mer demokratiska, billiga och lättillgängliga i en tid då många sociala och

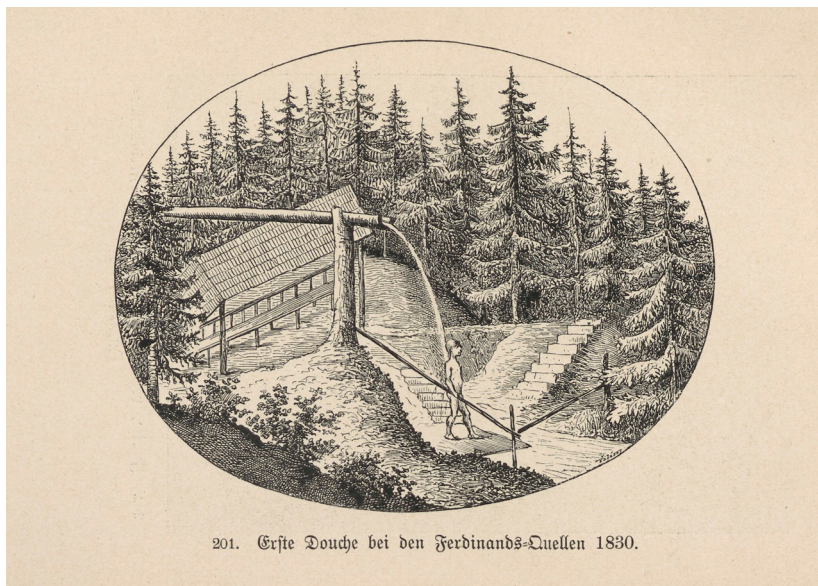

Fig. 1. Skogsdusch från hög höjd i Gräfenberg. "Erste Douche bei den Ferdinands-Quellen 1830." Illustration av Joseph Dmych i Philo vom Walde [pseud. för Johannes Reinelt], Vinzenz Priessnitz sein Leben und sein Wirken. Zur Gedenkfeier seines hundertsten Geburtstages, W. Möller, Berlin, 1898, fig. 201. Foto Polens nationalbibliotek.

hygieniska problem orsakades av stark folkökning, urbanisering och ökad proletarisering. Förutsättningen var att behandlingen inte utsträcktes till användning av alltför omfattande teknisk apparatur för olika typer av bad, dusch och kroppsbejuttning.

Tillsammans med traditionella kurorter presenterades de nya kallvattenkurerna för en svensk publik i Philip Alforts *Handbok för brunnsgäster* (1842). Alforts text har en lång och medicinskt avancerad lista på olika sjukdomar, från rötfebrar till epidemisk kolera, som utvärtes bruk av kallt och ibland iskallt vatten förväntas bota. (129f) Vid samma tid utkom en skrift med den magnifika titeln *Den fullständige Watten-Doktorn eller Det kalla vatt-*

nets härliga verkningar till menniskokroppens stärkande, många sjukdomars, i synnerhet febrars, och åtskilliga kroppsskadors förekommande och helande (1842). De kalla baden ansågs i denna skrift inte bara sänka hög feber utan stärka hela människokroppen. Boken var en bearbetad översättning av *Psychrolousia, or, The History of Cold-Bathing. Both Ancient and Modern* (1732, orig. 1702), författad av den inflytelserike brittiske läkaren Sir John Floyer (1649–1734), en tidig förespråkare för kalla bad.

Anspråken på det iskalla vattnets kurativa förmåga lanserades på 1800-talet med stor framgång av autodidakter utan medicinsk utbildning. Mest kända är bondsonen Vincenz Priessnitz och den katolske prästen Sebastian Kneipp. Båda började sin verksamhet med att kurera sig själva. Det finns många likheter mellan deras kallvattenkurer, främst begjutningen av olika kroppsdelar med kallt vatten. Deras koncept plockades upp av legitimerade läkare, varav några skapade populära vattenkuranstalter i Sverige. Flera orter erbjöd även romerska bad i olika temperaturer. (Dovortie; Torstensson 1)

De kontroversiella inslagen i kallvattenkuren fokuserades i volymen *Vatten-läkekonsten i motsats till medicin-läkekonsten. I Rausse's anda* (1851). Där tecknas en grundläggande motsättning mellan traditionell medicin och de nya kallvattenbehandlingarna. Även i den medicinska tidskriften *Hygiea* debatteras kallvattenkuren livligt vid artonhundratalets mitt. (Mansén *Ett paradis* 332f) Det är uppenbart att det under denna brytningstid finns en öppenhet för nya teorier och metoder, men att de också kunde ge upphov till konflikter.

GRÄFENBERGSKUREN

Den första kallvattenkur som fick ett starkt genomslag i Sverige uppkallades efter orten Gräfenberg i nuvarande Tjeckien, där Vincenz Priessnitz år 1826 startade en vattenkuranstalt som erbjöd hans speciella kallvattenkur. Gräfenbergskuren fick stor uppmärksamhet och ledde till en intensiv debatt både bland allmänheten och i medicinska kretsar. Priessnitz saknade medicinsk utbildning och var enligt uppgift närmast analfabet. Ändå hylades han som förnyare av hydroterapi, ibland även grundare av denna

inriktning, och utnämndes till allt från geni till charlatan. (Mansén *Ett paradys* 321; Lagberg "Anteckningar")

Priessnitz kur blev mycket populär i Europa vid mitten av 1800-talet då tron på traditionell läkekonst utmanades från flera håll. Den erbjöd huvudsakligen olika slags kalla bad: helbad, halvbad och lokalbad. Ett obligatoriskt inslag var att begjuta olika kroppsdelar med kallt vatten. Ibland räckte det att sänka ner fötter eller händer i mindre kar med kallt vatten. Mer apparatur krävdes för de många varianterna av kalldusch som kuren föreskrev, som stråldusch, regndusch, revbensdusch, sittdusch, lokaldusch och svängdusch. En mild form kallades eufemistiskt för sprits- eller regnbad. (Levin 214–217) De olika behandlingsmetoderna illustreras generöst i jubileumsskriften *Vinzenz Priessnitz, sein Leben und sein Wirken. Zur Gedenkfeier seines hundertsten Geburtstages* (1898).

Johan Olof Lagberg (1789–1856) blev en stark och tidig företrädare för hydroterapin i Sverige, både i sina skrifter och i sin praktiska verksamhet vid Söderköpings brunn. Han var utbildad läkare, studerade olika kallvattenkurer, även på kontinenten, och tog starka intryck av Gräfenbergskuren. År 1841 besökte han Vincenz Priessnitz för att skaffa sig ett förstahandsintryck. Av Lagbergs reseberättelse framgår tydligt att han var långt ifrån okritisk till Priessnitz arbete. Priessnitz person uppfattade han möjligen som ett geni, men knappast som någon god människa. (Lagberg "Anteckningar")

Lagberg gav den medicinska kallvattenbehandlingen en mer avancerad teoretisk överbyggnad genom att ansluta till romantikens naturfilosofi och grundläggande tankar hos Hegel, Fichte, Schelling och Oken. (Mansén *Bara vanligt* [65]–76) Från den romantiska naturfilosofin hämtade Lagberg sin lovsång över harmoni och växelverkan genom den mystiska föreningen av motsatser mellan ande och materia, det inre och det yttre, det enskilda och det allmänna, det skapande och det skapade. Sambandet mellan kropp och själ växte i Lagbergs skrifter till en lära om andevärldens och de inre krafternas fördolda verkan på kroppens hälsa. Lagberg lyfte också in tankar från den homeopatiska traditionen, där de positiva effekterna av behandlingen ansågs vila på att immateriella läkekrafter frigjordes. Homeopatin hade dessutom en civilisationskritisk sida som Lagberg delvis instämde i, riktad mot det moderna samhället och den traditionella läkar-

vetenskapen. Lagberg lade fram grunddragen i sin vattenfilosofi i *Handbok i Hydrotherapien eller anvisning att med vattenbehandling bota sjukdomar* (1–2, 1853). Tidstypiskt för Lagbergs kombination av vetenskap och metafysik var att han förespråkade en kombination av animal magnetism och bön. (Lagberg *Handbok* 19) Lagberg uppfattade hela tillvaron som genomsyrad av organiskt liv och dess förekomst i mineralvattnet ansåg han inte fullt ut kunna utforskas genom vetenskapliga undersökningar. Vägen till insikt krävde en djupare kontakt med tillvarons inre väsen och naturens läkande kraft. Endast så kunde hälsan återvinnas enligt hans uppfattning. I en av sina skrifter kallade han det för "paradisets känsla". (Lagberg *Några ord* 28)

I relation till de tre hypoteserna blir de metodologiska och epistemologiska utmaningarna tydligare när den romantiska filosofin och de homeopatiska teorierna lyfts in i hydroterapiens teoretiska ramverk. Även vetenskapens och den medicinska auktoritetens företrädare i form av Johan Olof Lagberg hävdar uttryckligen att vetenskapliga analyser inte räcker till för att utforska det kalla vattnets effekter. Kontakten med naturens läkande kraft får i hans skrifter religiösa övertoner och tycks närmast vara av mystisk karaktär.

Det finns en tydlig motsättning mellan Lagbergs teoretiska övertygelse om kallvattenkurens positiva möjligheter och hans mer kritiska personliga erfarenheter av kuren vid Gräfenberg. Troligen är den teoretiska överbyggnaden, vid sidan av hans egna modifikationer av kallvattenkurens praktik vid Söderköpings brunn, avsedd att råda bot på denna konflikt.

Lagbergs skrifter presenterar en unik kombination av medicin och metafysik, men grunddragen är väl förankrade i europeisk vetenskap och kultur vid denna tid. Föreställningen om harmoni och växelverkan i föreningen av motsatsen mellan det yttre och det inre, mellan materia och ande, hör till tidens tongivande filosofi.

GRÄFENBERGARES ERFARENHETER

Erfarenhetsbaserad kunskap om Priessnitz kallvattenkur fanns visserligen redan hos Lagberg, men ett tydligare utifrånperspektiv erbjuder publicisten Anders Lindeberg (1789–1849), känd för att vara både samtidsorienterad

och frispråkig. Lindeberg blev en så kallad "gräfenbergare" genom att besöka Priessnitz anläggning i Gräfenberg och genomgå den sex veckor långa kuren. I sin reseberättelse från 1841 redogör han för kurens utformning. (Lindeberg) Priessnitz tog inte patientens puls eller krävde att nykomlingen skulle räcka ut tungan. I stället lät han sänka ner den nakna patienten i kallt vatten och grundade sin ordination på hur det kalla vattnet påverkade huden.

Lindebergs kur inleddes klockan fyra på morgonen med en upp till tre timmar lång behandling. Den nakna kroppen blev då inpackad i våta lakan, hårt lindad och höljdd med filter och bolstrar för att svettas. Hastiga övergångar från värme till kyla ansågs välgörande, så därefter fick patienten en filt över huvudet, halmskor på fötterna och leddes till en kallvattenbassäng. Den varma kroppen skulle plötsligt doppas ner i kallt vatten. Denna behandling kunde upprepas flera gånger i följd. Efter badkuren fick brunnsgästen ett glas i handen och skickades ut i skogen för att under några timmar vandra mellan olika naturliga kallkällor och dricka minst ett glas kallt vatten vid var och en av dem. Vissa överdrev enligt Lindeberg denna kur och drack tills de spydde eller svimmade. Mat serverades först efter dessa promenader. Därefter vidtog olika typer av kallbad. Lindeberg nämner sittbad, fotbad, huvudbad, kalla omslag och dusch. Vissa duschbad skedde åter inne i skogen och vägen dit kunde vara lång. I den mest extrema skogsduschen föll det kalla vattnet från över sju meters höjd. Så snart en bad- eller duschbehandling hade avslutats återkom kraven på skogspromenader till källorna. Lindeberg, som inledningsvis haft en positiv inställning, fann till slut kuren både enformig och tröttsam. Koncentrationen på de kroppsliga funktionerna och vad han uppfattade som djuriska behov fann han förödmjukande för den mänskliga stoltheten. Förutom själva kallvattenkuren väcktes Lindebergs motvilja av att maten var usel, bostaden undermålig och klimatet rått och fuktigt. Liksom vid de flesta andra kurorter kombinerades baden med mer eller mindre sträng diet. Vid Gräfenberg serverades feta kakor, men däremot var kaffe, te och alkohol förbjudet. Lindeberg hade svårt att förstå varför någon ägnade sig åt denna kur i flera månader. Priessnitz praktik förkastade han slutligen, men Lindeberg behöll ändå sin tro på kallvattenkurens möjligheter att

vara till nytta för vetenskapen och mänskligheten. (Mansén *Bara vanligt* [65]–76; Mansén *Ett paradis* 330, 332)

Lindebergs samlade erfarenheter vittnar om en påfallande ambivalens. Han var inledningsvis positiv, men blev genom sina erfarenheter med tiden kritiskt inställd till Gräfenbergskuren. Detta till trots behöll Lindeberg sin generellt förhoppningsfulla grundinställning till kalla bad.

Ett annat intryck av kallvattenkuren formulerades i brev skrivna av författaren Betty Ehrenborg (1818–1880) som vistades vid Söderköpings brunn under dess storhetstid, sommaren 1844, då Johan Olof Lagberg var överläkare där. (Mansén *Ett paradis* 327–330) Ehrenborg beundrade Lagberg som person och fann honom både begåvad och charmerande. I brev till sin syster Anna Beata berättar hon att Lagberg allmänt ansågs vara genialisk. Vad gäller kuren betonade hon den värmekänsla som kallvattenkuren trots allt skapade. Ehrenborgs skildring var inledningsvis positiv, men efter en dryg månads brunnskur blev hon mer tveksam. Hon tyckte att hon blivit fördummad av det kalla vattnet och att dagarna fylldes med sysslor som hindrade henne från det författarskap hon egentligen ville ägna sig åt. Hon noterade dock att de flesta av brunnsgästerna fann sig i Lagbergs regim av sträng diet och organiserad aktivitet. Hon skildrar humoristiskt hur de störtade fram som kometer över brunnsgården och korsade varandras banor i rasande fart. Ehrenborgs bedömning är inte entydig utan liknar Lindebergs genom att inledningsvis vara positiv, men sedan bli mer kritisk.

I förhållande till de tre hypoteserna erbjuder inställningen till Gräfenbergskuren starka stöd för insikten att de epistemologiska hindren för att komma till en deciderad uppfattning är stora. En påfallande ambivalens redovisas i den erfarenhetsbaserade kunskapen. En inledande positiv inställning övergår både hos Lindeberg och Ehrenborg i en mer kritisk attityd. Lindeberg behåller dock sin tro på kallvattenkurens möjligheter, medan Ehrenborg visserligen fortsätter att besöka kurorter, men inte återkommer till Söderköping.

Problemen kvarstår ibland även om företrädare för både läkarkåren och patienterna sätter sina intryck på pränt. Den medicinskt utbildade Lagberg, som även han blir besviken på sin vistelse vid Gräfenberg, använder avancerade filosofiska teorier för att överbrygga konflikten, vilket gör det

möjligt för honom att behålla sin generella tilltro till kallvattenkuren och i sin praktik utveckla den enligt egna principer. Lagbergs uppfattning om Priessnitz person utfaller inte positivt, i alla fall inte ur moralisk synvinkel, medan Ehrenborg behåller sin positiva bild av läkaren och personen Lagberg även sedan hon blivit mer kritisk till hans behandlingsmetoder.

De karismatiska ledarnas betydelse är ett inslag som inte lika tydligt aktualiseras av de inledande hypoteserna, men som blir uppenbar i skildringarna av mötet med Gräfenbergskuren. Verksamheten styrs av personer med stor auktoritet och närmast oinskränkt makt över livet inom vattenkurens ramar. Kurorten blir som en enklav, en värld för sig, definierad av en stor uppsättning speciella regler och förordningar.

KNEIPPKURENS BARFOTAVANDRINGAR

Barfotavandringar i daggvått gräs är det mest sensationella inslaget i den andra av 1800-talets mest spridda kallvattenkurer, den så kallade Kneippkuren. (Mansén "Kurortskulturen" 110–143) Kneippkuren lanserades 1848 av den katolske prästen och hälsoprofeten Sebastian Kneipp som liksom Priessnitz var självlärd och saknade läkarutbildning. Från Kneipps kallvattenkuranläggning i Bad Wörishofen spreds uppförandet av kuranstalter enligt hans metod över hela Europa under andra hälften av 1800-talet. Kneippkurens övergripande princip var ju kallare, desto bättre. Kylan utgjorde idealet inom kneippkuren och syftet var att härda huden och organismen. Inomhustemperaturen skulle helst ligga på 15–17 grader och promenader i nyfallen snö rekommenderades. Mycket kalla behandlingar måste dock inskränkas till kort tid och generellt prefererar Kneipp korta bad på maximalt tre minuter.

Sebastian Kneipps skrift *Meine Wasserkur* (1887) presenterades på svenska i en bearbetad version som *Min vattenkur* (1894). Boken har ett utförligt sakregister som gör det lätt att hitta olika inslag i framställningen. Översättningen är utförd av Otto Torstensson som då var överläkare vid Mössebergs vattenkuranstalt. Kneipp gjorde där anspråk på att vara påvlig huskaplan och hävdade att boken hade utkommit i 49 upplagor och sålts i 400 000 exemplar. I Sverige praktiserades Kneipps kur vid åtskilliga ku-

Fig. 2. Kneippkur med knäbegjutning, huvudbegjutning och barfotavandring i vått gräs. Illustration ur Friedrich Eduard Bilz (1842–1922), *Das neue Naturheilverfahren*, 20:e uppl., Dresden 1894.

rorter. Mest kända blev Ryds sanatorium i Växjö stift med sitt över 15 meter höga duschtorn, Kneippbaden i Norrköping, uppfört i morisk stil, Kneippbyn söder om Visby och Kneippkuranstalten i Tranås, där badhotellet ännu hösten 2024 erbjuder en "Sparitual med anor från Badhotellets grundtankar och Kneipp-metodens läkande kraft". (Tranås badhotell)

Den nakna kroppen, direkt utsatt för vatten och luft, tryck, beröring och temperaturväxlingar, stod i centrum för Kneippkuren. Kylan och känslintrycken utgjorde Kneipps främsta argument för kurens förträfflighet och huden och dess omedelbara omgivning var den gräns han satte för sin verksamhet. Märkligt nog avvisas många inslag som ingår i den traditionella kurortskulturens repertoar. Inga baderskor frotterar huden eller gnider skinnet med tång. Massage förekommer inte, varken med eller utan gyttja. Det kalla vattnet agerar direkt, såväl under milda begjutningar och översköljningar som under de kraftigare så kallade piskduscharna.

Fotmassagen, som är central inom kneippkuren, utförs inte av personer utan av vattenbegjutna naturliga föremål som gräs och stenar. Ju våtare gräset är och ju oftare och ju längre tid man vandrar i det daggvåta gräset, desto bättre är det enligt Kneipps uppfattning. Vanligen räcker dock 15–45 minuter. Därefter får patienten plocka bort grus och blad, men inte torka fötterna. Det är ännu ett av kneippkurens särdrag att allt måste självtorka, förutom huvud och händer. Den populära lanseringen av Kneippkurens barfotavandringar ser idyllisk ut och liknar i vykortssreklamen en borgerlig söndagspromenad utan skor. Men bland alternativbehandlingarna förekommer även barfotavandringar i nyfallen snö. Att vandra barfota i snö ger enligt Kneipp en bättre effekt, men det är viktigt att snön är nyfallen, helst i form av kramsnö eller pudersnö. Under vår och höst kan man variera behandlingen genom att vandra i gräs täckt av rimfrost.

Fötterna framstår inom kneippkuren som kungsvägen till människokroppen. Koncentrationen på fötterna får både en medicinsk och en metaforisk sida. Kneipp liknar moderna människors skoklädda fötter vid fångar som utsätts för tortyr och talar i högstämda ordalag om fötternas befrielse, om deras återförande till sitt rätta element där de äntligen kan andas fritt: "Man kan icke tro huru fördelaktigt, uppfriskande, stärkande och härdande den friska luften verkar på fötterna, som undanryckas ullstrumpornas tvång och fröjda sig några minuter åt den gyllene friheten." (Kneipp 187)

Kulten av snö och kyla rymmer hos Kneipp även civilisationskritiska inslag. Kneipps grundsyn är till stor del en reaktion mot det moderna samhället som han anser vara förvekligande genom sin betoning av bekvämlighet och vila på bekostnad av arbete och aktivitet. Kneipp menar att fysisk aktivitet skapar friska människor, medan psykisk överansträngning kan ge sjukdomssymptom. Han framhåller i positiva ordalag förmågan att vara ute i ur och skur som kontrast mot stillasittande vistelse i osund inomhusmiljö. Kroppsrörelse efter badet anser Kneipp vara en nödvändighet. Gymnastik och promenader är en möjlighet, men den som har ett aktivt arbete utomhus kan lika gärna omedelbart återgå till arbetet. Generellt hävdar Kneipp att det kalla vattnet "stärker, härdar och tryggar en sund kroppsutveckling". (Kneipp 28)

Fig. 3. En man låter kallt vatten från Asklepios källa falla på sin nakna arm. Wörishofen, Bayern. Reklamaffisch av Fritz Rehm (1871–1928), 1902.

Hela hans kallvattenkur handlar om att på olika sätt härda den mänskliga organismen. Efter en noggrann redogörelse för en komplicerad behandling eller bruket av en speciell apparatur följer i Kneipps skrift ofta en vardaglig variant. Tillsatserna i baden består aldrig av dyrbara oljor eller sällsynta tinkturer (eller konjak, som just då var på modet), utan av vardagliga ingredienser som tallbarr, höblommor och havrehalm. I stället för inpackning i linnelakan kan de fattiga använda en våt skjorta eller hålla en spann kallt vatten över sig, och till fotomslag duger även våta strumpor. (Kneipp 79, 130) Alla förväntas ha tid och råd med Kneipps vattenkur.

Kallvattenkuren blev utsatt för såväl okritisk beundran som elak satir. Den mindre seriösa ryktesspridningen inriktade sig på mumieliknande patienter inlindade i kalla och våta lakan, samt obehaget av att hastigt bli ned-sänkt i eller översköldj av iskallt vatten. Kallvattenkuren blev också känd för att vara krävande. Ibland fick behandlingen karaktär av manbarhetsriter där utmaningen låg i att utstå provningar under exceptionella förhållanden. Männen dominerade länge på orter där en strängare kallvattenkur genomfördes och några av de mer extrema behandlingarna var förbehållna männen. (Kneipp 118; Mansén *Ett paradis* 62, 64) Även en förespråkare för kallvattenkuren erkände att en duschstråle kunde kännas nästan som ett knivstick. Effekten kunde bli häpnadsväckande: "Män, som skrattade åt ett dylikt bagatellförfarande, men därpå sökte dölja verkningarna, hvilka likna elektriska slag och uppskaka hela organismen i dess innersta, har jag sett darra som asplöf och gråta af smärta." (Kneipp 106)

I förhållande till de inledande hypoteserna blir Kneippkuren ett tydligt exempel på att de vetenskapliga aspekterna får stå tillbaka för de erfarenhetsbaserade som talar till människors känslor och sinnesintryck. Ett nytt inslag är lanseringen av Kneipps kallvattenkur som så krävande att den liknar en initiationsrit som kan få vuxna män att gråta.

Sebastian Kneipp är också ett paradexempel på en karismatisk ledargestalt. Både Priessnitz och Kneipp bygger sin verksamhet på att ha kurerat sig själva och kräver total lydnad för kurortens regler trots att de saknar vetenskaplig auktoritet. I brist på medicinsk utbildning gör Kneipp det mesta av sin teologiska examen. Han blir kyrkoherde i Wörishofen, den ort där kuren genomförs, och i sina skrifter poängterar han inte bara de stora upplagor hans bok haft, utan även sin roll som huskaplan hos påven Leo XIII.

Kneippkuren har både civilisationskritiska och samhällskritiska inslag. Som motvikt mot bilden av kurortslivet som ett överklassnöje understryker Kneipp att hans kur kan genomföras med enkla och billiga metoder som alla människor har tid och råd med. Under andra hälften av 1800-talet, med dess stora sociala och hygieniska bekymmer, var detta en välkommen möjlighet. Kanske erbjöd Kneippkuren en lösning på så viktiga problem att många var villiga att bortse från att den hade en svag vetenskaplig och medicinsk grund.

HYDROTHERAPI OCH BALNEOLOGI SOM VETENSKAPER

Hydroterapi, läran om vattnet som läkemedel, och balneologi, läran om badandets medicinska roll, identifierades mot slutet av 1800-talet som akademiska discipliner och fyllde allt fler hyllmeter på de medicinska biblioteken. De flesta skrifterna var på tyska, men det fanns även engelska, franska, danska och svenska verk. Till dels kan det uppfattas som ett svar på den svaga vetenskapliga grund som de mest populära vattenkurerna fått genom Priessnitz och Kneipp.

I Sverige var Carl Peter Curman (1833–1913) en av balneologins mest framstående förespråkare. Han var verksam som badläkare i Lysekil och utnämndes 1880 till docent i balneologi. En annan docent i balneologi, Alfred Levertin (1843–1919), grundade år 1900 Svenska kurortsföreningen och författade den vitt spridda skriften *Svenska brunnar och bad. En vägvisare* (1883) där landets kallvattenkuranstalter var ett väsentligt inslag. I bokens andra upplaga från 1892 infogas även Carl Curmans "Några allmänna betraktelser öfver bad- och brunnskurer" (s. I–VIII) för att betona traditionens enhet. Levertin tjänstgjorde om somrarna som kurortsläkare i Medevi och Varberg samt var från 1893 docent i balneologi vid Karolinska institutet. (Mansén *Ett paradis* 49, 75)

När kallvattenkuren professionaliserades och kraven på teoribildning ökade skapades olika skolor. Stridande riktningar inom kallvattenkurerna karikeras i August af Kullbergs elaka bildkavalkad *Badminnen från Söderköping* (1846). Bilderna är knutna till den satiriska men rätt godmodiga framställningen i Theodor Björcks *Kärlek och vatten* (1847). Skildringen av kallvattenkuren är emellertid föga smickrande. Kritiken siktar främst in sig på inpackningarna, som kallas vattenkurstortyr. Kallvattenkuren anklagas i texten för att göra människor till amfibier, medan bilderna snarare återger det klaustrofobiska intryck som de mumielikt lindade patienterna ger. Bildkavalkaden avslutas med ett möte mellan företrädare för tidens stridande medicinska skolor och texten förklarar att den traditionellt utbildade läkaren, här kallad *allopat*, driver med *homeopaten*, som tror att en ingrediens har starkare verkan ju svagare dosen är. Homeopaten föreläser om sina idéers förträfflighet med fingret höjt i pedagogiskt nit, medan *hydropaten* framställs i minst fördelaktig dager eftersom han läser inntill i

en avhandling om Priessnitz kallvattensmetod, författad av professor Eriks-son.¹ Till det negativa intrycket bidrar inte endast att lärdomen tycks vara övertagen och osmält, språket är också tydligt tyskinfluerat med inskjutna bisatser fulla av svåröverskådliga preciseringar och distinktioner. Den oväntat positiva upplösningen på denna konflikt består i att de tre herrarna enas om att de med fördel kan försonas med varandra i insikten om att de olika lärorna har sina skilda företrädare. De förbrödras och bildar genast en ny skola som vänder sig mot oviljan att se det goda i de nya idéerna. Avslutningsvis utbringar de ett leve för den nya *Allo-, Hydro-, Homöopathien*. (Mansén *Ett paradis* 481–486) Möjligen ryms även detta inom satirens ram.

I relation till de inledande hypoteserna framgår det hur kontroversiellt det uppfattades att utbildade auktoriteter och erfarenhetsbaserad kunskap övertrumfade den vetenskapliga kunskapen. Det ledde emellertid inte till ett avvisande av kallvattenkurerna, utan gav i stället upphov till etablerandet av vetenskaplig kompetens inom området genom inrättande av de nya disciplinerna hydroterapi och balneologi med åtföljande akademiska titlar. Även satiriska skrifter siktade in sig på att kunskapen var bristfällig och osmält, ibland övertagen från odefinierade tyska förlagor, men inte nödvändigtvis helt felaktig. De kritiska aspekterna rörde främst visuella och känslomässiga inslag i form av "vattenkurstortyr" och mumieliknande inpackningar. I skriften *Kärlek och vatten* skapas ett lyckligt slut där de olika skolorna, inklusive den traditionella medicinska vetenskapen, förväntas samarbeta.

DE KONTROVERSIELLA KALLBADEN I RETROSPEKTIV

De kalla baden utvecklades under 1800-talet till speciella kallvattenkurer där det avgörande var bruket av vanligt rent och kallt vatten, inte något speciellt vatten med väldefinierade beståndsdelar av mineraler och salter som i den traditionella kurortskulturen. Märkligt nog ligger denna kallvattenkur, som inom dåtidens vetenskapssamhälle ansågs tämligen extrem och föga övertygande, trots allt närmare nutidens vetenskapliga ståndpunkt.

1 Troligen avses Gustaf Eriksson (1789–1865), som var stadsläkare i Norrköping och författare till en bok om kallvattenkuren enligt Priessnitz.

De kalla bad som tidigare oftast ägt rum inomhus i enskilda badkar eller i större gemensamma bassänger kompletterades inom Gräfenbergskuren med kall dusch i skogsmiljö och inom Kneippkuren med utomhusaktiviteter i form av promenader i daggvått gräs, rimfrost eller nyfallen snö. Trots att dessa inslag ansågs uppseendeväckande i sin tid finns det tydliga kopplingar till dagens vinterbad med kroppslig kontakt med kallt vatten, snö och is.

Kallvattenkurerna fick stor spridning, men Priessnitz variant tycks ha försvunnit i historiens dunkel medan Kneipps namn lever vidare. Centralbadet på Drottninggatan 88 i Stockholm presenterade ännu vintern 2025 ett kneippbad på sin hemsida. Det beskrevs som en upprepad växling mellan bad i kallt och varmt vatten, 8–10 respektive 35–40 grader Celsius, i syfte att öka blodcirkulationen och aktivera lymfsystemet. (Centralbadet) En mängd hudvårdsprodukter av märket Kneipp marknadsförs fortfarande med kommentaren att Kneipps idéer utgör en del av märkets stolta förflutna och ett arv att förvalta. ("Kneipp")

Företrädarna för kallvattenkurerna har konstruerat avancerade teorier till stöd för sin verksamhet, men också lockat besökare med vackra miljöer. De civilisationskritiska dragen med en negativ inställning till såväl stress och jäkt som lyx och överflöd i den västerländska kulturen tar sig konkreta uttryck i Kneippbadens moriska arkitektur med associationer till arabisk badsed. Även österländska traditioner aktualiseras, till exempel på Yasuragi utanför Stockholm och Asia Spa i Varberg där upplevelsen förstärks med sinnliga intryck: god mat, blommiga dofter och stark betoning av fysisk njutning. (Yasuragi; Asia Spa)

De kalla badens kontroversiella position har förstärkts av att hydroterapiens tongivande gestalter, Priessnitz och Kneipp, saknade medicinsk utbildning. Kallbadens rykte har till stor del vilat på dessa personer och deras karismatiska framtoning. De som provat kallvattenkurerna har antingen litat på deras auktoritet och antagit de fysiska utmaningarna eller bedömt upplevelsen helt enligt egna erfarenheter. Kritik har framförts i både bild och skrift. De som har framfört negativa synpunkter har antingen betvivlat nyttan av behandlingen eller uttryckt sin motvilja mot själva upplevelsen, som de funnit obehaglig eller meningslös.

Forskare har genom tiderna ifrågasatt nyttan av kalla bad och bland annat hänvisat till bristande underlag och samverkande faktorer. Ibland framhävs också riskerna, framför allt de blodtryckshöjande effekterna. Både bland utbildade läkare och patienter finns exempel på personer som varit positiva från början och möjligen även i teorin, men blivit mer kritiska vid närmare kontakt med praktiken. Att jämföra anspråken på kallbadens positiva effekter så som de uttrycks i 1800-talets medicinska språk med bedömningar formulerade med dagens terminologi är emellertid nästan omöjligt. I samtliga fall är det dessutom uppenbart att det finns en rad samverkande faktorer som hindrar mer definitiva slutsatser. Till dessa samverkande faktorer hör andra delar av kuren, som mineralvattendrickning, diet, motion och massage, liksom inslag kopplade till en mer allmän omsorg om hälsan, som vila och byte av miljö.

Det bestående intrycket är att kritiker och försvarare har existerat parallellt, både då och nu. Dagens förespråkare hävdar att köldchocken har effekter som nästan alla människor finner önskvärda, som att skydda mot hjärtsjukdomar och övervikt. Återkommande anspråk handlar om smärtlindring genom muskelavslappning samt immunförsvarshöjande och antidepressiva effekter. Att kalla bad kan lindra psykiska problem är en uppfattning som är livaktig även idag. Men en samverkande faktor när det gäller att få bättre psykisk hälsa är naturligtvis beslutet eller villigheten att anstränga sig och göra något aktivt åt sin situation.

Fastän såväl den vetenskapliga grunden som de medicinska teorierna har utvecklats och förändrats finns fortfarande både förespråkare och kritiker. Även moderna medicinska undersökningar visar både fördelar och nackdelar samt vissa risker. Motsättningar återstår mellan olika erfarenheter liksom mellan förväntade och faktiska effekter. En del badare har varit övertygade om kallbadens förträfflighet och funnit upplevelsen njutbar medan andra har betvivlat deras nytta eller bara hyst ovilja mot kontakten med det kalla vattnet. Förvånande nog tycks det inte heller ske någon signifikant förändring över tid. En tydligare bild av den kroppsliga njutningen och endorfinernas effekter framträder visserligen idag, men varken någon vetenskaplig eller någon populär konsensus verkar ligga inom räckhåll.

I vilken utsträckning kan de tre hypoteserna ge större klarhet i orsakerna till denna situation? Det finns onekligen tydliga exempel på att frågan om de kalla badens nytta rymmer grundläggande historiska, metodologiska och epistemologiska utmaningar när det gäller att bedöma effekterna. De vetenskapliga, medicinska och filosofiska teorier som lagts till grund för verksamheten har hämtats från olika tider och traditioner, vilket försvårar bedömningen. Flera av dessa teorier har en marginell position i dagens vetenskap. Det gäller speciellt när den romantiska filosofin kombineras med homeopatiska teorier i den teoretiska reflektionen över kallbadets effekter. Ytterligare en komplikation inträder när källorna är bristfälliga, som när patientens röst saknas i samband med psykiska sjukdomstillstånd.

Motsättningarna, men också samspelet mellan vetenskaplig, medicinsk, erfarenhetsbaserad och kulturell kunskap, påverkar helt klart bedömningen och gör den mer komplicerad. Kallvattenkurerna går under 1800-talets gång från att företrädas av autodidakter med tvivelaktigt rykte till att under rubrikerna hydroterapi och balneologi bli vetenskapliga discipliner. Den erfarenhetsbaserade kunskapen är inte heller entydig. Det finns tydliga exempel på att positiva besökare har blivit besvikna på kuren, även när de uppsökt föregivna experter under kallvattenkurernas storhetstid.

Kallbadens gränskaraktär komplicerar situationen på flera nivåer. På det mer personliga planet kan det hastiga mötet med iskallt vatten, snö eller rimfrost få omdömesförmågan att tillfälligt svikta. Upplevelsen kan vara så intensiv att det förefaller lätt att tro att prestationen kan få långtgående effekter. Till det starka intrycket bidrar också bedriften att ha stått ut med en krävande behandling i bitande kyla. Kallvattenkurens förespråkare lockade dessutom med löften om att denna hårda regim härdade både kropp och själ och stärkte den mänskliga organismen som helhet.

Historiskt infaller 1800-talets kallvattenkurer i en brytningstid då traditionella medicinska teorier och praktiker ifrågasätts, men också snabbt utvecklas, förändras och möter nya idéer. Det får konsekvenser för såväl kallvattnets bruk mot psykiska problem som mot fysiska svaghetstillstånd. 1800-talet är också känt för sitt intresse för folkliga traditioner och sin öppenhet för kulturella variationer. Det gynnar mottagandet av behand-

lingsmetoder presenterade av självärda auktoriteter verksamma på lantliga orter utanför Europas metropoler.

Den civilisationskritik som riktas mot det moderna samhällets framväxt integreras i kallvattenkurernas teoribildning och får en rad intrikata konsekvenser. De fasta rutinerna kan motverka den ökade stress som ett modernt samhälles snabbare puls genererar. Ledargestalternas karismatiska framtoning kan bidra med en auktoritet som saknas i det alltmer sekulariserade samhället. Generellt kan kallvattenkurernas avskilda världar med speciella regler och förordningar erbjuda en kontroversiell men potentiellt lockande motvikt mot den osäkerhet som de omfattande samhällsförändringarna skapar. Allt detta kan bidra till förklaringen av de kalla badens motsägelsefulla dragningskraft.

ELISABETH MANSÉN, professor em. i idéhistoria vid Stockholms universitet. Har samlat sin forskning om kurorter i *Ett paradis på jorden. Om den svenska kurortskulturen 1680–1880* (2001, 592 s) som har ett inledande avsnitt om kurorter i Norden, samt publicerat ett tiotal artiklar om kurortsliv i historien. Intresset för kulturhistoria demonstreras i författandet av volymen *Sveriges historia 1721–1830* (2011, 687 s). Texter om Mary Wollstonecraft, Jean-Jacques Rousseau, John Stuart Mill, Edgar Allan Poe, Meret Oppenheim, Oscar Wilde och Virginia Woolf vittnar om hennes intresse för kvinnor i historien, liksom för konst och litteratur.

CONTROVERSIAL COLD BATHS

This article analyses the controversial claims to the benefit of bathing in cold water, adding an historical point of view. The desire to take winter baths outdoors is a growing trend in Sweden, but the great expansion of cold medical baths occurred in the middle of the 19th century, linked to cold-water cures launched under the heading of hydrotherapy. They were initially created by autodidacts with no medical training, notably the Austrian peasant Vincenz Prießnitz (1799–1851) and the Catholic priest Sebastian Kneipp (1821–1897), who advocated barefoot walks in freshly fallen snow. Their ideas were picked up by fully trained medical practitioners in Sweden, who established popular cold-water spas. The cold-water cure was subjected to both admiration and satire, depicting mummy-like patients,

wrapped in wet sheets. Scientific publications have hitherto not been able to prove that the alleged medical benefits are due only to cold-water baths. This article exposes historical conflicts between different opinions, as well as diverse personal experiences of the pleasures and pains of cold baths. Both methodological and epistemological problems contribute to the controversy. The article shows how the conflict between scientific, medical, and cultural knowledge makes the assessment more complicated. However, the charismatic leaders and the secluded world of the cold-water spas seem to offer a singular experience as well as a potentially enticing escape from the rapidly changing modern society.

KEYWORDS

SV: Hydroterapi, balneologi, kalla bad, spa, Vincenz Priessnitz, Sebastian Kneipp
EN: Hydrotherapy, balneology, cold baths, spa treatment, Vincenz Priessnitz, Sebastian Kneipp

LITTERATUR

- Alfort, Philip. *Handbok för brunnsgäster*, 2. Stockholm: L.J. Hjerta, 1842.
- "Asia Spa", <<https://www.varbergsstadshotell.com/asia-spa>>. 27. december 2024.
- Bergius, Peter Jonas. *Tal, om kalla bad i gemen, och Loka badningar i synnerhet*. Stockholm: Lars Salvius, 1764.
- Bjerre, Lisa. *Vinterbad: en handbok*. Stockholm: Ordfront, 2021.
- Björck, Theodor. *Kärlek och vatten eller Brukspatron Hafrestrås om fröken Digerskölds äfventyr i Söderköping: en novell i sex tableauer innehållande text till A. K-gs badminnen från Söderköping*. Norrköping: Nissen, 1847.
- Centralbadet, "Vad är Kneippbad?", <<https://centralbadet.se/badet/vad-ar-kneippbad>>. 5. februari 2025.
- Doktor.se, "7 hälsofördelar av att vinterbada", <<https://doktor.se/artiklar/7-halsoforde-lar-av-att-vinterbada>>. 12. juli 2024.
- Dovertie, Lars Georg. *Balneologiska studier vid Upsala vattenkuranstalt*, 2. Uppsala: Edquist & Berglund, 1866.
- Ek, Helena. *Erotic insanity: sex and psychiatry at Vadstena asylum, Sweden 1849–1878*. Stockholm: Stockholms universitet, 2017.
- Eriksson, Gustaf. *Om kallt wattens dietetiska användande och den Prießnitzska curmethoden: anteckningar för läkare och bildade icke-läkare*. Norrköping: Chr. Törnequist, 1842.
- Espeland, Didrich, Louis de Weerd och James B. Mercer, "Health effects of voluntary exposure to cold water – a continuing subject of debate", *International Journal of*

- Circumpolar Health 2022:81. <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/22423982.2022.2111789>>. 12. juli 2024.
- Harding, Gösta. *Tidig svensk psykiatri: de tre första psykiatriprofessorerna i Stockholm 1861–1902* Öhrström, Björnström, Hjertström och bakgrunden för deras verksamhet. Lund: Berling, 1975.
- Hedbom, Petra. "Isbad ger inga tydliga hälsoeffekter". *Svenska Dagbladet* 2022-09-24. <<https://www.svd.se/a/3E60ne/inga-tydliga-halsoeffekter-av-isbad>>. 12. juli 2024.
- "Kneipp", <<https://www.kneipp.com>>. 17. december 2024.
- "Kneipp", <<https://lyko.com/sv/kneipp>>. 17. december 2024.
- Kneipp, Sebastian. *Min vattenkur*. Stockholm: H. Geber, 1894.
- "Kneippkur", <<https://www.spadreams.se/kurer/kneippkur>>. 17. december 2024.
- Kullberg, August af. *Badminnen från Söderköping*. Stockholm, 1846.
- [Lagberg, Johan Olof]. *Några ord om helsobrunnar och brunnskurer*. Stockholm: Elmén, Granberg, 1827.
- Lagberg, Johan Olof. "Anteckningar under en resa till Tyskland", 7.10–10.10.1841, bl. 27, ms i Alfred Levertins samling. Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- Lagberg, Johan Olof. *Handbok i hydrotherapien: eller anvisning att med vattenbehandling bota sjukdomar*, 1. Söderköping: N.F. Tengzelius, 1853.
- Levin, P.A. Eira. 1878.
- Lindeberg, Anders. *Betraktelser under en resa i Danmark, Tyskland och Ungern*. Stockholm: L.J. Hjerta, 1841.
- Mansén, Elisabeth. "Bara vanligt vatten!". *RIG. Kulturhistorisk tidskrift*, vol. 83, nr. 2, 2000.
- Mansén, Elisabeth. *Ett paradis på jorden: om den svenska kurortskulturen 1680–1880*. Stockholm: Atlantis, 2001.
- Mansén, Elisabeth. "Kurortskulturen, kneippkuren och det taktila: Om nyttan av barfotavandringar i daggvått gräs", *Naturen, kuren & samhället: vård på sanatorier och kurorter ca 1870–2010*. Red. Motzi Eklöf. Stockholm: Carlssons, 2011.
- Qvarsell, Roger. *Ordning och behandling: psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft*. Umeå: Umeå universitet, 1982.
- STC Training Club, "Därför ska du vinterbada", <<https://www.stc.se/magazine/halsa/darfor-ska-du-vinterbada>>. 12. juli 2024.
- Torstensson, Otto. *Program för 1871 års Badsäsong vid Mössebergs Vattenkur-Anstalt*. Göteborg, 1871.
- "Tranås badhotell", <<https://bokning.badhotellet.com/se/package>>. 12. juli 2024.
- Vinzenz Priessnitz *sein Leben und sein Wirken. Zur Gedenkfeier seines hundertsten Geburtstages*, författad av Johannes Reinelt under pseudonymen Philo vom Walde med illustrationer av Joseph Dmych. Berlin: W. Möller, 1898.
- Yasuragi, <<https://www.yasuragi.se>>. 27. december 2024.